

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**BURSALI MEHMET TAHİR ve TARİHLE İLGİLİ
ESERLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

AHMET YASİN TOMAKİN

İstanbul, 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**BURSALI MEHMET TAHİR ve TARİHLE İLGİLİ
ESERLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

AHMET YASİN TOMAKİN

Danışman: PROF. DR. CAHİT BALTACI

İstanbul, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
AHMET YASIN TOMAKİN'İN BURSALI MEHMET TAHİR VE TARİHLE İLGİLİ
ESERLERİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 28.05.2009 tarih ve
2009/09-33 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliğiyle Yüksek
Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 23.10.2009

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. CAHİT BALTACI

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZİYA KAZICI

3) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET FARUK BAYRAKTAR

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM HAYATI

I.NESEBİ ve DOĞUMU.....	4
A.Tahir Bey'in Dedesi Tahir Paşa	4
B.Babası Rifat Bey.....	7
C.Babasının Şehadeti.....	8
D.Doğumu	10
II.TAHSİL HAYATI.....	10
A.İlk Mektep, Rüşdiye ve Medrese Tahsili.....	10
B.Askeri İdadî ve Harbiye Mektebine Giriş	11
C.Manastır'a Tayini	12
III.GÖREV HAYATI.....	12
A.Öğretmenlik Devresi.....	12
1.Nûru'l-Arabî'ye İntisab Etmesi ve Tasavvufi Çevrelerle İrtibatı.....	13
2.Tarih ve Terâcim Çalışmaları ve İlk Eserinin Ortaya Çıkışı	13
3.Üsküp'e Gidiş ve İkinci Kez Manastır'a Tayin	14
4.Öğretmenlik Hayatının Sona Ermesi.....	15
5.Çalışma Tarzı ve Muallimliği	15
B.Öğretmenlikten Sonra Meşrutiyet'in İlanına Kadarki Devre.....	22
1.Manisa Alaşehir'e Tayini ve İzmir İle İrtibatı.....	23
2.1908 İhtilali'nin Hemen Öncesi.....	24
C.1908 İhtilâli'nden Sonraki Devre	25
1.Tahir Bey'in Mebusluk Hayatı	25
2.İstanbul Kütüphaneleri Tetkik Vazifesi.....	26
3.Emekliliği	26
IV.SON YILLARI ve VEFATI.....	27
A.Son Yıllarındaki Ev Yaşantısı ve Geçim Durumu	27
B.Yakın Çevredeki İlim Erbabı ile Münasebetleri ve Çalışmaları	28
C.Vefatı	29
D.Tahir Bey'in Ahlakî Şahsiyeti Hakkında.....	31
1.İnsanlara ve Topluma Yakın İlgisi.....	32

2.İyi Görme Hasleti.....	33
3.Yakınları ve Dostları ile Münasebeti	33
4.Malını İnfak Etmesi.....	35
V.SİYASİ TARAFI.....	35
A.Manastır'da Türklük ile İlgili Çalışmaları	36
B.1908 İhtilâli Öncesi Cemiyetlerle Münasebetleri.....	38
VI.İLMİ TARAFI.....	44
A.Tahir Beyi Biyografi Yazmaya Sevk Eden Amiller.....	44
B.Osmanlı Müelliflerini Oluşturacak Olan Terâcim Çalışmaları	47
C.Terâcime Daldıkça Tasavvufî Çevreden Kopması.....	48
D.Öğretmenlikten Ayrıldıktan Sonra Biyografi Çalışmalarının Daha Yoğunlaşması	48
E.Kütüphane Teftiş Vazifesi ve Osmanlı Müellifleri'nin Tamam Olması.....	50
F.İlmî Yönü ile İlgili Birkaç Mütalaa.....	51
1.İlmi Çevrelerle Yakın Teması.....	51
2.Batı Medeniyeti ile İlgili Fikriyatı	53
3.Tahir Bey'in Sohbet Meclisleri.....	53
4.Kendine Özgü İlmî Anlayışı.....	55
VII.TASAVVUFİ TARAFI.....	56
A.Tasavvufa Isınmasında Babasının Üzerinde Bıraktığı Etki.....	57
B.Harîrîzâde ile Karşılaşması	58
C.Hocası Harîrîzâde'nin Vefatı'ndan Sonra.....	59
D.Manastır'daki Tasavvufî Faaliyetleri	60
E.Tasavvufî Bakış Açısı	61
VIII.BİBLİYOGRAFYA İLMİNDEKİ YERİ.....	62
A.Bibliyografya Kelimesi ve Bibliyografya İlmi	62
B.Bursalı Tahir Bey'in Bibliyografi Hakkında Düşünceleri	66

İKİNCİ BÖLÜM ESERLERİ

A.BASILMIŞ ESERLERİ.....	72
1.Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri.....	72
2.Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî.....	75
3.Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli.....	76
4.Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli.....	77
5.Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli.....	78
6.Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri	79
7.Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli	80
8.Ahlak Kitaplarımız	81
9.Hacı Bayrâm-ı Velî	82

10.Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî Hazretlerinin Muhtasaran Terceme-i Hâlleriyle Matbû' ve Gayr-ı Matbû' Âsârını Hâvî Risâle	82
11.Kâtip Çelebi	83
12.Siyasete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye	84
13.Menâkib-i Harb	84
14.İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri	85
15.Osmanlı Müellifleri	85
B.BASILMAMIŞ ESERLERİ	93
1.Menâkib-ı Şeyh Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye	93
2.Manastıra Mensup Meşâyih, Ulemâ ve Şuarânın Terâcim-i Ahvâli.....	93
SONUÇ.....	96
EKLER.....	98
EK 1: Tahir Bey'in "İlm-i Ahvâl-i Kütüb" Başlıklı Hüdavendigâr Gazetesi'nde Çıkan Makalesi	99
EK 2: Ulemâ-i Osmâniyyeden Altı Zâtın Tercüme-i Hâli Nâmındaki Eserin Mukaddimesi.....	107
EK 3: Ulemâ-i Osmâniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli Nâmındaki Eserin Mukaddimesi.....	109
EK 4: Tahir Bey'in Üsküdar'da Hüdâî Dergâhı Haziresi'nde Bulunan Kabri.....	111
KAYNAKÇA.....	113

ÖNSÖZ

İlmî ya da bilimsel... Yapılan bir araştırmanın ilim çevrelerinin istifadesi için kütüphanelere yerleştirilmesi her kişiye nasip olmayacak şerefli bir iştir. Çalışma esnasında sarfedilen efordan daha zoru ise altına girilen işin sorumluluğudur.

Hayatı incelenen kişi Bursalı Mehmet Tahir Bey gibi ömrünü gayesine vakfedercesine geçirmiş bir şahsiyet olunca meselenin ağırlığı ve zorluğu bir kat daha artıyor. “Her hak sahibine hakkını verin!” diyen bir peygamberin ümmetinden olunca her noktayı ve her virgüli düşünmek zorunda kalıyor insan. Zira her an söz konusu edilen kişiye bir haksızlık yapmakla karşı karşıyasınız. Bu haksızlık ise iki şekilde tezahür eder. Ya aşırı eleştirel bir bakış neticesi sahib olunan kemalâtı gözden kaçırmış ve ifade etmemiş veya ileri derecede bir hüsn-i zan sonucu kahramanınızı olmayan vasıflarla tavsif etmiş olursunuz. Bu ikisi de zulümdür. Eski insanlar adaleti; “Eşyayı yerli yerine koymak!” diye tarif etmişerdir. Zulüm ise bunun tersidir; eşyayı hak etmediği yere koymak!

Böyle ağır bir meselenin altına girerken dayanağım olan en kuvvetli ip ise, “Allah hiç kimseyi takatinin haricinde bir işten dolayı sorumlu tutmaz!” müjde-i ilâhîsi olmuştur. Bir beşerin işlere müdahalede takati ne ölçüde mümkünse o kadar gayret gösterebildim. Hedefe ulaşmada muvaffakiyet ancak Allah’tan gelmişse muvaffakiyet sayılabilir. Bu konuda Âlemlerin Rabbine hamdettikten sonra; çalışmamı gerçekleştirirken tavsiyeleri ile önümü açan ve bana yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Cahit Baltacı’ya, bu esnada görev sebebiyle bulunduğum Edirne ile İstanbul arası yorucu gidiş-gelişlerde bana izinlerimi kullanmam konusunda gerekli müsamahayı göstermiş olan sayın müftüm Vehap Kapıoğlu’na ve bilhassa bu uzun süreç içerisinde zamanın imkân sağlamaması sebebiyle ziyaretlerini hep ertelemek durumunda kaldığım anne-babam başta olmak üzere sabırla yolumu gözleyen aileme şükranlarımı arzermeyi bir borç biliyorum.

1 Ağustos 2009
Edirne/Uzunköprü

Ahmet Yasin Tomakin

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
dmr.	Demirbaş no
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
haz.	Hazırlayan
nr.	Numara
OM	Osmanlı Müellifleri
r.	Rumî
s.	Sayfa
S.	Sayı
tıp.	Tıpkıbasım
tsz.	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
v.	Vefat yılı
Yay.	Yayınevi

GİRİŞ

Yaşamış olduğu dönemde Batılılar tarafından “Türklerin en büyük kitabiyât âlimi” diye bahsedilen Bursalı Mehmet Tahir Bey teessüfle ifade etmek gerekir ki kendi milleti nezdinde hak ettiği mevki bulamamıştır. Hâlbuki ilim anlayışının temelden değiştirdiği ve yeniden yapılandığı 19. yüzyılda; bu dönemin, iptidâî olmakla beraber kısa zamanda ihmal edilmez bir ilmi haline gelen bibliyografya ilminin önemini Osmanlı coğrafyasında ilk idrak eden Ahmed Midhat Bey ve Ahmed Muhtar Paşa gibi birkaç kişiden biri olmuştur. Onun hususiyeti ise bu ilmin sadece ehemmiyetini kavramakla kalmamış, hayatının 20-25 senelik bir dilimini bu ilmi ihya yolunda sarfetmiş olmasından gelir. Zira uzun ve etraflı çalışmaları neticesinde meydana getirmiş olduğu Osmanlı Müellifleri adlı eseri, her ne kadar kusurları ve eksikleri ifade edilerek haklı veya haksız eleştirilmiş olsa da, bugün hâlâ raflardaki yerini muhafaza etmektedir ve aradan geçen senelere rağmen yerini tutacak bir ikinci çalışma daha gösterilememektedir.

Asırların gölgesi altında Osmanlı medeniyetini vücuda getirmiş olan erbâb-ı kemâl ve maârifi enzâr-ı nâsa sunma gayreti içinde hayatını “harcamış” olan bu insana Türk Ansiklopedisi’nde ancak çeyrek sütunluk bir yer ayrılmıştır. Tahir Bey’i konu edinen diğer kaynaklar da daha göze gelir bir çerçeve sunmamışlardır. Vefatının üzerinden 85 yıl geçmiş olmasına rağmen hakkında yazılmış en etraflı kaynak ise Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nin 1992 senesinde basılan 6. cildinde Ömer Faruk Akün’ün kendisi üzerine yazmış olduğu makaledir. Yaklaşık 8 ansiklopedi sayfasından oluşan bu makalenin de bir ansiklopedi maddesinin çerçevesine hapsolmuş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte çalışmamızın iskeletini oluşturmada oldukça istifade ettiğimiz bu makalenin yanında birinci el bir kaynak diyebileceğimiz bir eser de vardır ki; o da, Kuleli Askerî Lisesi’nde hocalık yapmış olan Muallim Vahyî’nin hocası Tahir Bey hakkında kaleme almış olduğu “Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlar: Bursalı Tahir Bey” isimli kitabıdır. Vahyî bu kitabında Tahir Bey’in hayatının bütün safhalarını çeşitli bilgiler, rivayetler ve bizzat kendisinin tanık olduğu halleri kaydetmek suretiyle anlatmıştır. Kitaptan istifade ederken dikkat edilmesi gereken husus, Vahyî’nin şahsî ifadelerinde hocasına karşı azamî bir hüsn-i zan

içerisinde olmasıdır. Kendi mütalaalarını ve değerlendirmelerini karşılaştırabileceğimiz başkaca bir eser de olmadığından ifadelerine ihtiyatla yaklaşmakla beraber yazmış olduğu bu kitaba Tahir Bey'in özellikle şahsiyeti ile ilgili olarak yakından tanıma adına çokça başvurduk.

Tahir Bey'in kişiliği ve ilmî karakteri ile ilgili olarak faydalanabileceğimiz diğer kaynaklar ise o zaman yayınlanmış olan bazı gazete ve mecmualardır. Yusuf Akçura, Köprülüzâde Mehmed Fuad gibi yazarların makaleleri bu konuda istifade-bahş olmuşlardır.

Çalışmamızın hedefi Tahir Bey'in hayatını ve şahsiyetini daha yakından tanımak ve tanıtmaktır. Zamanımız ilmi faaliyetlerinde, artık ruhî bir "hastalık" olarak tanımlayabileceğimiz, çok kısa zamanlarda büyük eserler ortaya koyma iddiasındaki, yer yer ilmî formasyondan da tamamen kopmuş olduğu görülen -Tahir Bey'in ifadesi ile *uveylim* denesi- bir kısım zevata; onun usanmak nedir bilmez, cehd ü gayret içinde geçen ve mana köklerinden de kopmadan yaşama hedefinden sapmayan sergüzeşt-i hayatını bir örnek, bir model olarak sunmanın ne kadar isabetli bir yaklaşım olacağı yapılan bu çalışma incelendiği zaman açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu gaye ile çalışmamızın ilk bölümünde Tahir Bey'in hayatını; nesebi, doğumu ve ilk tahsili, görev hayatı, son yılları ve vefatı, siyasi tarafı, ilmî tarafı, tasavvufî tarafı ve bibliyografya ilmindeki yeri olmak üzere sekiz ana başlık altında ayrıntılı olarak incelemeyi uygun gördük. Umulur ki böylece mezkûr şahsiyetin hayatı her yönüyle gözler önüne serilmiş olsun.

Bunun yanı sıra amaç edindiğimiz belki daha üst bir gaye de, Osmanlı Müellifleri ve onun dışında sayıları 20'yi aşan eserlerinin içeriği hakkında bilgi vermektir. Bu babda, Tahir Bey'in tarih, terâcim (biyografi) ve kitabiyât (bibliyografi) ile ilgili olan 15 matbû' 2 adet de matbû' olmayan kitabını ayrı ayrı başlıklar altında inceledik. Bunu yaparken temel tuttuğumuz şablon; eserin baskı tarihi, baskı yeri, baskıyı yapan kişi veya kuruluş, kitabın sayfa adedi, Tahir Bey'in çalışması ile ilgili varsa mütalaası ve eserin içeriği, üslubu ve tertibi hakkında bilgi vermek olmuştur.

Bunun yanı sıra çalışmaların yapılmış olduğu dönemde ve daha sonra nasıl karşılandığı ile ilgili bilgilere de yer vermeye çalıştık.

Tahir Bey'in uzun gayretleri sonucu ortaya çıkan eserlerinin, geçen zaman içinde latinize edilmiş ve sadeleştirilmiş olan birkaçı dışında, tamamı Arap alfabesi ile yazılmış olduğundan bugünün neslinin onlardan istifade etmesi hayli müşkil bir hal almıştır. Daha yüz yıl önce yaşamış ilim abidelerimizden biri ile bugünkü nesil arasındaki mesafeyi biraz olsun kısaltma adına Tahir Bey'in eserlerini özet halinde sunmanın ne derece faydalı olacağı izahtan varestedir.

Hakkında beslediğimiz bu düşüncelerle araştırmamıza konu yapmış bulunduğumuz Tahir Bey bir bio-bibliyografıdır. Tertip etme gayretinde olduğumuz bu çalışma da bir biyografi ve bibliyografya çalışmasıdır. Tahir Bey'in çalışmalarında benimsemiş olduğu yöntem ise bir ilmi şahsiyetin hayatından çok eserlerini tanımak ve tanıtmaktır. Zira şahsın asıl kemalatı eserlerindedir ve manevi kemalleri ve kerametlerinden ziyade yazmış olduğu kitaplar sonradan gelenler için istifade edilebilecek gerçek bir mirastır. Şu halde bizim de çalışmamızda Tahir Bey'in eserlerinden sarf-ı nazar edemeyeceğimiz açıktır.

Şu kadar var ki, incelenen konuya yaklaşımımız tarihçilik cihetinden olunca Tahir Bey'in tefsir, edebiyat, hadis ve kitabiyattan sonra en güçlü yönü olarak değerlendirebileceğimiz tasavvuf ilmi ile ilgili kaleme almış olduğu çalışmalarının sadece isimlerini verip söz konusu eserlerin içeriğine kısaca değinmekle yetinmek zorunda kaldık.

19. ve 20. asrın siyasi olduğu kadar ilmi çalkantıları da içinde barındırdığı bir keşmekeş döneminde güçlü bir irade ile bibliyografya ilminde yeni bir çığır açma gayreti peşinde koşan bir zatın ortaya koymuş olduğu mahsulü, en azından bir kadirşinaslık gereği ilan ederek böyle bâlâ bir kâmete dellâllik etmek bizim için en büyük bir iftihar vesilesi olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM HAYATI

I. NESEBİ ve DOĞUMU

Tarih boyu insanlar ve hatta kavimler nesep ve nesillerini incelemişler, bu hususa ayrı bir ehemmiyet atfetmişlerdir. En küçük klandan en kalabalık milletlere kadar insanlar her zaman soylarının temiz olduğunu ispat etmeye çalışırlar. Elbette bu seçkin olma arzusu ve nesep ile iftihar ileri ve zararlı derecelere gittiği takdirde kimseye bir faydası olmayacaktır. Ancak yine belirtmek gerekir ki, dinimiz İslam ve tabii ki Rabbimiz Allah nesebin neslin temizliğine, belirgin olmasına önem verdiği gibi bunun muhafazası için de bir takım emirler ve yasaklar vaz' ederek insanlara nesep belirsizliğinden korunma yollarını göstermiştir.

İşte nesebin insan hayatındaki bu ehemmiyetine binaen Bursalı Mehmed Tahir Bey'in hayatı ve tarihe dair kaleme aldığı eserlerini inceleyecek olduğumuz çalışmamıza nesebiyle ilgili elimizde mevcut olan verileri ortaya koyarak başlamak istiyoruz. Bu konuda elde mevcut olan temel kaynak giriş kısmında da işaret edildiği gibi Tahir Bey'in talebelerinden Muallim Vahyî'nin kendisi üzerine kaleme aldığı "Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlar: Bursalı Tâhir Bey" isimli eseri olacaktır.

A. Tahir Bey'in Dedesi Tahir Paşa

Muallim Vahyî'nin bizlere naklettiği bilgilerden anladığımız kadarıyla; Tahir Bey'in baba tarafından dedesi yine aynı ismi taşıyan Tahir Paşa'dır. Bu Tahir Paşa'nın

da babası Üsküdar'da Ayazma Camii'nde hatiplik yapmış olan Üsküdarlı Seyyid Mehmed Emin Efendi diye tanınan kimsedir.¹ Muallim Vahyî eserinde Hatip Mehmed Emin Efendi'nin başına gelen 'Seyyid' unvanının bu ailenin sosyal durumuna, neslinin temizliğine ve şerefine büyük bir kanıt olduğunu söyler.² Bu yargısını daha da kuvvetlendirmek için bahsin devamında şu ifadelere yer verir:³

Zâten oğlu Tâhir Paşa'yı okutmuş olması 1241 Hicrî târihinde, Nizâm-ı Cedîd'in ihdâsında askerlik sülûküne idhâl eylemiş bulunması zamana ve asrın ahkâm ve icâbâtına vâkıf olduğunu, bu vukûfu elde edecek kadar da mevrûsât ve meksûbâta mazhar bulunduğunu vâzihan gösterir.

Tahir Paşa'nın bu askerliği Abdülmecid Han zamanına denk gelir.⁴ Askere girişinden sonra on beş yirmi sene gibi kısa bir zaman içinde Abdülmecid Han'ın Asâkir-i Hâssa'sında Livâlîğe* kadar yükselir ve Üsküdârî Seyyid Mehmed Tâhir Paşa olur. Kısa zamanda bu mertebelerin kat edilmesini Vahyî Tahir Paşa'nın mümtaz ve müstesnâ şahsiyetiyle açıklar ve aile içerisinde Tahir Paşa ile ilgili gelen nakli aktararak konuyu zenginleştirir.⁵

Âile an'aneleri, tevâtürleri ise; Tâhir Paşa'nın her zaman için, bilhâssa o zaman için bir idâre adamına, bir asker kumandanına pek lüzumlu olan azim ve şiddet ile de mütehallî olduğunu anlatıyor.

Ne var ki kader, kısa zamanda muvaffakiyetler elde etmiş olduğu anlaşılan Tahir Paşa'ya farklı bir hayat mecrâsı sunmayı istemektedir. Tahir Paşa kumandan olarak Kudüs'te bulunduğu sırada kendisine nüzul (inme) isabet eder. Bereket versin Sultan Abdülmecid Han bu paşasının kıymetini takdir eder de kendisini tam maaşla emekliye sevk edip, tedavi amaçlı olarak kaplıcalarından istifade etmek üzere Bursa'da

¹ Muallim Vahyî, **Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlar: Bursalı Tâhir Bey**, İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1334, s.8.

² a.g.e., s.9.

³ aynı yer.

⁴ Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s.452.

*Livâ: İki alaydan oluşan askeri birliğe denir. Bu birliğin başındaki kimseye "mirlivâ" denmekle beraber "Livâ" da aynı manayı ifade için kullanılmıştır. Paşa ünvanını alan askeri rütbelerin en küçüğüdür.

⁵ Vahyî, s.9.

ikametine ferman verir.⁶ Tahir Paşa Bursa’da inmeli ve bu sebeple emekli olarak on sekiz sene kadar yaşamıştır. O zamanki livâ paşaların aylığı yirmi beş bin kuruş idi. Tahir Paşa da bu rütbe ile emekli edildiği için müreffeh bir yaşam sürdürdüğü söylenebilir. Ancak inmeli olması ve bu sebeple konuşmasının da güçleşmiş olması tabiatıyla huzurunu bozmaktadır. Öyle ki, bu konuşma zafiyetinden dolayı halk arasında ailesi ‘dilsiz paşa-zâdeler’ unvanıyla anılır olmuştur.⁷

Bu şekilde hastalığı devam eden Tahir Paşa 1275/1858-59 tarihinde Bursa’da vefat etmiştir. Muallim Vahyî, kabrinin Emir Sultan Cami-i Şerifinin merdivenlerinden çıkarken sol tarafta, çeşmenin arkasına düşen caddeye yakın* olduğunu nakleder. Mezar taşının üstü şöyledir.⁸

*Beni kıl mağfîret ey Rabb-i Gufrân
Gelip kabrim ziyâret eyleyen ihvân
Bi-hakk-ı Arş-ı A’zam nûr-ı Kur’ân
Ede rûhuma bir fâtihâ ihsân*

*Asâkir-i Hâssa Livâsı merhûm ve mağfûrun leh cennet-
mekân, Firdevs-âşiyân Üsküdârî Seyyid Mehmed Tâhir Paşa’nın ruhu
içün rızâen li’l-lâhi’l-fâtiha. 1275.*

Muallim Vahyî Tahir Paşaların Bursa’da ikamet ettikleri konağın Tahir Paşa Konağı olarak anıldığını ve bugün** tarzı pek değişmiş bulunan hisar içindeki Gurebâ Hastanesi*** olduğunu nakleder.⁹

Tahir Paşa’nın Rifat, Abdülhalim ve Fahreddin isimlerinde üç oğlu olmuştur. Bunlardan Fahreddin Bey birkaç sene sonra babasına kavuşmuş, Abdülhalim Bey de

⁶ Vahyî, s.10.

⁷ a.g.e., s.11.

⁸ aynı yer.

* Tahir Bey üzerine çalışma yapan Fatma Korkmaz konu ile ilgili yerde bu kabrin araştırıldığını ancak eserine rastlanmadığını belirtir. Bkz. Fatma Korkmaz, “Bursalı Mehmed Tahir’in Hayatı ve Eserleri”, (Yayınlanmamış Bitirme Tezi –tezin aynı şekilde özel baskısı- Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1994), s.1.

**Yazarın kitabını yazmış olduğu 1910’lu yılların ortaları olsa gerek.

***Fatma Korkmaz çalışmasının aynı yerinde böyle bir yapının da bulunmadığını söylemektedir.

⁹ Vahyî, s.11.

taşrada vefat etmiştir. Tahir Paşa'nın nesebi de sadece Tahir Bey'in babası olan Rifat Bey'den devam etmiştir.¹⁰

B. Babası Rifat Bey

Rifat Bey ilk tahsiline Üsküdar'da, İskele Cami-i Şerifi arkasında bulunan Taş Mektep'te başlar. Ancak Tahir Paşa'nın rahatsızlığı sebebiyle ailenin tamamen Bursa'ya taşınması üzerine tahsiline burada Oruç Baba Mektebi'nde devam eder, Hattat Hoca Saadeddin Efendi'den ders görür. Şu kadar ki, Rifat Bey babadan dededen kalma bir Üsküdarlılık hissiyle, hele de büyük bir asker olma aşkı ile dolu olduğundan Bursa'da duramaz, Üsküdar'ın yolunu tutar. Burada asker yazılır ve pek az bir zamanda başçavuş olur.¹¹ Ömer Faruk AKÜN "Bursalı Mehmed Tâhir" makalesinde, Ali Fikri YAVUZ ve İsmail ÖZCAN da sadeleştirmesini yaptıkları "Osmanlı Müellifleri"nin önsözünde Rifat Beyin sağlık durumu sebebiyle askerden ayrıldığını yazmışlardır.¹² Ancak Muallim Vahyî'nin kaleme aldığı eserinde askerden ayrılış sebebi olarak babasının sağlık durumu gösterilmektedir.¹³ Rifat Bey babasının vefatı üzerine de önce ticarete sonra da baba dostlarının ve hükümet adamlarının arzusu ile memuriyete girer¹⁴ ve Bursa Belediyesi'nde kâtiplik yapar.¹⁵

Hayatının bir kısmı asker ocağında geçiren, bir miktar ticaret ile meşgul olan ve nihayet memuriyet hayatına başlamış olan Rifat Bey ilmi ve bilgiyi göz ardı etmemiştir. O zamanların bütün münevverleri gibi Rifat Bey de tarih, terâcim-i ahvâl, şiir ve tasavvuf ile meşgul olmaktan; bu yolda fikir ve hayale, zikir ve kemale karşı kanat açmaktan büyük bir zevk duymuştur.¹⁶ Nakşibendî tarikatına mensup olup seyr ü sülûk yollarında mesafe kat eden Rifat Bey zamanın bir kısım sofuları gibi hayattan

¹⁰ Vahyî, s.11-12.

¹¹ a.g.e., s.12.

¹² Akün, a.g.m., VI, 452; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri** (hazırlayanın önsözü), haz. Ali Fikri YAVUZ, İsmail ÖZEN, İstanbul: Meral Yayınevi, I, 1.

¹³ Vahyî, s.12.

¹⁴ aynı yer.

¹⁵ Akün, a.g.m., VI, 452.

¹⁶ Vahyî, s.12-13.

elini eteğini çekmiş değildir. Hayatı hareketlidir. Bunu Muallim Vahyînin şu sözleriyle daha iyi anlıyoruz:¹⁷

Rifat Bey tarîkaten bir Nakşibendî olduğu, bir sabah namazını kazaya bırakmayacak derecede tertîb ve takvâ sâhibi bulunduğu halde; Bursa'nın meşhûr nişancılarıyla, silahşörleriyle pek samîmî düşüp kalkar ve Cuma günleri Osmanlı Türklüğünün mübarek an'anelerine riâyetle nişângâhlara nişan atardı. Bu sûretle Osmanlı Türklüğünü yükseltmiş olan hakîkî bir din terbiyesi dairesinde yaşardı.

C. Babasının Şehadeti

Rifat Bey bu minval üzerine Bursa'da hayatına devam ederken 1877'de, 93 Harbi diye meşhur olan, Osmanlı-Rus Savaşı patlak verir. Bu sıralarda Konya'dan yola çıkmış olan ve cepheye gitmekte olan ilmiye sınıfından bir tabur Bursa'ya uğrar. Bu zamanda kırk sekiz yaşında bulunan Rifat Bey tabur içinde nuranî, aksakallı mücahitleri görünce artık dayanamaz. Gönlündeki Müslümanlık şuurundan gelen askerlik aşkı ile hemen memuriyeti terk eder ve Bursa mustahfız* taburuna gönüllü zabıt yazılır.¹⁸ Muallim Vahyî ayrıca Rifat Bey'in bu hadiseden iki sene evvel bir rüyasında; kırk sekiz yaşında şehit olarak ahiret iline göçeceği müjdesini aldığı ifade eder.¹⁹

Rifat Bey bu şekilde savaş yolunu tuttuğu sırada küçük oğlu Tahir de on beş-on altı yaşlarında idi. Babası yola çıkmadan önce kendisine manzum şu vasiyetnameyi bırakır:²⁰

*İlme sa'y et yürü ey tab'-ı selîm
Seni âlim ede Allah-ı alîm
Ehl-i ilmin yeri bâlâ-ter olur
Şems-veş evc-i muallâyı bulur
Sanma kim câhil olan insandır
Bâr-ı cehli taşıyan hayvandır*

¹⁷ Vahyî, s.13.

* Kırk yaşını geçmiş olan kimselerden oluşan ve asıl vazifeleri harp esnasında askeri birlikler sevk olunduklarında memleketi korumak olan askeri gurup.

¹⁸ Vahyî, s. 14.

¹⁹ a.g.e., s. 15.

²⁰ Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri (OM)**, tp., London: International Gregg Publishers, 1971, s.205.

*Vâris-i Ahmed olan âlimdir
Vuslat-ı hakkı bulan âlimdir
İlmi tarîf edemem el-hâsıl
Bu nikâta yine âlim vâsıl
Kârın olsun heme dem ilm ü kemâl
Hüner ehli bulur elbette kemâl
Her zaman abde ibâdet lâzım
Evc-i tâatte uç ey şehbâzım
Pederâne sana pendim açtım
Derc kıl gevher ü inci saçtım
Bu nasîhat seni eyler irşâd
Beyt-i tab'ın ola dâim âbâd
Gerçi kim cümle sözüm nâmevzûn
Elde yoktur ki gönül pek mahzûn
Tâhir'im yavrucuğum pend ettim
Seni ben Hâlıkıma bend ettim*

Bu vasiyeti aldığında Tahir Bey Askerî İdâdînin ikinci sınıfındadır.²¹ Nihayet, Rifat Bey savaş meydanında rüyasındaki müjdeye nail olur. Plevne yakınlarındaki Dubnik'te,²² Telis cephesinde²³ alınından ve boğazından iki kurşunun isabet etmesiyle şehit olur.

Rifat Bey'in hanımı, diğer bir ifade ile Tahir Bey'in annesi, Rahime Hanımdır. Babası Nakşibendî tarikatı müntesiplerinden ve mülkiye memurlarından Bursalı Necip Efendi'dir. Kabri Bursa'da Zindankapısı'nda Pınarbaşı'na gelen caddenin sağ tarafındaki mezarlıktadır. Mezar taşı ibaresi şöyledir: “*Plevne şühedâsından Rifat Bey'in haremi sâlihât-ı ümmetten Rahime Hanım'ın rûhuna el-Fâtiha. 1319*”²⁴ (1901-02).

Rifat Bey'in Tahir Bey'den başka Halil Bey adında bir oğlu daha vardır. Altı yaş Tahir Bey'den büyük olan Halil Bey ibtidâiye, rüşdiye tahsilini bitirdikten sonra sanat âlemine girmiş ve iyice bir zaman bu yolda ömrünü geçirmiş ise de sonra münzevi bir hayata çekilmiştir. Muallim Vahyî; Halil Bey'in şecaat ve cesareti, tâat ve ibadeti,

²¹ Akün, a.g.m., VI, 453.

²² Vahyî, s.16.

²³ Akün, a.g.m., VI, 453.

²⁴ Vahyî, s.16.

ulüvv-i cenaplığı ve sehâveti, bilhassa gönül temizliği ile büyük bir şöhret aldığını bildirmektedir.²⁵

D. Doğumu

Tahir Bey hicri takvime göre 1278 senesi Cemaziyelevvelinin on dokuzuncu gecesinde saat on bir buçuk sıralarında, Bursa'da, Bâb-ı Zemîn (Yerkapı) mahallesinde doğmuştur.²⁶ Bu tarihin miladi karşılığı ise 22 Kasım 1861, Cuma akşamına denk gelir. Muallim Vahyî'nin verdiği Çarşamba bilgisi tarihe uygun düşmemektedir.

II. TAHSİL HAYATI

A. İlk Mektep, Rüşdiye ve Medrese Tahsili

İlk tahsilini Bursa'da kârgir (taş yahut tuğla harcıyla yapılmış) mektepte bitiren Tahir Bey ardından Mülkiye Rüşdiyesi'ne girer. Rüşdiye derslerine devam ederken bir yandan da Haraççioğlu Medresesi'nde babasının arkadaşlarından Niğdeli Hoca Ali Efendi'den hususi olarak dinî, Arabî dersler alır.²⁷ Tahir Bey'in ilerideki kişiliğini oluşturan altyapı bu yıllarda atılmıştır. Özellikle tarih, tasavvuf ve terâcimle ilgilenen ve bir divançe teşkil edecek kadar da şiirleri bulunan babasının üzerinde çok etkisi olmuştur. Muallim Vahyî bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir²⁸:

Şu kadar var ki; babasının her insaflı zekâ, her yüksek vicdan karşısında beğenilen hayatı, hayatının her hâli, bi'l-hassa Müslümanlığa, Müslümanlığın kemâli demek olan tasavvuf ve menâkibe meyli Tâhir Bey'de de bir aşk, maddiyâta taalluku olmayan bir aşk, uyandırıyor. O da babası gibi bir vakit namazının fevtine rızâ gösteremiyor.

²⁵ Vahyî, s.16.

²⁶ a.g.e., s.17.

²⁷ aynı yer.

²⁸ aynı yer

Tahir Bey babasının tercüme-i haline Osmanlı Müellifleri adlı külliyyatının şuarâ kısmında kısa bir şekilde yer vermiştir.²⁹

B. Askerî İdadî ve Harbiye Mektebine Giriş

Tahir Bey, r.1292³⁰/1876 senesinde rüşdiyeden birincilikle mezun olur. Aynı sene, asker yetişmesi arzu edildiğinden Askerî İdadîye verilir.³¹ İdadî sıralarında da aynı çalışkanlık ve gayreti gösterir.³² Ayrıca bu dönemde daha çocukken gönlüne yerleşen Muhyiddin ibn-i Arabî sevgisi ve tasavvufa ilgisi* artar.³³ r.1296/1880 senesi Eylülünde yine birincilikle burayı da bitirir.³⁴ O sene, Harbiye Mektebi'ne girer. Tahir Bey böylece Bursa'dan ayrılmış ve İstanbul'a ayak basmış olur. Burada da yine sınıfının en iyileri arasında bulunmakla beraber içindeki tasavvufî ışık da sönmez ve gitgide büyür. Muallim Vahyî onun bu halini şu sözleriyle ifade etmektedir:³⁵

Mektep hayatının derslere çalışmak, talimlere çıkmak gibi dimâî ve bedenî bütün yorgunluklarına rağmen Tâhir Bey salâh ve mücâhdesini katiyen bozmuyor, belki artırıyor. Kendi gibi daha iki arkadaş buluyor. Artık o sırrî emele; Muhyiddîni anlamak, Muhyiddîni olmak, mümkün olduğu kadar Muhyiddîne benzeyerek yaşamak aşkına tamâmiyle râm oluyor.

İşte bu içyapı ve ruh hali dolayısıyla Tahir Bey, Harbiye Mektebi'ne başladıktan sonra İstanbul'da kendisine bir mürşid-i kâmil aramaya başlar. Nihayet "Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik" müellifi Harîrîzâde'yi tanıyarak dairesine girer ve onun temsil ettiği Melâmiliği seçer.³⁶

²⁹ Tahir Bey, OM, s. 204-206

³⁰ Vahyî, s.20.

³¹ Akün, a.g.m., VI, 452.

³² Vahyî, s. 20.

* Bu dönemle ilgili daha ayrıntılı bilgi ileride, Tahir Bey'in 'Tasavvufî Tarafı' başlığı altında genişçe ele alınacaktır.

³³ Akün, a.g.m., VI, 453.

³⁴ Vahyî, s.20.

³⁵ aynı yer.

³⁶ aynı yer.

C. Manastır'a Tayini

Harbiye Mektebi'nde üç sene başarılı bir şekilde okuduktan sonra r.1299/1883 Temmuzunda buradan mezun olan Tahir Bey 23 Kasım 1883'te³⁷ piyâde mülâzım-ı sânilîği* ile Manastır Askerî Rüşdiyesi coğrafya ve hendese; Mülkiye İdadîsi coğrafya ve kavâid hocası olmuştur.³⁸ Muallim Vahyî, Tahir Bey'in erkân-ı harb (kurmay subay) yakalığı aldığını söyler. Ancak sıralamada kendisinden bir önceki talebenin yönetim tarafından fişlenmiş olması ve erkân-ı harblerin de o talebeye kadar alınması dolayısıyla Tahir Bey erkân-ı harb yakalığı almışken takmak kısmet olmamıştır.³⁹ Bu arada İstanbul'da tahsiline devam ederken feyzini almayı hiç ihmal etmediği mürşidi Harîrîzâde de 15 Eylül 1882'de vefat etmiştir. Hocasının bu ani ve beklenmedik vefatı Tahir Bey'in çok derinden etkilendiğini Muallim Vahyî'nin sözlerinden anlıyoruz.⁴⁰

Lâkin irfân-ı velîni'metinin bu pek umulmayan ziyâi karşısında pek derin bir teessür duyuyor. Bereket versin zâbit çıkmak, taşraya gitmek zamanı da yaklaşıyor. Artık Tâhir Bey baba firâkına bir de mürşid hasretini zammediyor; gönlü tamâmiyle münkesir ve mahzûn bir halde hayâtının mukadderâtını ta'kibe başlıyor.

III. GÖREV HAYATI

A. Öğretmenlik Devresi

Tahir Bey Harbiye'den mezun olunca o zaman geçerli olan usule göre bir kura çeker ve bu kurada kendisine görev yeri olarak üçüncü orduya bağlı olan Manastır ve Selânik havalisi çıkar. O sıra bazı askerî rüşdiye ve idadîlerinde boş öğretmenlikler vardır. Harbiye muallimleri ve Meclis-i Maârif-i Askerî azaları çalışkan ve kişilikli olduğunu bildikleri Tahir Bey'e Edirne ya da Manastır'dan birini seçmesi yönünde iltifatta bulunurlar. Ders olarak da kavâid dersi ya da coğrafya dersini seçmek

³⁷ Akün, a.g.m., VI, 453.

* Çavuşun üstünde yüzbaşının altında bulunan askeri rütbe. Mülâzım-ı evvel ve mülâzım-ı sâni diye iki kısma ayrılır ki, harbiye mektebinden mülâzım-ı sâni olarak çıkılıp sonra mülâzım-ı evvel olunur. Bugünkü teğmen ve üsteğmenin karşılığıdır.

³⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, s.328.

³⁹ Vahyî, s.28.

⁴⁰ aynı yer.

durumundadır. Tahir Bey Manastır'a ve coğrafya öğretmenliğine talip olur. Muallim Vahyî'den bunun iki sebebi olduğunu öğreniyoruz. Birincisi; şeyhinin şeyhi Hoca Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî el-Melâmî Hazretlerinin Ustrumca'da ikamet etmesi idi. İkinci sebep ise; Tahir Bey, babasından kendisine tevarüs eden bir zevkle tarihe alaka duyuyor ve tarih bilgisine sahip olmayı, hassaten bu zamanda, çok önemsiyordu. Coğrafyayı ise tarihin zemini olarak görüyordu. Bu sebeple de kavâid dersini değil coğrafya dersini tercih etmiştir.⁴¹

1299 r./1883 tarihinde Manastır'da göreve başlayan Tahir Bey, Mülkiye Rüşdiyesi ve Mülkiye İdadîsi'nde de tarih ve hitabet derslerine girer. Öğretmenlik mesleğindeki farklı yaklaşımı ile dikkatleri üzerine çeker. Tahir Bey Manastır'da görev yaptığı sırada, 20 Eylül 1302 / 2 Ekim 1886 tarihinde teğmenlikten (mülâzım-ı sâni) üsteğmenliğe (mülâzım-ı evvel) terfi eder. Dört sene sonra da aynı vazifeden yüzbaşılığa yükselir.⁴²

1. Nûru'l-Arabî'ye İntisab Etmesi ve Tasavvufî Çevrelerle İrtibatı

Tahir Bey Manastır'a gelişinin birinci yılında Nûru'l-Arabî'yi ziyaret ederek ona biat eder. İki yıl sonraki ziyaretinde de kendisinden icazet alır. Derslerdeki farklı metoduyla ismini duyuran Tahir Bey Melâmîlik yolundaki faaliyetleri ile de çevreye kendini tanıtmıştır.⁴³ Muallim Vahyî; “*Adetâ Manastır'da hem resmî ve umûmî hem de sırrî ve husûsî muallimlik, üstâdlık birden yapar.*”⁴⁴ şeklinde bu durumdan bahseder.

2. Tarih ve Terâcim Çalışmaları ve İlk Eserinin Ortaya Çıkışı

Tahir Bey, Manastır'da kaldığı süre içinde bir yandan öğretmenlik mesleği bir yandan da ihvan sohbetleriyle meşgul olurken yavaş yavaş da tarih ve terâcim

⁴¹ Vahyî, s.29.

⁴² Tahir Bey, **OM** (önsöz), haz. Yavuz, I, 1.

⁴³ Akün, a.g.m., VI, 453.

⁴⁴ Vahyî, s.30.

konularında araştırmalar yapmaya başlar. Yaptığı araştırmaların küçük, küçük olduğu kadar da kıymetli olan ilkini ortaya koyar; “Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri”.⁴⁵

Bu eser gerek muhteviyâtı gerek kendini meydâna getiren his ve emel i'tibâiyle ne müntehal ne mütercem ne dışarıdan mülekkâ ve mülhemdir. O baştanbaşa üstâdın fikir ve vicdânından doğmadır... İkdâm Gazetesi sâhib-i imtiyâzı Ahmed Cevdet Bey'in bunu o senelerde takdîr etmesi, pek musîb ve meşkûr bir âsâr silsilesi olacağı anlaşılan ve maatteessüf sonra bırakılan 'Kitâbhâne-i İkdâm' meyânında tab' ve neşr eylemiş olması da İkdâm'ca cidden fahra şâyân, millî ve ilmî bir muvaffâkiyettir.

Sözlerinin sahibi Muallim Vahyî ortaya çıkan bu eserin ehemmiyetini bize vurgulamaktadır.⁴⁶ Araştırmanın ikinci bölümünde eserin haiz olduğu önemin de vurgulanması doğrultusunda daha geniş bir şekilde ele alınacağı için şimdilik üzerinde durmuyoruz.

3. Üsküp'e Gidiş ve İkinci Kez Manastır'a Tayin

Tahir Bey bu minval üzere Manastır'da on dört sene görev yaptıktan sonra 8 Kasım 1313⁴⁷/20 Kasım 1897 senesi Üsküp Askerî Rüşdiyesi coğrafya öğretmenliğine naklolunur. Yüzbaşlıktan kolağalığına* yükselince kısa bir zaman sonra yine Manastır Askerî Rüşdiyesi'ne, bu sefer müdür olarak tayin edilir (14 Eylül 1314⁴⁸/26 Eylül 1898). Manastır'da altı yıl daha kaldıktan sonra bu sefer de Selanik Askerî Rüşdiyesi müdürlüğüne getirilir (25 Ağustos 1320⁴⁹/7 Eylül 1904). Ertesi yıl da rütbesi binbaşlığa yükseltilmiştir.⁵⁰ Selanik hem ordu merkezi hem de esasen bir ticaret şehri olması haysiyetiyle Tahir Bey burada eski talebelerinden bir kısmı ve önemli münevverlerle bir araya gelme imkânına kavuşur. Burada samimiyet ve vefakâr çok müstesna bir dost zümresi edinir.⁵¹ Buraya gelmesinin üzerinden çok geçmeden de Manastır derecesinde,

⁴⁵ Akün, a.g.m., VI, 453.

⁴⁶ Vahyî, s.42.

⁴⁷ a.g.e., s.191.

⁴⁸ aynı yer.

⁴⁹ aynı yer.

⁵⁰ Akün, a.g.m., VI, 453.

⁵¹ Vahyî, s.70-71.

hatta daha da fazla ismi tanınır olur. Müdürlük vazifesine devam ederken aynı zamanda mahallî idaresi altında bulunan Maârif ve Mekteb-i Sınâyî' komisyonlarında azalık vazifesini yürütür.⁵²

4. Öğretmenlik Hayatının Sona Ermesi

Tahir Bey Manastır'a ilk geldiğinden beri siyasi tutumu ve Melâmî faaliyetleri dolayısıyla üzerine şüphe çekmeye başlar. Bu şüpheler Selânîk'te daha da artınca hakkında iki jurnal düzenlenir. Bu jurnaller sonucu rüşdiye müdürlüğü vazifesine son verilir (31 Ocak 1906).⁵³ Bu hadiseyle beraber Tahir Bey'in öğretmenlik hayatı da son bulur.

5. Çalışma Tarzı ve Muallimliği

Tahir Bey tayin olup Manastır'a geldikten sonra vaktinin çok kıymetli olduğunu daha iyi idrak eder ve gecelerini taksim eder. Böylece vaktinin bir kısmını tasavvufa, İslam hikmetine ayırır, bir kısmını da mekteplerde okuttuğu ilimlere tahsis eder.⁵⁴ Yoğun çalışma temposuna rağmen kendisinde bir bıkkınlık veya çevresindekilere karşı rahatsız edici bir tutum görülmez. Muallim Vahyî bu konuda şunları söylüyor:⁵⁵

Çalışma hayatının yoğunluğundan dolayı pek asabî ve mütehevvir olması lâzım gelen Tâhir Bey bu derece mütenevvî ve mütemâdî meşgûliyetlerden ancak mânevî terbiye ve zevki sâyesinde halîm, sabûr, sâkin, neşveli, herkes için hayır-diler; milletin yükselmesi için didinmeden, bi'l-hassa resmî talebesiyle şiddetle meşgûl olmaktan müstesnâ bir zevk-i his eylerdi. Hele kendisiyle muhabbeti daha ziyâde hissileştirenler onda âlem-şümûl bir vüdd ve muhabbet, din ahlak felsefesine pek derin bir mütâbaat ve ma'rifet görüyorlar.

⁵² Vahyî, s.70.

⁵³ Akün, a.g.m., VI, s.454.

⁵⁴ Vahyî, s.30.

⁵⁵ a.g.e., s.31.

a. Coğrafya ve Tarih Dersleri

Tahir Bey coğrafya derslerinde kendince bir metot geliştirir ve onu uygulamaya çalışır. Zira o dönemde yapılan ders işleme tarz ve metodunun faydasız, yetersiz olduğunu düşünür. Nitekim konu ile ilgili bir yerde Muallim Vahyî dönemin hocalarının ne şekilde ders işlediklerini de anlatmaya çalışmış, eksikliklerinin hangi konularda olduğunu belirtmiştir. Ondan öğrendiğimiz bilgilerle o dönemde coğrafya hocalarının ekseriyetle ezberci olduklarını öğreniyoruz. Her sene bilgi dağarcığına yeni bilgiler eklemek şöyle dursun derse hazırlanma ihtiyacı bile hissetmeyen, dolayısıyla da kendisinden birçok hatalı bilgiler sadır olabilen muallimler vardır. Talebe ise çareyi eski senelerden elde kalan ders notlarında bulmuştur. Ancak bu şekilde en azından asgarî seviyede lazım olacak vilayet, sancak ve kazaları öğrenebilmektedirler. Tahtaya çizilen haritalar ise Vahyî'nin tabiriyle; tabiatın galatına uğramış birer hilkat garibesi eşhası andırmaktadır. Kozmografya dersleri de tahtaya şekil çizilmeksizin yalnız kitap ibaresi okutularak işlenmektedir. Elhasıl, o dönem eğitim ve öğretim hayatında araştırma, tetkik etme, mantık yürütme, tecrübe etme, belli bir usul takip etme gibi hasletler yoktur.⁵⁶

Tahir Bey'in öğretim tekniğinde ise sağlam bir görsele dayanan ve evvela bilginin hoca tarafından hazmedilmesinden geçen bir coğrafya dersi vardır. Zira yukarıda bahsi geçtiği gibi o, coğrafyayı tarih bilgisinin temeli olarak görüyordu ve bu sebeple ders çok önemli idi. Zaten daha işin en başında bu düşünce ile coğrafya dersini tercih ettiğine göre atıl bir metotla ders işlemesi de düşünülemezdi.

Tahir Bey coğrafyanın ve coğrafya ile ilgili her tür malumatın esas ve zemini olan haritaya, harita çizip çizdirmeye büyük bir ehemmiyet verir. Birçok Fransızca atlaslar getirtir ve bunlardan önce kendisi istifade eder sonra da talebelerinin istifade etmesini sağlardı. Bu suretle tedrisatında harita çizimi ehemmiyetli bir yer alır. Bu işle uğraşırken kendisinin de birçok vakti kaybolur ama maksadın da hâsıl olduğu düşüncesiyle bunu bir kayıp olarak değerlendirmez. Hatta takip ettiği bu yöntem

⁵⁶ Vahyî, s.37-38.

sonucudur ki, zamanın Mekâtib-i Askeriye'si nezaretinde müteşekkil Meclis-i Maârif-i Askeriye'ce hizmet ve muvaffakiyeti resmen takdir edilir.⁵⁷

Tahir Bey kitap ibaresi ezberletilmesine de şiddetle karşı çıkar. Ona göre bu iş sürekli isim belleme sebebiyle çocukların hafızasını adeta şehir, nehir, dağ, tepe, göl, körfez gibi coğrafyaya ait özel isimleri içeren bir fihrist haline getirmekten başka bir işe yaramamaktadır. Yine kitaptaki bütün şehirleri istemediği gibi istediği şehirlerin nüfuslarını ezberlemeyi de lüzumsuz görmekte idi. Bu konuda onun tekniği ise şöyle idi: önce bir devletin, bir hükümetin hududunu, idare şeklini, genel nüfusunu, başkentini, başkentini nüfusunu, bu devlet veya milletin genel olarak üç zamandaki halini, hele şimdi haiz olduğu kuvvet ve kudreti, bu kuvvet ve kudretin ne gibi sebepler altında meydana gelmiş olduğunu özet olarak bilip söylemek güzel bir harita ile kâfi idi. Muallim Vahyî Tahir Bey'in bu şekilde işlediği derslerinin mahiyeti ile ilgili şu anekdotu da verir.⁵⁸

Lâkin kendisi haritasını tahtaya çizip de dersini takrîre başladığı zaman bu kadarla iktifâ etmezdi. İslâm ve Türk illerinin, Müslüman ve Osmanlı tarih ve coğrafyasının bu hükümet ve milletlerle eski ve yeni münâsebetini de anlatır; hâsılı vesîle buldukça, belki de bir takım bahâneler icâd ederek talebesine Müslümanlıklarını, Türklüklerini hissettirmeye çalışırdı. Onların her türlü telkîhe müstenid tâze kalp ve dimağlarına din ve millet, vatan ve hamiyet aşk ve sevdâsını telkîne savaşırdı.

Muallim Vahyî'nin naklettiği bilgilerden Tahir Bey'in görevini vicdânî bir sorumluluk bilinci ile yerine getirmeye çalıştığını anlarız. O yeni coğrafya ve yeni tarih ile iktifa etmez. İslam ve Türk milletlerinin eski coğrafya ve tarihlerini araştırır, bugünkü hal ile eski hali karşılaştırarak zaman içerisinde vuku bulmuş olan değişiklikleri sebepleri ile beraber irdeleyerek derslerini zenginleştirir.⁵⁹

⁵⁷ Vahyî, s.38-39.

⁵⁸ a.g.e., s.39-40.

⁵⁹ a.g.e., s.40.

Diğer taraftan bu zamandaki tarih ve coğrafya hocalarının büyük kısmı da hemen ekseriyetle derslerinde geçen özel isimlerden eski olanları araştırmamakta, hatta sadece yenilerini olsun bugünkü okunuşları ile öğrenip doğrusunu talebeye vermek için en küçük bir gayrette bulunmamaktadırlar. Bunun yerine çoğu kimse hayal gücüne istinat etmekte ve kendilerine müracaatla yetinmektedir. Bu garip durumu Muallim Vahyî bize şu şekilde naklediyor:⁶⁰

Meselâ kurûn-ı ûlâ târihinde Arapça 'kâf'ın üstünüyle okunması lâzım gelen ve eski millet ve cemaatlerden birine alem olan 'keldânî' kelimesini âdetâ bir nevi' Arapça îlâl yapar gibi indî bir uydurma ile ma'lûm bir çiçek ma'nâsına olan 'gül' Fârisî kelimesi ile 'dân' kelime-i Fârisiyesinden müteşekkil bir tertîb diyerek işi geçiştirirlerdi. Çünkü mercî' ve me'hazleri menfî kafaları idi.

Muallim Vahyî'nin ifadesine göre bu dönemde 'müverrih' geçinen bir kısım kimseler de yer isimlerini Fransızcadan olduğu gibi alarak kolay bir yolu tercih ediyorlardı. Bu mesele Tahir Bey'in gözleminden kaçmaz ve okunması bilinmeyen ve güç olan yer isimlerini ihtiva eden harekeli cetveller hazırlar. Derslerde de bu cetvelleri talebeye dikkatle yazdırıp ezberlemelerini isteyerek problemi usulüne göre çözme yoluna gider.⁶¹

Hocaların ekserinin derslerine bile gereken önemi vermedikleri bu dönemde Tahir Bey dersi müteakip vakit bulunduğu takdirde talebelerin yazılı olarak yönelttikleri soruları kabul eder meseleleri hemen orada talebenin önünde açıklamaya çalışırdı. Şayet o an cevaplanamayacak bir keyfiyette ve araştırmayı gerektiriyorsa soru kâğıdını cüzdanına koyar cevabını araştırıp, bulup öğrendikten sonra da diğer dersin sonunda sınıfta açıklardı. Tahir Bey'in bu yöntemiyle ilgili bahsin devamında Muallim Vahyî'nin mütalaası şöyle olmuştur:⁶²

⁶⁰ Vahyî, s.40.

⁶¹ a.g.e., s.41.

⁶² a.g.e., s.43.

Gerçi bugün için bu kadar geniş ve nâ-muayyen bir usûl hiç de makbûl olmasa da o zamanlar için talebeye tarih hakkında bir heves, bir merak vermek, kendini de muttasıl taharriyât ve tetebbuâta mecbûr eylemek için muvâfık idi. Yoksa elbette târihin fennî bir telakkîye mazhar olduğu bir muhît ve vasatta bu hiç de doğru bir şey değil idi. Mea-mâ-fih bunun sırf üstâda dokunmuş bazı mahzûr ve zararları da vardı...

Böyle bir ders esnasında Zekeriya Efendi adındaki bir talebe Benî İsrail'den bir peygamber hakkında uzun boylu bir soru sorar. Tahir Bey de kabul ettiği usul gereği cevap vermek mecburiyeti altında kalarak Ahd-i Atık ve Ahd-i Cedîd'e kadar birçok tarihi eserleri incelemek durumunda kalır. Ancak bir iki haftalık araştırmalardan sonra Hindli Hoca Rahmetullah Efendi'nin İslam'ı müdafaa maksadıyla telif ettiği, Türkçeye de tercüme edilmiş olan İzhâru'l-Hakk adlı kitabında konu ile ilgili malumat bulup talebesine verebilir.⁶³

Muallim Vahyî'nin ifadelerine göre bu dönemde mekteplerde büyük muallimler de bulunmakla beraber bu insanlar içinden de bir kısmı derse hiç ilgi göstermemektedir. Derse giren bir hoca talebeye 'kitaptan dersiniz buradan buraya kadardır.' deyip geride iskemlesine geçmekte, kendi mütalaaları veya eserlerinin tashihi ile meşgul olmakta, ders sonu zilinin çalması ile de sınıfı terk etmektedirler.⁶⁴

Tahir Bey ise coğrafya ve tarih derslerinde her fırsattan istifade ile talebesinde İslam dininin içtimâîliğini, Türk milletinin büyüklüğünü düşündüren hatırlatmalardan hiç geri kalmazdı. Hatta gönüllerinde yer etmiş din aşkı ile bazen taşkınlıklar bile ettiği vaki olmuştur. Meselâ, Muallim Vahyî'nin anlatımına göre; Tahir Bey dersi esnasında coğrafyadan ufak seyahatler yaptırırken bunun din ve Kur'an nazarındaki mevki ve telakkîsini anlatır; sonra bir hac seyahati yaptırırken bunda mündemiç siyasi ve askeri, iktisadi ve ticari maksat ve nükteleri açıklamaya kalkar, sonra da bugünkü cümleden böyle dinî ve vatanî ve İslamî ve millî bir fayda ve menfaat hâsıl olup olmadığını sorar,

⁶³ Vahyî, s.43.

⁶⁴ a.g.e., s.44.

bu adem-i husûle dâir de uzunca boylu, tamamıyla serbest ve vicdânî hasbihallerde bulunurdu.⁶⁵

Tahir Bey talebelerine olan bu yakınlığı sebebiyle talebelerce çok sevilirdi. Bu sevgi öyle cezb edici bir noktaya varıyordu ki başka mekteplerde okuyanlar da derslerine katılmak için Askerî Rüşdiye'ye kayıt aldırıyorlardı. Muallim Vahyî bunlardan biri olan meşhur Resneli Niyâzî'nin hatıratından şu sözlerini nakleder:⁶⁶

Manastır Mekteb-i Mülkî İdâdisinde rahle-i tadrîs ve irfânında, kemâlât-ı insâniye ve mürşidânesine meftûn olduğum Bursalı Yüzbaşı Tâhir Efendi gibi muallimlere mâlik olması hasebiyle ancak Rüşdiye-i Askeriye'de feyz-yâb olabileceğimi ve derûnumda dâğ-hûnîn şu sukût-ı millîye varlığımla çalışabilmek için askerî mekteplerinde iktisâb-ı sermâye eyleyeceğimi teemmül ederek Mülkiye İdâdisinden Rüşdiye-i Askeriye'ye atlamış idim.

b. Kitabet Öğretmenliği

Tahir Bey bir zaman Manastır'da Akerî İdadî'de kitâbet öğretmeni kadrosu boşalınca son sınıfın vekâleten derslerine de girer. Bu kitâbet dersi için de ne kadar hazırlıklı ve birikime sahip olduğunu ortaya koymuş olur. Muallim Vahyî şöyle anlatır:⁶⁷

Onun bu derste de ta'lîme yetecek derecede vukûfu vardır. O zâten Arapça ve Acemceyi sarf ve nahviyle, lügâtı ile pek güzel tanıyor. Türkçenin de edebiyâtına oldukça esaslı bir âşinâlığı var. Çünkü sûfiyye edebiyâtının kısm-ı a'zamını gözden geçirip okumuş; hattâ bu vâdîde ba'zı şi'ir ve manzûmerler bile yazmıştır.

Yeri gelmişken değinmek gerekirse; Tahir Bey dil konusunda tamamıyla yenilik ve sadelik taraftarı idi. O öyle istiyor ve etrafındakilere telkin ediyordu ki, İstanbul'da yazılan bir kitap Kaçkar'da da okunsun. Birçok Arapça ve Farsça terkiplerle kullanılan ağdalı dil bırakılsın. Türkçe kendi tabii dairesinde bir ıslah görsün. Sarf ve

⁶⁵ Vahyî., s.45.

⁶⁶ a.g.e., s.45-46.

⁶⁷ a.g.e., s.46.

nahvimiz, kitabet ve imlamız mantıkî, ilmî, fennî esaslara dayansın. Edebiyatımız Anadolu insanının hayatını aksettirsin. Böylece bir parça tahsil gören herkesin kendini bulabileceği bir edebiyat ortaya çıksın. Bunun aksine bu dile benzeyen her türlü düzme, yapma diller, üsluplar garp edebiyatının bütün inceliklerini de yüklü olsalar yine nafiledir. Bize tamamıyla Frenkleşmiş, Frenkleştiği kadar da Müslümanlıktan, Türklükten ayrılmış ailelerin, manen ve ahlaken çökmüş ve bozulmuş batılların yaşayışını gösteren, bu gösterişi de yapma ve düzme bir dille anlatmaya yeltenen romanlar ve hikâyelerin onun nazarında hiçbir kıymeti yoktur.⁶⁸

Dil konusunda özetle böyle bir fikriyata sahip olan Tahir Bey sadece lisanın iyi öğrenilmesi ve konuşulmasını dile getirmekle kalmamış, vekâleten girdiği kitabet derslerinde farklı metotlarla düşüncelerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu yolda Tahir Bey'in uyguladığı yöntem kısaca şöyledir: talebeye bir meal verir. Bu meal mümkün olduğu kadar açıklar ve sorularla konuyu genişletir. Sonra talebeden bunu yazmalarını ister. Talebelerin yazdıkları müsveddeleri yanına alıp götürür ve kendi çalışma mekânında bunları bir bir gözden geçirir. Her birinde gördüğü öncelikle imla, sonra da sarf ve nahivce, tertip ve ifadece var olan hataların üzerini kırmızı kalem ile çizer ve talebeye tekrar iade eder. Talebelere bu hatalarını kendi kendilerine düzeltmelerini ister. İkinci defa yazılan müsveddeleri Tahir Bey tekrar yanına alır ve tashih eder. İşte Tahir Bey uyguladığı bu yöntemle kendisi iki defa uğraşmış oluyordu ama talebelerin de uğraşmasını sağlıyor, daha çabuk öğrenmelerini temin ediyordu.⁶⁹

Tahir Bey müsvedde ezberletme taraftarı olmamıştır. Ancak ahlaki, millî ve vatanî manzumelerin, hikmet dolu beyit ve mısraların ve bilhassa darb-ı mesellerin ezberletilmesini muvafık görür. Talebeye ezberletmek üzere verdiği bu beyit, mısra ve darb-ı meselleri talebelerin kullanması için de gayret gösterirdi. Ayrıca vurgulamak gerekir ki; Tahir Bey'in meşrutiyetten sonra, mebusluk zamanında “Müntehebât-ı Mesârî” ve Ebyât” adı ile bastırılmış olduğu eser de böyle bir zamandaki çalışma ve

⁶⁸ Vahyî, s.46-47.

⁶⁹ a.g.e., s.47.

hazırlıkların ürünü idi. Yoksa mebusluk esnasında toplanıp karalanmış bir eser değildi.⁷⁰

Bütün bu bilgilerden anlıyoruz ki, Tahir Bey ülkenin ve milletin dünya muvazenesinde siyasi, askeri, ekonomik ve belki en önemlisi fikri sahalarda geri kaldığı bu hassas dönemde kendisini ilme, fikre, bilgiye, eğitime adanmıştır. Gerek derslerini tekdüzelikten kurtarmaya çalışıp talebelerinin nitelikli fikir sahibi olarak yetişmesini sağlamaya çabalarken, gerek çevresindeki insanlarla aktif bağlantılar kurup heyecanları sönmüş münevverlerin gönüllerine bir kıvılcım atmaya çalışırken ve gerekse –ileride daha tafsilatlı açıklanacağı üzere– ilmî araştırmalar yapıp “Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri” gibi millet namına çok önemli eserler kaleme alırken biz onu bu amacın peşinde görüyoruz.

B. Öğretmenlikten Sonra Meşrutiyet’in İlanına Kadarki Devre

Yukarıda Selanik Askerî Rüşdiyesi’nde müdürlük vazifesi yaptığı esnada ilmî ve bazı siyasî faaliyetleri sebebiyle Tahir Bey hakkında iki jurnalin geldiğini, bu sebeple de Tahir Bey’in görevine son verildiğini söylemiş ve konuyu orada bitirmiş idik. Muallim Vahyî bu jurnallerden birinin Üsküp’ten birinin de Selanik’ten gelip Mekâtib-i Askeriye Müfettişi paşanın masasında birleştiğini söyler.⁷¹ Böylece birbirini destekleyen bu bilgiler sonucu da kolayca vazifesine son verilir. Ayrıca Tahir Bey’in görevinden azledilmesi ile ilgili Köprülüzade Mehmed Fuad şöyle bir mütalaada bulunur:⁷²

Meşrûtiyet’in i’lânından evvel Rumeli’deki Harekât-ı Ahrârâne’ye bir sûret-i fa’âlânede iştirâk eden ve aynı zamanda te’lifât ve makâlât-ı ciddiyesiyle âlem-i irfân ve matbu’âtta yüksek bir mevki’ işgâl eyleyen Tâhir Bey’e Abdülhamid idâresinin herhalde bir nazar-ı şüphe ile bakacağı tabii idi. İşte bundan dolayı müşârun ileyh hakkında müteaddid defâlar jurnal verilmiş, hayât-ı

⁷⁰ Vahyî, s.47-48.

⁷¹ a.g.e., s.71.

⁷² Köprülüzade Mehmed Fuad, “Bursalı Tâhir Bey”, **Türk Yurdu**, c.2, S.46, (8 Ağustos 1329), s.408.

askeriyesinde dâimâ en az ‘muzır!’ olabilecek yerlerde kullanılmıştır.

1. Manisa Alaşehir’e Tayini ve İzmir İle İrtibatı

Tahir Bey için önce Yemen veya Irak’a gönderilme kararı çıkar, ama bir şekilde ikinci ordu merkezinin dışında bir yerde istihdam edilmek üzere nakil ve tayinine irade-i seniyye çıkarttırılır. Daha sonra kendisini yakından tanıyan İstanbul’daki dostlarının özel girişimleri ile üçüncü ordu idaresinde bulunan Redif sınıf-ı sâni taburlarından Alaşehir Alayı’na Birinci Tabur kumandanlığına tayin edilir⁷³ (10 Mart 1907). Alaşehir’de beş altı ay kadar kaldıktan sonra, kendini sevenlerin delaleti ile askerlikçe Alaşehir’e irtibatı kalmak şartıyla fırka merkezi olan İzmir’e celp edilir. Burada Dîvân-ı Harb azalığı ve buna bağlı olarak çalışan tahkik memurluğu ile görevlendirilir.⁷⁴

İzmir Tahir Bey için her yönden pek iyi olur. Karadan denizden ulaşımı olmasının yanında tahkik memurluğu gibi pek çok sevdiği yolculuğu gerektiren bir vazifesi de vardır. Böylece birçok yer gezebilecek, dilediği gibi neşriyat ve telkinlerde bulunabilecekti.⁷⁵ Oysa sürgün olarak Alaşehir’e gelirken, geride bıraktığı fedakâr ve samimi dostlardan ayrılarak hiç tanımadığı bilmediği bir yere gelmek, bunun yanında ailesinin halk arasında lekeli olarak tanınması çok ağırına gitmişti. Bu sebeple ruhu çok sıkılmış ve Rabbine yönelip bu durumdan bir çıkış istemişti.⁷⁶ İşte İzmir’e gelmekle Rabbi onun dualarını kabul etmiş ve kendisini ve ailesini huzura kavuşturmuştu.

O vakitler İzmir havalisi üçüncü ordu mntıkası dâhilinde olduğu için çoğu mektepli zabıtlar, bilhassa genç erkân-ı harbiye, Tahir Bey’den feyiz almış, almayanlar da fazilet ve meziyeti ile az çok aşinalık peyda etmiş idi. Ayrıca Tahir Bey daha önceki

⁷³ Vahyî, s.71.

⁷⁴ a.g.e., s.72.

⁷⁵ a.g.e., s.72-73.

⁷⁶ a.g.e., s.72.

görev yerlerinde olduğu gibi bu havalide de bey, paşa, şeyh, hoca, tüccar, ağa, asker ve sivil halk ile, bunların kalbur üstüne gelenleri ile kısa zamanda ülfet peyda eder.⁷⁷

Muallim Vahyî Tahir Bey'in tahkik memurluğu yaptığı bu dönemde ilimle haşır neşir olmanın zevkinden kalbine gelen bir duygusunu şöyle naklediyor:⁷⁸

Bu zaman 'Âh bekâr olsa idim, daha hararetli koşup hizmet etmek için de genç bulunsa idim...!' iştiyâkâtı ile göğüs geçiriyor; hiss-i hamiyet ve insâf, bu en büyük hasâis-i ahlâk, bu en güzîde mahsûl-i vicdân ve imân çabuk imdadına yetişiyor: daha dün, daha evvelsi gün tahlîf ettiği, hatta ateşli ve kazâlı bir hizmet-i vazîfe ile tavzîf eylediği en genç talebesinden birini; bunun ve emsâli vatan evlatlarının yaşamak, gün görmek hak ve selâhiyetinin kendininkine nisbeten pek çok olduğunu düşünmeye başlıyor ve za'fi mübeddel-i metânet oluyor. 'Sen bilirsin Yâ Rabbî, sen hayır ve muvaffâkiyet ver Yâ Rabbî!' virdini, vird-i cihâdîsini tekrâr ediyor.

2. 1908 İhtilali'nin Hemen Öncesi

1908 ihtilâli'nin öncesinde Balkanlar'da çıkan karışıklıkları bastırmak için İstanbul yönetimi Manastır üzerine sevk edilmek üzere İzmir fırkasıyla Karaman alayı rediflerini silâh altına çağırır. Ancak, 6 Temmuz 1324/19 Temmuz 1908 tarihli bir Yıldız şifresi ile ve onu takip eden daha iki ayrıca şifre ile Tahir Bey'in sevk edilen kıtalar ile gönderilmeyerek kendisinin asla ihsas edemeyeceği bir suretle İzmir'de alıkonulması yönünde ehemmiyetli talimat gelir. Ne var ki, beş gün sonra vuku bulan ihtilal bu emrin uygulanmasına mahal bırakmaz.⁷⁹

Öte yandan Tahir Bey burada da telif çalışmalarını sürdürmüş, Aydın vilayeti yöresinde yetişmiş müellifler hakkında mahalli araştırmalar yapmıştır.⁸⁰ İhtilâl ile birlikte Tahir Bey'in menfâsı olan önce Manisa, Alaşehir sonra da İzmir'deki günleri nihayet bulmuş olur. İhtilâlden sonra da mebus seçildiği için hep arzu ettiği,

⁷⁷ Vahyî, s.73.

⁷⁸ a.g.e., s.73-74.

⁷⁹ a.g.e., s.74.

⁸⁰ Akün, a.g.m., VI, 454.

çalışmalarını derinleştirmek için bulunmayı istediği Dersaadet, İstanbul, kapılarını kendisine açar.

C. 1908 İhtilâli'nden Sonraki Devre

1. *Tahir Bey'in Mebusluk Hayatı*

İhtilâlden sonra İttihat ve Terakki Partisi Tahir Bey'i Bursa'dan aday gösterir. Tahir Bey 17 Aralık 1908'de açılan Meclis-i Meb'ûsân'da milletvekili olur.⁸¹ Muallim Vahyî'nin ifadesine göre Tahir Bey kendi isteği ile değil, cemiyetin bu husustaki kararı ve hemşerilerinin ısrarı üzerine vekil olur. O kendisi de belirtmiş olduğu gibi; bir siyaset adamı değil, esasen bir ilim ve irfan adamı idi.⁸² Zaten meclisin 1911 yılı sonundaki fesih kararı ile kapanan birinci faaliyet devresinden sonra vekillikten ayrılır.⁸³ Bu ayrılışın sebebi Tahir Bey'in mizacının siyaset uygun olmaması olabileceği gibi, Abdülbaki Gölpınarlı'nın Melâmîlik üzerine yazdığı kitabında değindiği üzere; melâmî ihvanına dayanarak İttihat ve Terakki'den bir gurup ayırmaya kalkışması ve başarısız olması da olabilir.⁸⁴

Tahir Bey, vekilliği sırasında askeri encümenin yanı sıra Harbiye Nezâreti tensikat komisyonu üyeliği ve Donanma Cemiyeti Murahhaslığı gibi vazifelerde bulunmuştur.⁸⁵ Cemiyetin merkezi olan Selanik, kendisini cemiyet ve meşrutiyet namına irşadda bulunması için Konya'ya gönderir. İki arkadaşıyla beraber bu vazifeyi yerine getirirler. Yine İzmir, Alaşehir, Uşak, Karahisar, Kütahya, Eskişehir, Ilgın, Kadınhanı, Konya, Karaman, Ereğli, Bor, Niğde, Bolvadin, Sandıklı, Dinar kasabalarında ve en sonra Bursa'da hürriyet ve meşrutiyetin kutlamalarına ve halkı bilinçlendirmek üzere de konferanslara katılmıştır.⁸⁶ Askeri özlük haklarını muhafaza ettiği için 27 Nisan 1911'de rütbesi gönüllü redif alayı kaymakamlığı kadrosuna yükselir. Daha sonra 1912'de Harp Dairesi Dîvânı-ı Harb üyesi, ardından Ekim 1912'de

⁸¹ Akün, a.g.m., VI, 454.

⁸² Vahyî, s.75.

⁸³ Akün, a.g.m., VI, 454.

⁸⁴ Gölpınarlı, s.328.

⁸⁵ Akün, a.g.m., VI, 454.

⁸⁶ Vahyî, s.76-77.

Muhakemat Dairesi üyesi ve Mart 1913'te tekrar Dîvân-ı Harb üyesi olur. Bu sıfat üzerinde iken 24 Ocak 1914'te yarbaylıktan emekli olur.⁸⁷

2. İstanbul Kütüphaneleri Tetkik Vazifesi

Kendi ifadesine göre en büyük hizmeti mebusluktan yakayı kurtarıp, Evkâf Nezâreti müdüriyetince, ihtisas sahibi bir komisyon kararınca İstanbul kütüphanelerinin tetkikine memur edilmesi ile olmuştur.⁸⁸ Tahir Bey bu vazifeye getirildiğinde üzerinde daha Dîvân-ı Harb üyeliği gibi askeri bir vazife de devam etmektedir.⁸⁹ İstanbul kütüphaneleri tetkik vazifesini, Amasyalı Hoca Hüseyin Hüsametdin Efendi ve Kilisli Muallim Fazıl Rifat Efendi ile beraber bir buçuk sene sürdürür. Umumî İstanbul kütüphanelerini dolaşırlar. Yaptıkları araştırmalarda ibn-i Sina, Nasıruddin Tûsî gibi birçok eski âlimin kendi el yazmaları eserlerini ortaya çıkarırlar. Yine bu çalışmalar esnasında hat, tezhib, teclid sanatlarına ait birçok örnek de karşılımlarına çıkar ve onlar da keşfedilmiş olur.⁹⁰ Heyet, araştırmalar neticesi ortaya çıkan kıymetli eserlerin muhafazalarına dikkat edilmesi gerektiğini ve meraklı olan ziyaretçilere de usulüne göre gösterilmesi hususuna dikkat çeken, ortaya çıkan her eser hakkında kitabî ve usulî lüzumu derecesinde bir rapor hazırlıyorlardı.⁹¹ Bir buçuk yıl süren bu çok kıymetli, bulgularıyla ilmi muhiti heyecanlandıran vazifeden sonra Tahir Bey Topkapı Sarayı Kütüphanesi müdürlüğüne getirilir.⁹²

3. Emekliliği

Nihayet, askerî piyade kaymakam emeklisi ve sonradan kendisine bin beş yüz kuruş kadar bir aylıkla verilen bu Topkapı Sarayı Kütüphanesi müdürü unvanı ile

⁸⁷ Akün, a.g.m., VI, 454.

⁸⁸ Vahyî, s.90.

⁸⁹ Akün, a.g.m., VI, 454.

⁹⁰ Vahyî, s.90-91.

⁹¹ a.g.e., s.91.

⁹² Akün, a.g.m., VI, 454.

kalmıştır.⁹³ Bundan sonra kendi ilmi çalışmalarına devam etmekle beraber Tahir Bey resmi bir vazife üzerine almamıştır.

IV. SON YILLARI ve VEFATI

A. Son Yıllarındaki Ev Yaşantısı ve Geçim Durumu

Emekliye ayrıldıktan sonra kendi ilmi çalışmalarına ve dost sohbetlerine, talebeleriyle görüşmeye devam etmekle beraber resmi bütün vazifelerden çekilen Tahir Bey İstanbul'da Çengelköy'de ikamet etmekte idi. Kendisi daha Alaşehir'de iken ailesi gelip burada önce Tevfik Paşa'nın kira evine yerleşmiş, sonra da Feyzi Paşa'nın köy camii yakınındaki konağının üst katında kiracı olarak taşınmışlardır.⁹⁴ Emeklilikten sonraki yıllarda Tahir Bey'in karşısına bir de geçim sıkıntısı çıkar. Özellikle aile fertlerini çok etkileyen bu durumu Muallim Vahyî oldukça dokunaklı anlatır:⁹⁵

Fazîlethânelerine dâhil olan bir zâir daha ilk nazarda bu âile yurdunda tertibât-ı tefrîşiye ve usûl-i ikrâmiyede, hele üstâddan gayrı vücûh-ı müstakbelede kanâat ve iktisattan çok ziyâde dâimâ örtülmek, gösterilmemek istenilen; fakat günden güne de fazla-i şiddetten evin büyüğüne küçüğüne hissettiren bir dik-i maîşetin tekayyüdâtı, suya düşmüş eski bir ümîdin hüsrân-ı tahayyülâtı âsârını görür. Bütün o eşyâsı soluk renkleri, geçkin yüzleri ile artık hizmetten afvlerini diliyor; ve aralarında iyice bir zamandan beri hemen celb-i dikkatle onları muâheze-kâr nazarların sıkletinden – velev ki cüzî ve muvakkat bir zaman için olsun – kurtaracak yeni ve şık arkadaşlarının görülemediğinden şikâyet eyliyor zan ve zehâbını edinir, vâkıa köşede bucakta bazı yeni ve kıymetli esâs ve evânî görünürse de bu açık ve çıplak adem-i tecânüsü bunların da bir hesâb ve kitâb, yesârî ve bedîî bir nisâb netîcesi değil, üstâda karşı his edilegelen samîmî bir vüd ve hürmetin bir tuhfe-i semeniyyesi, pek kısa bir lütf-i tesâdüfün nişâne-i şükrânesi olduğunu i'lânda gecikmez.

⁹³ Vahyî, s.96.

⁹⁴ aynı yer.

⁹⁵ a.g.e., s.96-97.

Ancak Tahir Bey, içinde olduğu bu hal ve mevkiden hiç haberi yokmuş gibi görünür ve muttasıl kitâbiyât, terâcim ve tasavvufiyât tedkîk ve tettebbuâtı içinde kendini avutur.⁹⁶ Bu halle beraber sıkıntı da zaman zaman hat safhaya ulaşır. Öyle vakit gelir ki, Tahir Bey hanımının kıymetli eşyalarını rehin bırakmak suretiyle emniyet sandığının yardımını almaya bile mecbur kalır. Böyle durumlarda bereket versin vefalı dostları yardıma koşar borcunu ödeyerek rehin olan malları geri alırlardı.⁹⁷ Hatta Muallim Vahyî'nin belirttiğine göre; bir gün bu emniyet sandığının borçlularını ilan eden Takvîm-i Vekâyi'de Tahir Bey isim listesinin en başında yer tutmuştur.⁹⁸

Bu hal ile beraber Tahir Bey geleneklerinden, ilmi sohbet ve dostlarından ayrı kalmamaya hassasiyet gösterir. Ailece sevdiklerini yatıya ya da gece misafirliğine davet ederlerdi. Zaten Tahir Bey pek hoşlandığı, hayatın kendi indinde hemen hemen en büyük mükâfatı ve lezzeti sayılan gece sohbetlerini bir tertibe bile koymuş gibidir. Mesela, haftada Salı geceleri bilmem hangi samimi dostunun evinde, Cuma gecesi de bilmem ne dergah-ı şerifinde bulunur, pek çok sevdiklerini düzenli olarak ziyaret eder ve zaman zaman da yatıya kalmak suretiyle onları mutlu ederdi. Tahir Bey'in içerisinde bulunduğu maddi sıkıntıya rağmen konukseverliği o derecelere kadar ulaşmıştır ki, hanesinde erkek ya da kadın bir misafirin konaklamamış ya da bir tas çorba içmemiş olduğu hafta yok gibidir.⁹⁹

B. Yakın Çevredeki İlim Erbabı ile Münasebetleri ve Çalışmaları

Tahir Bey'in eskiden beri âsîâne-i Hüdâî'ye pek büyük hürmeti vardı. Muntazam bir şekilde dergâhı ziyaret ederdi. O zamanki post-nişîn hazretlerini de çok beğenir takdir ederdi. Tekke için kütüphane lazım olduğunu ifade ettiğinde şeyh efendi de aynı fikri dile getirmiş ve Tahir Bey iki aya yakın bir zaman bu kütüphanenin tanzimi için bizzat çalışmıştır. Gerek kendisi hediye etmek ve gerekse erbab-ı hayra orayı göstermekle ehemmiyetli bir yekûn tutan kitabın toplanmasına vesile olmuştur.

⁹⁶ Vahyî, s.97.

⁹⁷ a.g.e., s.98.

⁹⁸ aynı yer.

⁹⁹ aynı yer.

Bununla beraber ara sıra diğerk dergâhları da ziyaret eder, meşayih-i kiramı ile teşerrüf ve sohbetten, onlar ile de bol bol yazma kitap ve nefis yazı gibi yâdigâr ve hediyelerin teatisinde bulunurdu.¹⁰⁰ Hat sanatını da yakından tanır ve bilirdi. Hattı İslâm'ın sınıy-i nefisesi arasında görür, güzel yazıların karşısında müstesnâ bir zevk-i bedîî duyardı.¹⁰¹ Aynı şekilde Türk musikîsinin belli başlı makamlarını bilen ve inceliklerinden anlayan biri idi.¹⁰² Misafir olarak evine bir hanende veya sazende gelmiş ise ondan bir *câize-i bediyye* istemeyi katiyen ihmal etmezdi.¹⁰³ Fıkıh bilgisi orta derecede idi. Tabii ilimler ve matematiğe dair bilgisi ise mektepte okuduklarından ibaret idi. Şeyh Muhammed Abduh, Mehmed Ferid Vecdi gibi içtimai İslâm âlimlerinin eserlerini takip ederdi.¹⁰⁴

*Nişîmen ve me'meni ancak mekteb ve kütübhâneler, câmi' ve dergâhlar, bu maârif ve nefâis sergileri, bu sırrî ve ilâhî ezvâk ve eşvâk pazarlarıdır. Onu başka bir yerde, maddî bir metcer (iş-alışveriş) ve melhâda (eğlence) gören yok gibidir. Kahvehâne, kırâathâne gibi yerlere ilişmesi ya mola zamânı geçmiş bir yorgunluk îcâbı yâhud bir âşinâsını beklemek zarûreti iledir.*¹⁰⁵

Tahir Bey evinde de boş durmaz, ya okur ya da terâcim ve kitabi bazı notlar alır, onlarla meşgul olurdu. Osmanlı Müellifleri eseri bir taraftan basılırken o da yine onun zeyl ve ilavelerini tedarik eder hazırlar, tertibi ve tanzimi ile meşgul olurdu. Bu demlerinde artık uzun boylu yazıp çizme zamanının geçmiş olduğunu ifade etmekle beraber ara sıra bir kitâbiyât kamusu gibi, icmalî malumat derleyip toparlamaya kalkışabileceğini tekrar ederdi.¹⁰⁶

C. Vefatı

Tahir Bey'in son zamanlarında hafıza kuvvetinde zayıflık zuhur eder. Bu nedenle bir müddet Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesi'nde, bir müddet de Cerrahpaşa'da

¹⁰⁰ Vahyî, s.101.

¹⁰¹ aynı yer.

¹⁰² aynı yer.

¹⁰³ a.g.e., s.103.

¹⁰⁴ a.g.e., s.101.

¹⁰⁵ a.g.e., s.102.

¹⁰⁶ a.g.e., s.102-103.

tedavi görür.¹⁰⁷ Bu tedavi esnasında Zeynep Kamil Hastanesi'nde vefat eder.¹⁰⁸ Vefat tarihi hakkında elimizde çok farklı bilgiler bulunmaktadır. Muallim Vahyî eserini Tahir Bey henüz hayatta iken yazmış olduğundan ondan bir bilgi elde edemiyoruz. Abdülbaki Gölpınarlı ise hicrî ve rumî tarih olarak; hicrî 9 Rebûlâhir 1343, rumî 28 Teşrînievvel 1341 tarihlerini verir.¹⁰⁹ Burada verilen hicri tarihin miladi karşılığı 7 Kasım 1924'e; rumî tarihin karşılığı ise 28 Ekim 1925'e denk gelmektedir. Görüldüğü üzere Gölpınarlı'nın verdiği bu iki tarih bile birbirini tutmamaktadır. Miladî olarak da elimizde farklı tarihler mevcut. Osmanlı Müellifleri'ni neşre hazırlayanların kaleme almış olduğu önsözde vefat tarihi 1924-25 olarak gösterilir.¹¹⁰ Nihad Sami Banarlı "Resimli Türk Edebiyatı Tarihi" adlı eserinde ölüm tarihini 1926 olarak gösterir.¹¹¹ Vasfi Mahir Kocatürk, "Türk Edebiyatı Tarihi"nde 1921 senesini belirtir. Yusuf Akçura bambaşka bir rivayetle 1929'da İstanbul'da değil Bursa'da vefat ettiğini yazar.¹¹² Ancak bu yanlış bilgi bir baskı hatasından kaynaklanmış olsa gerek. Zira bilgiyi içeren kaynağın baskı tarihi 1928'dir. Tarih ile ilgili bu büyük problemin içerisinden ancak Ömer Faruk Akün çıkabilmiş, Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nde yazdığı makalede şunu belirtmiştir:¹¹³

Hayatı ile ilgili miladî tarihlerin birçok yerde, hicrî ve rumîyi ayırt edememek dolayısıyla yanlış gösterilmesinin yanı sıra ölümü için de hicrî 1343 tarihinden başka miladisini hep 1924 veya 1926 gibi ya bir yıl öncesine yahut da bir yıl sonrasına götüren rakamlar kaydedilmiştir. Hatta 1929'da ve Bursa'da öldüğü söylenmiştir.

Kendisi ise 28 Ekim 1925 tarihini gösterir. Bu tarihi zamanın gazetelerinden Cumhuriyet'te verilen vefat ilanından elde ettiğini söyler (*Cuhuriyet*, nr. 25, 10 Rebûlâhir 1344 – 29 Teşrînievvel 1341 - 1925). Ayrıca zamanın diğer gazetelerinde de

¹⁰⁷ Gölpınarlı, s.328.

¹⁰⁸ Akün, a.g.m., VI, 454.

¹⁰⁹ Gölpınarlı, s.328.

¹¹⁰ Tahir Bey, **OM** (önsöz), haz. Yavuz, I, 4.

¹¹¹ Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, II, 1078.

¹¹² Yusuf Akçura, **Türk Yılı**, İstanbul: Türk Ocakları Matbaası, 1928, s.369.

¹¹³ Akün, a.g.m., VI, 455.

Tahir Bey'in ölümü ile ilgili bir haber bulunmadığını belirtmektedir.¹¹⁴ Bu durumda Tahir Bey'in vefat tarihi açık bir şekilde ortaya çıkmış oluyor. Bu tarihin hicri ve rumi karşılığı ise; 9 Rebûlâhir 1344 ve 28 Teşrînevvel 1341 gelir. Şu halde Gölpinarlı'nın verdiği tarihler aslında doğrudur ancak bir rakam hatası bahis mevzuu olmuştur. Bu karışıklığa da sebep Gölpinarlı'nın aynı yerde naklettiği, Tahir Bey'in vefatı üzerine Üsküdar Mevlevihanesi şeyhi Remzi Efendi'nin yazmış olduğu ve son mısraını vefat tarihine denk getirmeye çalıştığı nazım olsa gerek. Bu nazımın son mısraı ise 1344 senesini değil 1343 senesini göstermektedir.¹¹⁵

Bursalı Tahir Bey'in geldi zamân-ı rihleti

İftirâkı eyledi ashâb-ı ilmi dert-nâk

Namını âsârı ibkâ eyledi bu tarihte

Gitti Tâhir Bey fenâdan Hakk'a el-hak pîr-i pâk

(1343) كيتدى طاهر بك فنادن حقه الحق پير پاك

Tahir Bey vefat tarihinin ertesi Perşembe günü Hüdâî Dergâhı haziresine defnedilir.¹¹⁶

D. Tahir Bey'in Ahlakî Şahsiyeti Hakkında

Hayatını böylece gözden geçirdiğimizde Tahir Bey'in sıradan bir öğretmen ya da ilim adamı –kendi tabiriyle *uveylim*– olmadığını anlarız. Zira o bilgiyi ve öğrenmeyi, bunun da ötesinde öğretmeyi, ülkesi ve milleti için doğru, faydalı bildiği bir hususu sonuna kadar savunmasından başka bu yolda canla başla mücadele etmesi onun nasıl bir ruh haline sahip olduğu konusunda bize fikir verir. Tabii ki bunda en başta yine âlim bir zat olan muhterem babası Rifat Bey'in yaşamı ve fikirlerinin etkisi gözümüze çarpar. Ancak bunun tek etken olduğu da söylenemez. Tahir Bey'in ibn-i Arabî'ye bir bakıma âşık olması ve ona benzemeye çalışması, mürşidi Harîrîzade'den ve sonrasında Nuru'l-Arabî'den feyiz alması hep kendisini bu yola sevk eden unsurlar olmuşlardır. Bir unsur

¹¹⁴ Akün, a.g.m., VI, 454-455.

¹¹⁵ Gölpinarlı, s.329.

¹¹⁶ a.g.e., s.328.

daha var ki o da yaratılıştan gelen, Allah vergisi bir mizaçtır. Belki de yukarıda saydığımız etkenlerin sadece bu cevherin ortaya çıkmasına ve parlamasına sebep olduğunu söylemek gerekir. Şimdi onun bu müstesna şahsiyeti, ahlaki yapısı üzerine nazarlarımızı çevirelim. Muallim Vahyî bu konuda ayrıntılı bilgiler vermektedir. Yine ona başvuracağız.

1. İnsanlara ve Topluma Yakın İlgisi

Vahyî'nin anlatımlarından anladığımıza göre; Tahir Bey tamamıyla bir cemaat ve toplum insanıdır. Maddî olsun ve hatta manevî olsun hazlarını sürekli ihmal etmiş, belki denebilir ki toplum ile alakadarlığı münasebetiyle kendisine çeki düzen verebilmiştir. Değil sadece cebindeki son kuruşu da tasadduk ederken, teracim çalışmaları sebebiyle Manastır'daki ihvanından uzak düştüğü zaman dahi biz onu bu karakter üzere görüyoruz.¹¹⁷ Yine o, kendisinden bir şey rica edildiğinde katiyen lakayt kalmaz bütün bir gününü alması pahasına da olsa o işi ifa eder ve bunu yaparken de Allah yolunda, vatan uğrunda bir vazife yapıyor şuurunda olurdu. Böyle zamanlarda çok defa öğle yemeği bir limonata ile bir galetadan ibaret olmakla birlikte çoğu zaman da yemeğini ancak akşama doğru yiyebilirdi. M. Vahyî (s.53); “*O e’izzeye has ahlâk mümessili olan şahsiyetlerini tanımayanlar bu gibi ahvâl ve sergüzeşler karşısında onu ya pek hasîs, ya pek muktesit görmüşlerdir.*” ifadesiyle onun bu durumuna dikkat çeker. Yine Vahyî'nin bir mütalaası olan şu sözler de Tahir Bey ile ilgili okunmaya değer sözlerdir.¹¹⁸

Fahrî ve ma’nevî bir tilmîzleri bulunmak hasebiyle elbette kendilerine karşı yalnız hubb ve hürmet ve tebcîl ve minnet ile mütehassisim. Böyle bir hissiyet olmasa ihtimâl ben de bu büyük adamın, bu yüksek vicdânın ancak nefsinin ve âilesini hemen unutacak sûrette cemaatçi olmasından; hemen herkese karşı hüsn-i zan, şefkat ve merhamet beslemesinden dolayı kendilerini –ba’zılarının dedikleri gibi– uysallık marazı, merhamet hastalığı ile itham, bir nevi tenkîd ve muâhezeye kıyâm cür’etini bulurdum. Fakat bana öyle gelir ki, eğer Tâhir Bey bu kadar cemaatçi, bu kadar dîger-bîn, bu

¹¹⁷ Vahyî, s.52.

¹¹⁸ a.g.e., s.5.

derece insâniyet-endîş, bu derece hayır-hâh olmasa idiler; yâhut biraz da fertçi, hod-endîş, menfaat-cû bulunsa idiler ne böyle Tâhir Bey olurlar ne de nice ben gibi bir çok müstefîdlerince li'l-lâh, fi'l-lâh, hayır-hâhlık timsâli telakkî olunurlardı.

2. İyiyi Görme Hasleti

Dinin temel prensiplerinden biri olan başkasına karşı hüsn-i zan da Tahir Bey'in belirgin bir karakteridir. Özellikle de çevresindeki insanların ve dostlarının yalnızca fazilet ve kemallerine nazır bir hali vardır. Vahyî'nin ifadesine göre; kendisini mağdur ve mazlum gören bir kimse ne yolda olursa olsun Tahir Bey'in şefkat dolu sinesinde kendisi için bir yer bulmakla kalmaz, aynı zamanda kendi derdinin devası için mücadele gösteren bir ruh da bulurdu. Hatta onun bu durumunun çevresindeki ahlakî düşkünlük sahibi bazı kimseler tarafından suiistimal edildiği de vaki olmuştur.¹¹⁹

3. Yakınları ve Dostları ile Münasebeti

Yine kendisinin yakınlarına ve dostlarına karşı samimi ve vefakâr davranması en önde gelen meziyetlerindendir. Dostlarına ve sevdiklerine karşı hiçbir surette soğuk davranamaz, ilgisiz kalamaz. Öyle ki; *“Dostlarının likâsına karşı iştiyâk taşımakta, onların en çok kabûl ve arzu edecekleri bir sûrette tesrîr ve terfihlerine çalışmakta kendisiyle müsabaka edebilecek erbâb-ı vefâ ve ashâb-ı safâ cidden enderdir.”*¹²⁰

Etrafındaki insanlarda yaş, sene, sosyal durum ve makam farkı gözetmez. Sohbetini sevdiği insanların bir haftadan fazla hasretine dayanamaz, ya onları bizzat arar veya aratır. İnsanları kabul etmede her zaman mütebessimdir. Öyle ki, çatık kaş görüldüğü pek enderdir. Meclisinde kimse hakkında gıybet etmez, böyle bir davranışa da müsaade etmez. Onun bu kadirşinaslığından nasibini alanlar sadece etrafındaki insanlar değildir. Tahir Bey mahalle mektebindeki arkadaşlarını dahi unutmaz. Her

¹¹⁹ Vahyî, s.53.

¹²⁰ a.g.e., s.54-55.

daim irtibat halinde olmaya çalışmış ve varsa ihtiyaçlarını giderme yolunu tutmuştur. Vahyî onun bu halini ifade ederken şu ifadeleri kullanır:¹²¹

... ‘Bir fincan kahvenin kırk yıl hâtırı var’ darb-ı meselimiz mecelle-i hukûkunda hemân birinci mâdde gibidir. Hâtır ve hakka, eski hukûka riâyette pek büyük nasîb ve ihtisâsı vardır. Hattâ bu husûsta müfrit olduğuna kâil olanlar bile vardır.

Yine Tahir Bey sahip olduğu o ender rastlanan vefa hissiyle merhum peder ve validesinin dostlarını da sorup soruşturmaktan, mübarek günlerde ziyaretlerine gidip hayır dualarını almaktan geri kalmaz. Hatta öyle vefalıdır ki, kendisi Manastır’da iken validesinin mektuplarını yazan ihtiyar bir hanımın ziyaretlerini bir vazife, bir şeref ve nimet telakki eder. Ahirete irtihal etmiş dostlarını da unutmaz. Onlardan geride ihtiyaç sahibi kimseler kalmışsa onları da gözetip kollamayı şiar edinmiştir. Vahyî; “Böyle bir zavallı âilenin en ufak, hattâ beş on kuruluşluk bir işi için bile yorulmak, öteye beriye koşmak, muhtelif devâir ve zevâta başvurmak onun için kesîru’l-vukû’dur.”¹²² der. Hastalanan bir dostunu mutlaka ziyarete gider, vefat edenlerin de eğer cenazesine yetişememişse bunu büyük bir sû-i tâlih sayar.

İnsanlar arasında ayırım yapmadan kendisini herkese karşı beşer olması haysiyetiyle iyilik yapmak ile mükellef tanımıştır. Şayet düşkün olan bir tanıdığı veya dostu ise bu mükellefiyet hissi daha da kuvvet bulur. Tahir Bey hiçbir zaman şahsa karşı bir nefret hissi beslememiştir. Ne zaman ki bu din ve devletin, vatan ve milletin haini olmuştur, o zaman iş değişir. Bununla beraber kötülüklerin zor ile ıslah edileceği düşüncesinde de değildir. “Câninin kısâs edilmesi taraftârı da değildir. Yalnız kendince: ‘Sana vâcib mi olmak / Âleme cellâd lâzımsa’ mısırâi bu yolda bir düstûr-ı harekâttir.”¹²³ Onun bu tutumu bugün için de mühim bir düstur olması beklenirken insanların çoğu bu ince noktayı göz ardı etmektedirler.

¹²¹ Vahyî, s.55.

¹²² a.g.e., s.56.

¹²³ aynı yer.

4. *Malını İnfak Etmesi*

Bütün bunların ötesinde Tahir Bey'in infak hasleti herkese nasip olmayacak bir tarzdadır. Kendisinden yardım isteyen ihtiyaç sahibi birini geri çevirmesi de onun hakkında adeta muhal bir durumdur. Vahyî'nin ifadesine göre, görev yaptığı zamanlarda elinde avucunda ne varsa ihtiyaç sahibi fakirlere ve kitaplara tahsis eder. O kadar ki, o zamanlar eline iyi bir miktar para geçmesine rağmen bazen ayın sonunu getiremez, parasız kalır. Bu sebeple iki üç senede bir verilen sıla izinlerini parasızlık sebebiyle değerlendiremediği de olur. Halbuki, Vahyî'nin anlattığına göre, fazla para sarfını gerektirecek bir alışkanlığı da yoktur. Onun bu hali kendisine hürmet besleyen dostlarının da dikkatini çeker ve onlardan biri her ay maaş ödemesinde '*ihtiyat akçesi*' adı altında bir miktar parasını alıkoyup saklar. Ne var ki, Tahir Bey çok defa bu ihtiyat akçesini de aniden zuhur eden ciddi bir ihtiyaç sahibine vermiştir.¹²⁴

Muallim Vahyî'nin söylemesine göre Tahir Bey'in sergilediği bu hesapsız yardım, infak ve kollama tutumundan dolayı kendisine '*gurebâ şehbenderi*' unvanını takanlar da olmuştur.¹²⁵

V. SİYASİ TARAFI

Esasında Tahir Bey siyasi karaktere sahip birisi değildir. Kendisi de ifade ettiği gibi esas hizmetini mebusluktan ayrıldıktan sonra yapabilmiştir. Yusuf Akçura'nın; "*Tahir Bey ruhen idealist fikren hakikatçi olduğundan meşrutiyetin ilanından sonra amelî siyaset sahnesinde katiyen muvaffak olamamıştır. Tahir Bey siyaset-i ameliyede dahi tetebbuât-ı ameliyedeki doğruluk usulünün, ilmî sıdk ve samimiyetin tatbik olunmasını ister ve beklerdi.*"¹²⁶ şeklindeki değerlendirmesi Tahir Bey'in durumunu özetler mahiyettedir. Onun esas gayesi yurduna faydalı olabilme çabasından ibarettir. Bunun için de eline geçen argümanları kullanma yoluna gitmiştir. Bu bazen ilim olmuş

¹²⁴ Vahyî, s.57.

¹²⁵ aynı yer.

¹²⁶ Akçura, s.368.

bazen siyaset olmuştur. Bu yolda bazen muvaffak olunabileceği gibi bazen de hayal kırıklıkları yaşamak mümkündür. Tahir Bey de elbet bu ikisinden nasibini almıştır.

A. Manastır'da Türklük ile İlgili Çalışmaları

Biz Tahir Bey'i daha Manastır'da görev yapmakta iken Veled Çelebi, Necib Asım Bey gibi sınırlı birkaç kişi ile beraber Türk milliyetçiliği fikrini yaymaya çalışırken görürüz.¹²⁷ Halbuki bu yıllar meşrutiyetin ilanından 20-25 sene daha evveldir. O yıllarda Türklük düşüncesini savunan cereyanlar daha ortada yoktur. Şu halde Tahir Bey'in siyasi cereyanlardan ayrı ve müstakil olarak vatanperver düşünceleri insanlara ulaştırma gayreti içine girmiş olduğunu söyleyebiliriz. Vahyî de Tahir Bey ile ilgili olarak; "*Dersaadet, Selanik gibi yerlerde baş gösteren teşkilatlı teşkilatsız hamiyet zümreleri, hak ve adalet cereyanları tarafından büyük bir teslimiyet ile tanınarak tebcil ediliyor idi.*"¹²⁸ şeklindeki sözleriyle onun insanlar tarafından gördüğü hüsn-i kabulü ifade eder. Ayrıca yine Vahyî'ye ait olan şu sözler Manastır'da bu yolda yapmış olduğu faaliyetleri ortaya koymaktadır:¹²⁹

Manastır'da bir nevi şebeke-i sevkiyye te'sis ediyor bir şimendifer ateşçisi, bir posta seyyarı buluyor; din ve vatanın bizden Müslümanlık ve insanlık namına metâlibini, bu metâlibin sûret-i istifâ ve edâsını gösteren dînî ve vatanî müellefât, cerâid ve risâlât getiriyor. Avrupa'dan bilhassa Mısır'dan getirttiği bu paketlerle kendi ihvan ve yârânı arasında hamiyet-i dîniyye ve vataniyye iştiyâkâtını tatmin ve tenmiye ettikten sonra İlbasan, Ohri, Debre, Yanya hatta İşkodra'daki erbâb-ı vicdân ve irfânın, bilhassa din rehberleri olan meşâyih ve ulemânın nazar-ı fikir ve basîretlerini açmaya ale't-temâdî ve muntazaman sa'y ediyor.

Tahir Bey'in milletçe yeniden Türklüğün eski azamet ve şanını kazanması yolunda insanların zihinlerini uyandırma amaçlı bu çabaları öyle dikkat çekmiş olmalı ki, hükümet tarafından bir fikr-i inkılâp olarak değerlendirilmiştir. Nihayet zaptiye nezaretinden vilayete gelen bir şifre üzerine ilk defa olarak 22 Nisan 1311/4 Mayıs 1895

¹²⁷ Tahir Bey, **OM** (önsöz), haz. Yavuz, I, 2-3.

¹²⁸ Vahyî, s.65.

¹²⁹ a.g.e., s.63.

tarihinde evi ve mektepteki odası basılarak arama yapılır.¹³⁰ Bu baskından bir sonuç elde edilemez, zira Tahir Bey'in eski talebelerinden olan Manastırlı Binbaşı Süleyman Bey o zamanlar vali yaveridir. Süleyman Bey gelen şifreyi çözer ve Tahir Bey'e haber verir. Tahir Bey de duruma göre önlemini alır.¹³¹ Vahyî, Tahir Bey'in 1897 Kasımından 1898 Eylülüne kadar kısa bir zaman görev yapmış olduğu Üsküp'te de aramalara maruz kaldığını kaydeder.¹³² Bu gibi aramalara sebep olan jurnallerde yazanlar ise genel olarak Tahir Bey'in her şeyi hak gören, hulûl ve ittihadı kabul eden bir tasavvuf yolunu benimsemiş olduğu iddiaları ile ilgilidir. Bu durum “*din içinde bir din ihdas etmek, ehl-i sünneti dalalete sevk etmek*”¹³³ şeklinde bildirilir.

Haddizatında 1897'de *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* adı ile Tahir Bey'in kaleme almış olduğu ilk eseri onun insanları bilinçlendirme yolundaki gayretlerinin bir tezahürü ve birinci elden şahidi olarak değerlendirilebilir. O, dönemin bazı hızlı cereyanlarının kapıldığı bir inkılâp sevdasına düşmemiştir. Zira ona göre, adına inkılâp da denecek olsa, değişim bütün bir halkın bilincinde, milletin sahip olduğu manevi şahsiyetin ruh halinde olmalıdır. Bu keyfiyetin hâsıl olmadığı bir durumda gerçekleşmiş olacak bir inkılâbın da aksi tesir yapacağı konusundaki fikirlerini Vahyî'den öğreniyoruz:¹³⁴

Milleti kurtarmanın yolu; bütün millet efradına az çok âbâ ve ecdâdının büyüklüğünü tanıtmak, bu büyüklüğün sonradan gelenler tarafından yitirildiği için gönüllerde burukluktan doğan bir iştiyâk doğurmak, böyle bir iştiyâkın vereceği karşı konulmaz bir güçle milleti diriltip yükselterek vatanın terakkî ve tekâmülü uğrunda fedakârlık yaptırmak... yoksa bu mertebeleri geçmeden tahlîs-i vatan etmenin imkânı yoktur. Bu şekilde körü körüne bir inkılâp bile yapsak netice hayırdan ziyâde aksi çıkar.

Bununla beraber Tahir Bey'i, umumun sahip olduğu ruh hali ile değil belki kendi fikirlerini hayata geçirebilmek için, meşrutiyet arifesindeki siyasi cereyanların

¹³⁰ Vahyî, s.63.

¹³¹ a.g.e., s.64.

¹³² a.g.e., s.65.

¹³³ a.g.e., s.64.

¹³⁴ a.g.e., s.67-68.

içinde görürüz. Ancak Tahir Bey'in bu dönemi ile ilgili elde mevcut olan veriler oldukça muhtelifir.

B. 1908 İhtilâli Öncesi Cemiyetlerle Münasebetleri

Tahir Bey 7 Eylül 1904'te Selanik'e gelmiştir. Burası büyük, büyük olduğu kadar da kozmopolit bir şehirdir ve Balkanların da bir bakıma merkezi sayıldığından her bakımdan hareketli bir yerdir. Böyle bir şehrin gizli örgütlenmelere de olanak sağlayacağı hiç şüphesizdir. Abdülhamit yönetimini beğenmeyen sivil ve askeri şahsiyetler alınan her türlü önleme rağmen faaliyetlerine dur durak vermezler.

Bu faaliyetlerden biri ve belki de en etkilisi 1906 yılı Eylülünde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı ile oluşturulan gizli bir harekettir. Tahir Bey de bu hareketin kurucusu olan on kişiden biri olmuştur.¹³⁵ Bu on kişinin isimleri ise cemiyetin kendi tertibi ile şu şekildedir: 1- Bursalı Tahir Bey, 2- Naki Bey, 3- Edip Servet Bey 4- Kazım Nami Duru, 5- Ömer Naci Bey, 6- İsmail Canbolat Bey, 7- Hakkı Bulut Bey, 8- Mehmet Talat Bey, 9- Rahmi Bey, 10- Mithat Şükrü Bleda.¹³⁶ Ö.F. Akün'ün ifadesine göre Tahir Bey'in en başa yazılmasının sebebi rütbece diğerlerinden üstün olmasıdır.¹³⁷ Tarık Zafer Tunaya, bu on kişiden biri dışında diğerlerinin mason olduğunu zikreder. Aynı yerde; o bir kişinin de Bursalı Mehmet Tahir olduğunu kendisi de bir mason olan torunu Haluk Şaman'dan bizzat öğrendiğini not olarak düşmüştür.¹³⁸

Akün konuyu incelerken “*Bazı araştırmacıların Bursalı Tahir'in Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Manastır'daki kolunda faaliyet gösterdiğini sanmaları yanlıştır.*”¹³⁹ der. Sözünü ettiği kişi olan Sina Akşin'in ifadeleri ise; “*Manastır, Bursalı Tahir, Bnb. Süleyman Askerî, Bnb. Vehib, Teğmen Atıf gibilerinin önderliğinde önemli*

¹³⁵ Kazım Nami Duru, **İttihat ve Terakkî Hatıralarım**, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957, s.13; Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979, s.21; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay., 1984, I, 21.

¹³⁶ Tunaya, I, 21-22.

¹³⁷ Akün, a.g.m., VI, 453.

¹³⁸ Tunaya, III, 15.

¹³⁹ Akün, a.g.m., VI, 453.

bir merkez oldu.”¹⁴⁰ şeklindedir. Akün onun bu ifadelerinden yola çıkarak kendisinin Tahir Bey’in Manastır’da faaliyet gösterdiğini kâil olduğunu söyler. Bu ise, Akün’e göre, bir hatadır, zira Tahir Bey 1904’te Selanik’e tayin olunmuştur. Cemiyetin kuruluşu ise 1906’dır. Hâlbuki bu ifadelerden Akşin’in Tahir Bey’in Manastır’da faaliyet gösteriyor olmayıp oradaki bağlantılarını kullanarak destek veriyor olma ihtimali de çıkarılabilir. Akşin’in böyle bir şeyi sarih bir şekilde zikretmemesi bir yana konunun iki sayfa evvelinde Selanik’te kurulmuş olan cemiyetin üyelerini sayarken Tahir Bey’e de yukarıda isimleri sıralandığı şekilde yer vermiştir.¹⁴¹ Tahir Bey’in Selanik’te olduğunu bildiği halde iki sayfa içerisinde böyle bir hataya düşmesi ise az bir ihtimaldir. Şu halde Tahir Bey Selanik’te bulunduğu halde daha iki sene önce ayrılmış olduğu ve toplamda 20 sene bilfiil görev yapmış bulunduğu Manastır’daki bağlantılarını ve özellikle de Melamî çevredeki nüfuzunu kullanarak cemiyetin orada yaygınlaşmasına yardımcı olmuş olmalı.

Tahir Bey’in bu yılları ile ilgili bambaşka bir rivayet ise, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti hiç zikredilmeksizin, Mustafa Kemal’in kurmuş olduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’ne üye olduğunun ifade edilmesi şeklindedir.¹⁴² Bu bilgi önceki bilgiye göre daha zayıftır ve kusurlu tarafları vardır. Evvela, yukarıda da beyan edildiği üzere Kazım Nami Duru ve Mithat Şükrü Bleda gibi Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ni kuran on kişilik heyetin içinde bulunan kimselerin yazmış oldukları hatıratlar Tahir Bey’in ismini açık bir şekilde zikretmektedir. Bununla birlikte ikisinin birbirinden ayrı hareketler olduğu kesin olmakla beraber, Eylül 1906’da kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin mi; yoksa Mustafa Kemal’in Şam’da ilk defa Vatan adı ile kurduğu, sonra bir şekilde görev yerinden firar ederek Selanik’e gelmesi ve burada raporlu olarak geçirdiği 4 aylık zaman zarfında bazı görüşmelerde bulunup bir şubesini oluşturmaya muvaffak olabildiği Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin mi daha önce olduğu konusu kapalıdır. Şu

¹⁴⁰ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakkî**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987, s.62.

¹⁴¹ a.g.e., s.60.

¹⁴² Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul: Temel Yay., 2000, s.116; Ernest Edmondson Ramsaur, **The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908**, Princeton: Princeton University Press, 1957, s.98, 114; Afet İnan, “Atatürk’ü Dinlerken; Mukaddes Tabanca”, **TTK Belleten**, c.I, S.3-4, (Temmuz-İlkteşrin 1937), s.609.

kadar var ki; Mustafa Kemal, 1922’de Ahmet Emin Yalman’a verdiği bir mülakatta Tahir Bey’le de görüşüğünü ifade etmiştir.¹⁴³ Cebesoy da yazmış olduğu hatıratın bir yerinde Tahir Bey’in bir zaman sonra Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nden ayrılıp İttihat’ın bir numaralı adamı olduğunu yazmıştır.¹⁴⁴

Bu karışıklığın birkaç farklı sebebinin olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, bu dönem hadiselerin iç içe olduğu ve işlerin gizliden yürütüldüğü bir dönemdir. Bu sebeple dönemi anlatan farklı kaynaklar incelendiğinde bilgilerin her zaman birbirini tutmadığı görülmektedir. Zira olayların içerisinde olan insanlar bile her şeyin çok hızlı ve karışık bir şekilde cereyan ettiği bu zamanda bağlantıları kurmakta ve hadiseleri takip etmekte zorlanmışlardır. Diğer yandan hep bir arayış içinde olan insanlar bir cemiyete üye olmakla kalmamış, fayda umduğu başka bir oluşumun da üyesi olmuştur. Hareketler gizli yürütüldüğü için de herkesin birbirinden haberi olmaması normaldir. Meselâ, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kurucularından biri olan Ömer Naci aynı zamanda Mustafa Kemal ile de çok yakındır. Selanik’e geldiğinde görüşmüşler ve Ömer Naci o zaman Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin de kurucuları arasında yer almıştır. Dolayısıyla Mustafa Kemal Selanik’e geldiği zaman Tahir Bey’le de görüşmüş, ona fikirlerini arz etmiş ve hatta destek de bulmuş olabilir. Ancak Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ni zikretmeksizin Tahir Bey’i Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin bir üyesi olarak göstermenin yanlış bir tutum olduğu açıktır.

Bu karışıklığa bir sebep de özellikle de cumhuriyetten sonra bazı kimselerin Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin 1908 ihtilâlini gerçekleştiren ana unsur olduğunu ve bir iki sene içinde bütün cemiyetlerin birleşmiş hali olan İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin teşkilatlarındaki ana unsurun bu cemiyetin üyeleri olduğunu iddia etmeleridir.¹⁴⁵ Konu

¹⁴³ Ahmed Emin Yalman, “Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile Bir Müakat”, **Vakit**, nr.1468, 10 Kanunusânî 1922. Aktaran: Faik Reşit Unat, “Atatürk’ün İkinci Meşrutiyet İnkılabının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge”, **TTK Belleten**, c.26, S.102, (Nisan 1962), s.341-342.

¹⁴⁴ Cebesoy, s.135.

¹⁴⁵ Afet İnan, “Atatürk’ü Dinlerken; Vatan ve Hürriyet”, **TTK Belleten**, c.I, S.2, (1 Nisan 1937), s.298; Hüsrev Sami Kızıldoğan, “Vatan ve Hürriyet=İttihat ve Terakkî”, **TTK Belleten**, c.I, S.3-4, (1 Temmuz-İlkteşrin 1937), s.622, 625.

ile ilgili olarak Fethi Tevetoğlu, bu işin anlamsız bir gayretkeşlik olduğunu söyleyerek şu ifadelerle yer verir:¹⁴⁶

Önce Hürriyet, sonra Vatan ve Hürriyet adını alan gizli kuruluşu İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve daha sonra Partisi'nin nüvesi, başlangıcı sayarak Atatürk'ün İkinci Meşrutiyet İnkılâbı'nın hazırlayıcısı olduğunu iddia ve ispat etmeye kalkışmak yanlışlıktır.

Tunaya da; Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin başka hiçbir ihtilâlcî örgüte nasip olmamış şekilde çok kısa bir sürede çok hızlı bir gelişme kaydettiğini ve kendisine rakip olabilecek her kuruluştan daha güçlü olduğu için rejime kaşı en büyük cepheyi ve örgütlenmeyi kurmuş olduğunu ifade ederek bu konuyu açıklığa kavuşturmuş olur. Yine 1907 Eylülü'nde Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve merkezi Paris'te olan İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin birleşmelerinden sonra Paris'in şube olarak devamda sakınca görmediğini ve ayrıca cemiyetin yapısı içine aldığı bir derneğin de Şam'da kurulmuş olan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti olduğunu da kaydeder.¹⁴⁷ Selanik'e sonradan gelip birleşmeden sonraki İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne giren Cebesoy da; M. Kemal'in daha okul sıralarında iken telkinlerde bulunduğu arkadaşlarının ve bilhassa Suriye'den kaçarak Selanik'te bir şubesini kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti üyelerinin İttihat ve Terakkî'ye geçtiklerini anladığını söyler. Devamında da; M. Kemal'e destek vermiş olan Ömer Naci'nin bu durumu bir gün üstü kapalı bir şekilde kendisine anlattığını ve M. Kemal'in de bu cemiyete katılacağını umduğunu söylediğini ifade eder.¹⁴⁸ M. Kemal de A.E. Yalman'a verdiği röportajda; *“Selanik'e geldiğimde bizim Hürriyet Cemiyeti'nin Terakkî ve İttihat namını aldığı duydum.”*¹⁴⁹ sözleriyle bu durumu ifade etmiştir. Şu halde M. Kemal'in Selanik'te kurmuş olduğu cemiyetin de ilk üyelerinde olan Hüsrev Sami'nin *“Bazı küçük guruplar da buna iltihak etti.”*¹⁵⁰ şeklindeki ifadeleri gerçeği tam manasıyla yansıtmamakta ve yukarıda sözü edilen 1908

¹⁴⁶ Fethi Tevetoğlu, **Ömer Naci**, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay., 1973, s.75-78.

¹⁴⁷ Tunaya, III, 16.

¹⁴⁸ Cebesoy, s.125-126.

¹⁴⁹ Unat, s.342.

¹⁵⁰ Hüsrev Sami, s.623.

ihtilâlinin temeline bu cemiyeti oturtma çabalarının bir ürünü olduğu görülmektedir. Unat da yazmış olduğu makalede Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin teşekkülünü Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nden önce olması lazım geldiğini ispata çalışarak ikincisinin birincisinin bir devamı olduğunu¹⁵¹ söylemişse de böyle bir illiyet bağına kurmak zordur. Hangisinin önce olduğu mevzuu bir derece müphem olmakla beraber velev ki önce olan M. Kemal'in cemiyeti de olsa iki cemiyetin birbirinden ayrı olduğu açıktır. Akün ise DİA'da yazmış olduğu makalesinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin önce olduğunu söyler.¹⁵²

Bütün bu anlatılanlardan anlaşılıyor ki; Tevetoğlu'nun da dikkat çektiği gibi, Mustafa Kemal'in Selanik'e gizlice gelerek Şam'daki Hürriyet Cemiyeti'nin burada açmaya çalıştığı Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adlı şubesi kurulması ile kalmış; Mustafa Kemal'in Suriye'ye dönmesi, Ömer Naci ile Hüsrev Sami'nin de bir meseleden dolayı Paris'e kaçıp İttihat ve Terakkî lideri Ahmed Rıza ile uyuşmaları bu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin hiç faaliyet göstermeden tarihe karışmasına sebep olmuştur.¹⁵³

Sonuç olarak Tahir Bey'in bu Vatan ve Hürriyet ile ilgili münasebeti hakkında diyebiliriz ki; Tahir Bey'in Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne mensubiyeti hakkında bir şüphe yoktur. Bununla birlikte o dönem için hangi cemiyetin faydalı olacağı bilinemeyeceğinden herkes birçok münasebetler içine giriyor, farklı farklı kişilerle görüşüyor, fikir ve enerji paylaşımında bulunuyorlardı. Bu manada Tahir Bey'in de Mustafa Kemal ve gurubu ile görüşmüş olması ve onlara destek vermesi ve hatta belki üye de olması ispat edilememekle beraber tamamıyla ihtimal harici görülebilecek bir durum değildir. Şu kadar var ki; Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin çok da aktif olamayışı sebebiyle bu münasebet o kadar ehemmiyet kesbetmemiştir.

Bu iki durum dışında bir de Yusuf Akçura'nın bir ifadesi vardır ki o da; Tahir Bey'in İttihat ve Terakkî Cemiyetinin 1 numaralı üyesi olmasıdır.¹⁵⁴ Akün yazısında

¹⁵¹ Unat s.345.

¹⁵² Akün, a.g.m., VI, s.453.

¹⁵³ Tevetoğlu, s.80.

¹⁵⁴ Akçura, s.368.

Ahmed Bedevî Kuran'ın da bu görüşte olduğunu ifade etmekle beraber onun kendi ifadeleri; “*Jön Türklerin Selanik merkezi, Terakkî ve İttihat Cemiyeti ile vuku bulan anlaşmadan sonra faaliyetini artırmıştır. Bu merkez on azadan müteşekkildir. Bunların aldıkları sıra numarası şöyle idi: 1 numaralı aza Bursalı Tahir Bey...*”¹⁵⁵ sözlerinden ibarettir. Burada kafa karıştıran yer Selanik'te faaliyet gösterenlerden “Jön Türk” diye bahsedilmesidir. Bu ifade ise Paris'teki cemiyete has değil, kaba bir tanımla, rejim aleyhtarı aydınlara verilen bir yakıştırma. Bu ifadeden yola çıkarak Akün'ün Kuran hakkında Tahir Bey'in İttihat ve Terakkî Cemiyeti üyesi olduğunu söylüyormuş gibi göstermesi hatalı bir yaklaşım gibi görülmektedir. Zaten Kuran da görüldüğü üzere sözün devamında birleşmeden bahsetmektedir. Yani cemiyetin önceki halinden haberdardır ve şu halde Tahir Bey'i İttihat ve Terakkî mensubu olarak göstermesi de düşünülemez. Bununla beraber yine Akün'ün dikkat çektiği üzere, Kuran'ın diğer bir eseri olan “*İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*” adlı kitabında; Selanik'te kurulan cemiyeti Paris'teki İttihat ve Terakkî'nin şubesi olarak kurulduğunu ve Tahir Bey'in de bu cemiyete sonradan katıldığını¹⁵⁶ söylemesi gerçekten bir çelişkidir ve gözden kaçan bir durum olduğu açıkça ortadadır.

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, bu gibi hatalarda Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin 1906 Eylülünde kurulmuş olması ve hemen bir sene sonra 1907 Eylülünde isminin Terakkî ve İttihat Cemiyeti ve kısa bir zaman sonra da İttihat ve Terakkî Cemiyeti adı altında Paris'teki cemiyetle birleşmiş olması göz önünde tutulmalıdır. Tunaya'nın Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nden haberdar olmakla beraber onlardan “*Selanik İttihatçıları*”¹⁵⁷ diye bahsetmesi de bu durumu göstermektedir. İhtilali gerçekleştiren ana unsur ise yukarıda da dikkat çekildiği üzere isminin İttihat ve Terakkî olması ile beraber bu Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin üyeleri olmuştur.

Tahir Bey'in siyasi cereyanlar içerisine girişini değerlendirirken 31 Ocak 1906'da görevine son verilmiş olması halini de dikkate almak gerekir. Politik bir

¹⁵⁵ Ahmed Bedevî Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakkî**, İstanbul, 1948, s.243.

¹⁵⁶ Ahmed Bedevî Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul: Tan Matbaası, 1945, s.256-257.

¹⁵⁷ Tunaya, III, 16.

karaktere sahip olmayan böyle bir şahsiyetin gizli-siyasi bir cemiyete girmesi çok sevdiği bir meslek olan muallimlikten azledilmesinden yedi-sekiz ay sonraya denk gelmektedir. 10 Mart 1907’de ise Alaşehir’e sürgün edilmesi pek fazla aktivite gerçekleştirmesine olanak tanımamakla beraber Temmuz 1908’de gerçekleşen ihtilal sonrası aynı yılın sonunda açılan meclise mebus olarak davet edilmiştir. İki yıldan biraz fazla süren mebusluğu sürecinde ise İttihatçıların siyasetini benimsememiş muhalif kanatta yer almıştır. 1911’de mebusluktan ayrılması ise siyasi tecrübesinin son hamlesi olmuştur. Ömrünün geri kalan kısmında siyasete müdahil olmak şöyle dursun siyaset konuşmayı bile israf-ı vakt eylemek mesabesinde görmüştür.

VI. İLMİ TARAFI

A. Tahir Beyi Biyografi Yazmaya Sevk Eden Amiller

Tahir Bey öğretmen olup Manastır’a gelmesiyle beraber ilmi araştırmalara başlar. İlk olarak babasından ve Harîrîzâde’nin eserinden kazanılmış bir merakla bu civarda geçmişte yaşamış mutasavvıflardan başlayıp gittikçe şair ve âlimlere de yönelen biyografi ve bibliyografya çalışmaları içine girer.¹⁵⁸ Bir zaman manastır ve çevresindeki Müslim ve gayr-ı Müslim mektepleri teftiş vazifesi üzerinde iken bu münasebetle oralarda yaygın tarikat mensupları, şeyhleri ile de tanışır ve aralarında bir muhabbet hâsil eder.¹⁵⁹ Tahir Bey her okuduğunu mümkün olduğunca aklında tutmaya çalışır. Yeri geldiğinde sahip olduğu bilgileri birbirleriyle karşılaştırır, bağlantılar kurar, belli tasnifler yaparak notlar alır. En nihayet bu şekilde zihnen ve araştırma sonucu alınmış olan notlardan kimilerini de bir kitap veya risale şeklinde kaleme alma isteği uyanması onun günden güne kitabileşmesine sebep olur.¹⁶⁰ Tasavvufu “*leb-i dîn*” olarak görmekle beraber kelam, fıkıh, usûl-i fıkıh ve bunların kaynağı olan tefsir ve hadis ilimlerine karşı; bu dini ilimlerin memleketteki mütehasıslarına ve hocaefendilere karşı ilgisiz değildir. Tahir Bey de bu ilimleri ana kaynaklarından mümkün olduğu kadar Arapça

¹⁵⁸ Akün, a.g.m., VI, 453.

¹⁵⁹ Vahyî, s.33.

¹⁶⁰ a.g.e., s.81.

asılları ile okumuştur.¹⁶¹ Yine lisan ve kalemin kuvvetli olmasını elzem gördüğü için edebiyata karşı da ilgilidir. Müslümanların, bilhassa Osmanlı Türklerinin bu çevrede bilinen eserlerini, divanlarını gözden geçirir, büyük kısmı hakkında da az çok bir not alır.¹⁶² Bu şekilde araştırmalar ve alınan notlar sonucu meydana gelen yazılarını ve makalelerini de Manastır’da bazı gazetelerde neşretmiştir.¹⁶³

Bu sıralarda Avrupa’dan gelen bir müsteşrik Manastır’a uğrar. Burada ilim erbabı birini sorar. Kendisini dilci ve tarihçi sıfatıyla Tahir Bey’le tanıştırlar. Tahir Bey bu Alman müsteşriki ile uzun boylu sohbet eder. Yalnız müsteşrikin, “*Evet, büyük bir milletsiniz, lâkin bu büyüklüğünü göstermesi lâzım gelen şâirlerinizin kısm-ı a’zâmı hemen mevzûları i’tibâriyle gayr-ı lâyük kasîdeler ve fesâd-ı ahlâkı müeddî gazeller yazmakla isrâf-ı ömür ve kelâm etmişler. Bizdeki Schiller, Goethe gibi millete hayat ve nur veren millî ve ictimâî şâirlerinizi göremiyorum.*”¹⁶⁴ şeklindeki sözleri Tahir Bey için yenilir yutulur cinsten olmamıştır. Tahir Bey orada sohbet esnasında Osmanlı Türkünün son asra kıyasla milli ve medeni bir inkişaf gösterememesinin istidatsızlıktan değil, ancak birbirini takip eden gailelerden ileri geldiğini açıklar.

Tahir Bey müsteşrike cevabını verir vermesine ama içinde bir ukde kalır. Bu düğümü çözmek için çalışmalara girişir ve ilk eseri olan “Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri”ni 1897 senesinde yayımlar. Bu eserinde Tahir Bey, aslen Türk olmakla beraber eserlerini Arapça ve Farsça kaleme aldığı için Batılılar tarafından işin aslını araştırmadan Arap ya da Fars olduğu hükmüne varılmış olan birçok âlimin aslen Türk olduğunu ispat eder.

Tahir Bey Üsküp’e naklinden sonra da çalışmalarına devam eder. Burada özellikle hocası Nûr’un söz ve menkıbelerini toplamaya çalışır.¹⁶⁵ Zira Nuru’l-Arabî daha ziyade burada yaşamıştı ve ardında daha hayatta olan takipçileri vardı. Bu canlı vesikalar Tahir Bey için oldukça ilgi çekici bir araştırma malzemesidir. Bu şekilde

¹⁶¹ Vahyî, s.82.

¹⁶² aynı yer.

¹⁶³ Akün, a.g.m., VI, 453.

¹⁶⁴ Vahyî, s.82-83.

¹⁶⁵ Akün, a.g.m., VI, 453.

çalışmak suretiyle hocası Nuru'l-Arabî'nin birçok takrirlerini şuradan buradan zorlu bir araştırma ile toplayıp kaydetmiştir. Bununla da yetinmemiş o dönemde bazı kimselerin tekfire kadar göturdükleri hocasının tercemesine dair “Menâkib-i Seyyid Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye” adı altında bir eser meydana getirmiştir.¹⁶⁶

İkinci defa Manastır'a gelişinden sonra da Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'ye duyduğu hayranlık sebebiyle ikinci eseri “Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî”yi yazar.¹⁶⁷ Tahir Bey'in burada ayrıca “Delîlü't-Tefâsîr” adı ile kaleme aldığı dini eseri onun ilimde hangi noktalara kadar çıkma istidadında olduğunu göstermektedir. Yine tasavvuf, kelâm, ahlak, tarih ve sair konulardan bahseden; toplama, seçme ve ilavelerle oluşturduğu gayr-ı matbu “Mecmûa-i Tâhir” adında bir eser ortaya koyması da onun dini olan İslâm ile bağlarının ne derecede olduğunu göstermektedir.¹⁶⁸ Muallim Vahyî Mecmûa-i Tâhir hakkında şunları söyler:¹⁶⁹

...denebilir ki, İslam'ın hikemiyât ve i'tikâdiyâtı, muâmelât ve ahlâkiyâtı i'tibâriyle kurcalanan ve kurcalanmaktan hâli kalmayacak olan, bilhassa fennî bir zihniyet ile i'tilâfları ciheti müteassir gibi görünen ne kadar mesâili varsa burada gelişi güzel bir surette, muhâzarât tarzında bast ve temhîd edilmiştir. En yüksek İslam ve Osmanlı Türk mütefekkir ve âlimlerinin bu gibi mesâil hakkında fikir ve mütâalarını anlamak, bilmek hırsını göstermeyecek bir genç tasavvur edemem. Doğrusu daha bazı tashîhât ve ta'dailât ile bu eserin tab'ı Osmanlı maârifine, dînî ve millî maârifimize pek büyük hizmet eder.

Bu arada yaptığı bu geniş çaplı çalışmalar ve araştırmalarla kendisini ileride meydana getireceği büyük eseri Osmanlı müellifleri'ne götüreceği kitapçık ve risaleler de ortaya çıkmaya başlar. Nihayet bu büyük yükün altına girmeye karar verir ve bu eseri, ırk olarak Osmanlı Türkü olan veya terbiye olarak bu milletin rengini almış olan

¹⁶⁶ Vahyî, s.33-34.

¹⁶⁷ Akün, a.g.m., VI, 453.

¹⁶⁸ Vahyî, s.35.

¹⁶⁹ aynı yer.

eser sahibi şeyhlere, hocalara, şair ve ediplere, tarihçilere, tabiplere, riyaçiyecilere ve coğrafyacılarā hasreder.

B. Osmanlı Müelliflerini Oluşturacak Olan Terâcim Çalışmaları

Tahir Bey zihninde kurguladığı büyük çalışmasını oluşturma çabasına evvela eski terâcim-i ahvâl kitaplarını inceleyerek başlar. Ancak onun usulü terâcim-i ahvâl kitaplarını yalnız şekli bir düzenleme ile yeniden ele almak olmamıştır. Onun gayesi bu eserlerde adı geçsin veya geçmesin bütün müellifleri doğum yeri ve tarihi, ölüm yeri ve tarihi, eserlerinin isimleri ve eserlerine ait genel bir malumatı ortaya koyan bir çalışma yapmak olmuştur.¹⁷⁰ İşte bunun içindir ki, Tahir Bey eli erip ayağı tuttuğu sürece bizzat müelliflerin mezarlıklarına, medfenlerine gitmiş, hattâ bâzen mezar taşını buldurmak emeliyle ufak hafriyâtlar dahî yaptırmıştır. Bu suretle mezarlıklarda nice büyüklerin kabirlerini de ortaya çıkarmıştır.¹⁷¹ Bu yoldaki aşırı hassasiyeti ve çabası neticesinde dostları tarafından da oldukça gariipsenmiştir. Muallim Vahyî bu konuya da değinir ve şöyle der:¹⁷²

Zavallı üstâd, en yakın ve oldukça mütefekkir dostlarından bile; 'Hâlâ mezarları mı dolaşıyor, hâlâ ölülerle mi uğraşılıyor?' yolunda gıyâbî itâblara, muâhezelere bile uğruyor.

Ayrıca bir taraftan da bu işe meraklı olan, ilgi duyan maârifperver duyduğu, bildiği kimselere ihtiyaç duydukça müracaat eder.¹⁷³ Bu yolda Tahir Bey, İşkodra'dan Süleymâniye'ye kadar mevlid ve medfenleri saçılmış gitmiş müelliflerimize dair en ufak malumat almak için buralarda tanıdıklarına, tanıdıkları yoksa maârifperverlerine mektuplar yazardı. Bazen aynı isimde iki müellifin veya telifin farklarını bulmak yahut iki üç yerde medfeni tanınan bir müellifin hakiki mezar taşını ortaya çıkarmak için iki üç yere birden mektup yazar, hissî rica ve istirhamlarda bulunurdu.¹⁷⁴ Zira; Tahir Bey kendisine bir malumat sorulması kadar müşkil bir meselede iyi bilen birine sorup

¹⁷⁰ Vahyî, s.84.

¹⁷¹ a.g.e., s.85.

¹⁷² a.g.e., s.87.

¹⁷³ a.g.e., s.84.

¹⁷⁴ a.g.e., s.87.

doğruyu öğrenmekten de, aradaki bakış açısı ve meşrep farkını gözetmeden, zevk alır ve bunu bir adet haline getirmiştir. Kendi idrakince; yarım marifetin cehaletten çok daha büyük bir felaket ve musibet olduğunu düşünür.¹⁷⁵

C. Terâcime Daldıkça Tasavvufî Çevreden Kopması

Tahir Bey'in bu kitabilik işine haddinden fazla önem vermesi ve üzerine düşmesi ihvanı arasında pek hoş görülmemiştir. Zira artık tasavvuf ve tarikatın manevî zevk ve şevklerine iştirak etmeye eskisi kadar vakit bulamamaktadır. Sohbetlerindeki o manevî ve ilahî halet de bu sebeple zayıflamıştır. Muallim Vahyî bu durum hakkında şu ifadeler yer verir:¹⁷⁶

Günden güne mutasavvıflığı hafâya çekiliyor, kitâbîliği ise iyâna çıkıyor. O kadar ki, hazreti Manastır'dan tanımayanlar mutasavvıf ve ahlâkîliğine güç inanır oluyorlar. Meslek taassubundan kurtulamayan ihvân bile biraz yan bakar oluyorlar.

D. Öğretmenlikten Ayrıldıktan Sonra Biyografi Çalışmalarının Daha Yoğunlaşması

Manastır, Üsküp, sonra tekrar Manastır ve Selanik derken Tahir Bey'i kendi haline bırakmazlar. Sürgün kararı çıkar. Daha önce geçtiği üzere önce Irak ya da Yemen gibi uzak bir diyara gönderilecekken Manisa, Alaşehir'e tayini kararlaştırılır. Bir müddet sonra da İzmir'e naklolunup burada tetkik memurluğuna getirilir. İlk başta bu Selanik'ten ayrılma işi kendisine bar gelmişse de anlaşılıyor ki, aslında kader böyle bir âlim zatı müşevveş siyasi cereyanların içinden çıkarıp ilmî deryaya sokmak istemiştir. İşte sözü geçen tetkik memurluğu Tahir Bey için böyle bir dönüm noktası olmuştur. Burada Aydın vilayeti yöresinde yetişmiş müellifler hakkında araştırmalara yönelir.

¹⁷⁵ Vahyî, s.82.

¹⁷⁶ a.g.e., s.86.

Tahir Bey çalışmalarını sürdürürken bir yandan da hep ilmin beşiği olan İstanbul'da bulunma ve araştırmalarına bu ilim deryasında devam etme hayalini içinde tutmuştur. Bu ise kendisine ancak 1908 İhtilâli'nden sonra mebus çıkmasıyla nasip olur.

İşte bu şekilde Tahir Bey mebus seçilip İstanbul'a geldikten sonra her ne kadar mebus da olsa aklının bir tarafında hep kütüphaneler ve kitapsever âlim zatlar vardır. Böylece burada, Bağdatlı İsmail Paşa, Diyarbekirli Ali Emîrî Efendi, Hafız-ı Kütüb Hoca İsmail Efendi, İbnü'l-Emîn Mahmud Kemâl Bey, Tevhid Bey gibi zatlarla bir araya gelir. Bu kimseler arasında beş on günde bir müsamere, muhâzara olmaktadır. Bu senelerde mebusluğun verdiği bir genişlikle Tahir Bey araştırmaları doğrultusunda sualnameler, ricanameler yazarak mebuslara dağıtır, havale suretiyle gelen malumatları da kabul ederdi. Yeter ki hepsi kesin belgeye dayanan bilgiler olsun. Bu şekilde çalışmalarını sürdürmeye İstanbul'da da devam eder.¹⁷⁷ Diğer yandan buradaki müelliflerin mezarları ile de meşgul olmaktan geri kalmaz.¹⁷⁸

Yine bu sıralarda çeşitli ilim ocaklarında yer almaya başlar. 25 Aralık 1908'de Türk Derneği'nin bir kurucu üyesi oluşundan başka, 1910'da kurulan Târih-i Osmânî Encümeni'nin on dokuz kişilik 'muavin aza' heyetine Bağdatlı İsmail Paşa, Ali Emîrî, Halil Edhem, Faik Reşad gibi seçkin simalarla birlikte alınır. Mebusluktan ayrıldığı devrede 1914'te Türk Bilgi Derneği'nin Türkiyât koluna üye seçilir. 1915'te de Tettebbuât-ı İslâmiyye ve Milliyye Encümeni'nin, aralarında W. Thomsen, Von Lecoq, Dr. Mordtmann, Dr. Ignace Kunoş, Dr. Friedrich Giese ve Von Müller yanında Veled Çelebi, Halil Edhem, Ahmed Tevhid, Mimar Kemaleddin, Süleyman Nazif gibi isimlerin de bulunduğu on dört fahrî üyesinden biri olmuştur.¹⁷⁹

Tahir Bey bu şekilde kitap deryasına dalınca kitabî dostları vatanperverî, siyasî ve hatta tasavvufî dostlarının önüne geçer, diğer herkesi gölgede bırakır.¹⁸⁰ Bu şekilde Osmanlı Müellifleri'ni oluşturma gayreti içerisinde çalışmalarını sürdürürken bir

¹⁷⁷ Vahyî, s.88.

¹⁷⁸ a.g.e., s.89.

¹⁷⁹ Akün, a.g.m., VI, 454.

¹⁸⁰ Vahyî, s.89.

yandan da çevresindeki insanları bu işe ısındırmaya, onlara da bir aşk ü şevk vermeye çalışır.¹⁸¹

İstanbul'a gelişinden sonra da Osmanlı Müellifleri üzerindeki çalışmalarını sürdürürken daha önce olduğu gibi risale çapında kitapçıklar çıkarmasının yanı sıra, araştırmalarını II. Meşrutiyetle birlikte geniş bir yayılım gösteren çeşitli mecmualarda ardı ardına yayımlamak hamlesi içine girer. O dönemde imzası Sırât-ı Müstakîm, Sebülürreşâd, Cerîde-i Sûfiyye, Kelime-i Tayyibe, Türk Dereği, Türk Yurdu, Bilgi Mecmuası, İslâm Mecmuası, Kırım Mecmuası gibi dergilerde çoğunluğu biyografi konusu etrafındaki yazılarla sık sık görülmektedir.¹⁸² Onun kaleme aldığı bu yazılar ilim çevrelerince merakla beklenmiş ve hüsn-i kabul ile karşılanmıştır.

E. Kütüphane Teftiş Vazifesi ve Osmanlı Müellifleri'nin Tamam Olması

Bu dönemde Tahir Bey, Kilisli Rifat Bey ve Hüseyin Hüsameddin ile beraber Evkaf Nezaretince 1913 senesinde İstanbul'daki vakıf kütüphanelerini teftiş etme vazifesiyle görevlendirilir. Bu vazife de kendisi için ayrı bir nimet olmuş binlerce elyazması eseri görme imkânı bulmuştur. Bu üç ilim adamı yaptıkları çalışmaların sonucunu raporlar hazırlayarak erbabına sunarlardı.

Nihayet Tahir Bey aşağı yukarı yirmi yıllık bir çalışmanın sonucunda 1915 yılında, Birinci Dünya Savaşı'nın ağır şartları altında Osmanlı Müelliflerinin ilk cildini ortaya koyar. Bununla beraber hayatının bu son dönemine girdiği devrelerde sağlığı da bozulduğu için yazıları dergilerde artık görülmez olur. Kitabının ikinci cildinin ikinci baskısı yapılırken (1922) hasta bulunan Tahir Bey, üçüncü ve sonuncu cildin baskısında yine rahatsızdır ve geçim sıkıntısı içine düşmüştür. Ortada resmî bir mercî de bulunmadığından kendisinin karşılamak durumunda kaldığı baskı masraflarının yükü

¹⁸¹ Vahyî, s.90.

¹⁸² Akün, a.g.m., VI, 454.

altından kalkmaya çalıştığı sıralarda ikinci cildin ikinci kısmından Mustafa Kemal Paşa bir yardım olmak üzere 500 nüsha satın almıştır.¹⁸³

Muallim Vahyî bu zor şartlar altında yazılan şaheser hakkında şu düşüncelerini dile getirir:¹⁸⁴

Osmanlı Müellifleri öyle millî bir eser-i muazzam ve âlîdir ki, meydâna getirilmesi husûsunda iktihâm edilen mezâhim ve müşkilât hemân Tâhir Bey'den gayri bir ferd için pek de iktihâm edilemezdi, dense hiç de mübâlağa olmaz.

Elbette ömrü bu şekilde kitap sevgisiyle geçirmiş bir insanın kütüphane vücuda getirmek gibi en yüksek vazifelerden birini ihmal etmiş olması düşünülemez. Muallim Vahyî onun bu yoldaki çalışmalarını da bizlere anlatır. Buna göre Muallim Vahyî'nin de hocaları arasında bulunduğu Kuleli Askeri İdadisi Kütüphanesi'nin temeli bile Tahir Bey'in Selanik Askeri Rüşdiyesi müdüriyetinde iken tesis etmiş olduğu bir kütüphane muhteviyatının, mektebin mücellid ve kitâbîsi Muhlis Efendi tarafından hemen yüzde beş derecesinde bir kayba bile uğratılmaksızın düşman elinden kurtarılması ve Dersaadet'e ulaştırılmış olması ile kurulmuştur. Bunun dışında Tahir Bey, Bursa'daki Cami-i Kebir, Üsküdar'daki Hz. Hüdâî, Manastır'daki İshâkiye Kütüphaneleri namına gerek kendisi bizzat kitap bağışlamış ve gerekse başkalarını bu yerlere bağışta bulunmaya teşvik etmiştir. Muallim Vahyî bu şekilde toplanan kitabın kemiyet ve keyfiyet olarak hiç de azımsanamayacak derecede olduğunu ifade eder.¹⁸⁵

F. İlmî Yönü ile İlgili Birkaç Mütalaa

1. İlmî Çevrelerle Yakın Teması

Tahir Bey farklı bir kişiliğe sahip olması, bu kişiliği sayesinde görev yaptığı yerlerde çabucak tanınması ve özellikle ilme vukufiyeti ve araştırmaya müştak olması nedenleriyle çok kimse tarafından sürekli aranır; bilgisine, görüşüne başvurulur birisi idi. Kendisi ile bizzat görüşme imkânı bulamayanlar ise mektuplarıyla Tahir Bey'i

¹⁸³ Akün, a.g.m., VI, 454.

¹⁸⁴ Vahyî, s.93.

¹⁸⁵ a.g.e., s.48-49.

çokça meşgul ederlerdi. Muallim Vahyî onun mektuplarla olan alakasını ve insanlara faydalı olabilmekten duyduğu hazzı şu ifadelerle tarif eder:¹⁸⁶

Manastır hem vilâyet hem de ordu merkezi olmak dolayısıyla dışarıdan Manastır'da işi bulunan yabancılar da işlerinin tesviyesi için mektuplarla müracaata başlıyor. Râkımü'l-hurûf bile üç yüz on sekiz, on dokuz senelerinde mektupla, gıyâben peydâ-yı nisbet için mürâcaat etmişim. O bu mürâcaatlardan bıkip usanmak yerine memnûn ve müftehir, hayra delâletinden dolayı Rabbisine ihlâs ile hâmid ve şâkirdir. ... bu vechile zaman olmuştur ki Tâhir Bey bir iki ay içinde bir sepet mektup bakmak mecbûriyetinde kalmıştır.

Tahir Bey sevdiklerine bir haber, hediye veya müjde; özellikle de münasip bir kitap alıp götürmeyi pek severdi. Meselâ; tasavvuf, edebiyat ya da tarihe, hatta musikiye dair nadir bir eser eline geçerse onu hemen en meraklı ve ihtisas sahibi bir dosta bildirirdi. Her hangi bir yerde rastladığı kıymetli bir eserin mutlaka tanıdık birinin eline geçmesini isterdi. Muallim Vahyî onun bu durumunu; “*Eslâf ve ecdâdının dellâl-ı ilim ve hüneri olmayı o ayrıca mühim bir vazîfe telakkî etmiştir.*”¹⁸⁷ sözleriyle açıklar.

Tahir Bey'in en fazla haz duyduğu şeylerden biri de zeki ve anlayışı kuvvetli bir gencin aradığı herhangi bir kitapla ilgili bilgi sorup öğrenmek için yanına gelmesidir. O böyle zamanlarda her derdini, ihtiyacını, elemini unuttur ruhani bir zevkle ihtiyacın giderilmesine çalışır.¹⁸⁸

Bu hali ile Tahir Bey birçok kimseye araştırmaları hususunda tavsiyeler vermiştir. Muallim Vahyî bu kimseler arasında kendisi ile beraber Hüseyin Vassaf Bey, Hüseyin Mazhar Bey gibi zatların da isimlerini zikreder:¹⁸⁹

Râkımü'l-hurûfun bugün nüsha-yı matbûası ender Müselmân'ı, Hüseyin Mazhar Bey'in Tafsîü'n-Neş'eteyn ve Menâib-i Üveys el-Karenî tercümeleleri, Hacı Hüseyin Vassâf Bey'in Vesîletü'n-Necât'ı, Ahmed Refîk Bey'in Tarih'te

¹⁸⁶ Vahyî, s.57-58.

¹⁸⁷ a.g.e., s.59.

¹⁸⁸ a.g.e., s.92.

¹⁸⁹ a.g.e., s.90.

Osmanlı Neferi gibi birçok te'lifler ve tercümeleler vardır ki sırf üstâdın eser-i teşvîk ve ilhâmıdır. Muktedir ve salâhiyetdâr gençlerimize mesleklerine dâir yazmış oldukları makâleler, vermiş oldukları vesâik ve malumât ise pek çoktur.

2. Batı Medeniyeti ile İlgili Fikriyatı

Tahir Bey'in Batı'ya karşı, özellikle de Batı'nın kültürüne karşı tavrı da asırlar içerisinde yoğrulagelmiş olan ve kendisinin de daha baba ocağında tevarüs etmiş bulunduğu Türk-İslam terbiyesinden beklenen şekildedir.¹⁹⁰

Şu kadar ki, bu güzîde heykel-i ahlâk ve ahlâkiyi temâşâ ve tetebbû' ederken onun tamâmiyle şarkî, İslâmî, tam Türk olduğunu unutmamalıdır. Onda garbdan gelme sırtındaki ceket ve pantolondan başka hiçbir şey yoktur. Garbın yakalık ve kolluğuna karşı müstağnî yaşayan üstâd ahlâkiyâtına karşı büsbütün bıyık altından güler.

3. Tahir Bey'in Sohbet Meclisleri

Tahir Bey sohbet esnasında az fakat özlü konuşur. Yanlış bir şey söyleme konusunda azami dikkat göstermesi sebebiyledir ki, beyanında süratli bir akıcılık yoktur. Ancak Vahyî onun bu üslubunun sıkıcı olmadığını "*Hadd-i zâtında serî'... ve şakrak olmayan bu beyân üstâdın fem-i tâhirinden nebeân ederken öyle latîf ve rûhânî, samîmî ve vicdânî bir halâvet iktisâb eder ki, kâbil değil, sığ ve kumsal bir dereciğin hayâl-i ... feşâfeşini hâtıra getirir.*"¹⁹¹ sözleri ile ifade eder.

Tahir Bey'de pek büyük bir gayret-i diniye ve merbutiyet-i tasavvufiye olmakla beraber ne türlü olursa olsun zerre kadar taassup yoktur. Her sınıf ve mesleği kendi merceğinden görmeye çalışır ve öyle değerlendirir. Hepsinin lüzumu olduğunu söyler.¹⁹² Kendi sözlerinde de ne bir dava ne de bir iddia vardır. Bunun için de dinî, tarihî, içtimaî ya da ahlakî olsun sözleri hep ilmî üsluptadır. Kendisinin sohbet meclislerinde bulunmuş olan Vahyî'nin demesine göre; "*Mesleken bir muhalif bile*

¹⁹⁰ Vahyî, s.60.

¹⁹¹ a.g.e., s.99.

¹⁹² a.g.e., s.95.

dinlese bu mes'elenin hilâfını kabûlde kendini huzûr-i tâhirde pek de haklı bulmaz; haklı da balsa muhâlefetini tenmiye ve tezyîd edecek bir ğidâyâ mümkün değil destres olmaz."¹⁹³

Tahir Bey tamamıyla bir meslek adamıdır. Ona göre kendini bilen herkes ömür sürdüğü müddetçe kendisini adayacağı bir mesleğe sahip olmalı ve o meslekte görüşüp konuşmaktan, fikir alış-verişinde bulunmaktan ve muhakemede bulunmaktan zevk almalıdır. Bu manada başka meslekler hakkında, özellikle de siyaset ile ilgili bilgisi olmayan kimselerin atıp tutmalarına karşı dinleyici ve muhatap olmaya dahi tahammülü yoktur. Bu gibi sohbetlerin neticesi olmayan boş sözler olduğuna inanır.¹⁹⁴ Vahyî'nin onun bu felsefesinin şahidi olan sözleri gayet manidardır:¹⁹⁵

Hemen ale'l-ekser dâhil-i harîmi olduğum bu gibi bezm ve sohbetlerinde dikkat ederim; müsâfirîn ve züvvâr sevk-i kelâm ile ihtiyâc-ı merâm ile vâdi-i siyâsete düşerlerse üstâddan artık hiç ses çıkmaz olur; oturduğu yerde, masasının başında hemen kendi kendine bir meşgale bulur, Osmanlı Müellifleri'ne, kitâbiyât tetkikâtına dâir cebinden hiç de eksik olmayan el kadar ufak ufak kâğıtlar çıkarıp üzerine birer türlü kayıt düşmeye başlar. Böyle bir meşgale bulamadığı yerlerde, zamanlarda bu vâdinin verdiği bir ağırlık ile hazretin hafif bir uykuya daldığı çok kere vâkî'dir. Fakat bahis rûh ve vicdânının, fikir ve ikânının cidden istînâs eylemiş bulunduğu dîniyyât ve Türkiyyât âlemine dâirse gözlerinin içi parlamaya başladığı, sesinin büyük bir tokluk ile çıktığı, hatta bâzen daha ziyâde bir kuvvet ve germî ile söyleyebilmek için fes ve paltosunu bile çıkardığı görülür.

Bütün bu yazılanlardan da anlaşıldığı üzere Tahir Bey gerçekten küçüklüğünden itibaren; önce ailesinden, sonra da mürşitlerinden ve belki de en fazla çok sevdiği, hayatına mana katan bir renk kabul ettiği kitaplardan aldığı İslâmî terbiyeyi, öğretiyi hayatına geçirmiş, bildiklerini bizzat kendisi tatbik etmiş bir şahsiyettir. Böyle bir ilim aşkının sahibi için Osmanlı Müellifleri gibi ince ve yorucu

¹⁹³ Vahyî, s.99.

¹⁹⁴ a.g.e., s.100-101.

¹⁹⁵ a.g.e., s.99-100.

araştırmalar, sarf edilecek yıllar isteyen nadide bir eseri vücuda getirmesine şaşırmamak gerekir. Tahir Bey'in şahsiyet-i ahlâkiyesine dair bazı mütalaalara yer verilmiş olan bu başlığı yine M. Vahyî'nin '*sâhib-i tercüme*' ile ilgili şu düşündürücü değerlendirmesi ile bitirelim.¹⁹⁶

Vâkıa sâhib-i tercüme ne fevka'l-âde bir akıl ve dehâ ne de hariku'l-âde bir ihâta sâhibidir. Lâkin benim i'tikâdımca pek fevka'l-âde bir insanlık âşığı, bu din ve vatana pek değerli hayırları dokunmuş bir terakkî ve tekâmül taraftârıdır. Ben kendisine kısaca 'amelî hayır-hâhlık hâcesi' ünvanını veririm.

4. Kendine Özgü İlmî Anlayışı

Türk Yurdu dergisinin '*Türklerin en büyük kitâbiyât âlimi*'¹⁹⁷ şeklinde bahsettiği Tahir Bey'in çalışma düsturunu açıklayan Muallim Vahyî şu ince noktaya ışık tutar.¹⁹⁸

Tercüme sâhibi kâffe-i tedkikâtını sırf kendi atş ve irfânını, rûhî ve sırrî ihtiyâcını tatmîn emel ve zevkiyle yapmış, hiçbir zaman bunlar için ileride ya nâmına bir şeref ve şân hâlesi vurmamak, yahud da maddî hayâtını terfiye ve tezyîn eylemek hayâline kapılmamışlardır.

Başka bir yerde de şunları söyler:¹⁹⁹

Tahir Bey'in âsâr ve akvâli, sîret ve ahvâli gözden dikkat ve basîretle geçirilince tahakkuk eder ki o, sırf kemâl ile nemâlanan yüksek ve büyük vicdânının telkînâtı dâiresinde yaşar. Müslümanlık, Türklük, muallimlik, vatanperverlik, ahlâkîlik gibi hayâtının bütün tezâhürlerinde her nevî meded-i inâyeti, rehber ve reşâdeti ancak kendi vicdânından almakla iktifâ kılan bir Müslüman âlimidir, bir Türk mütefekkiridir.

¹⁹⁶ Vahyî, s.3.

¹⁹⁷ a.g.e., s.100-101.

¹⁹⁸ a.g.e., s.36.

¹⁹⁹ a.g.e., s.35.

Tahir Bey'in kendisine karşı duyulan iştiyaka ve her an birileri tarafında aranır olmasına, etrafında daima ilim almak üzere toplanmış kimselerin bulunmasına dikkat çekerek şöyle der:²⁰⁰

Gün geçdikçe ... bir çok eski üstadlar kûşe-i inzivâlarında yalnız eyyâm-ı mübârekeye has ziyâretlerle iltifât ve hürmet görürken, kitâbî üstâdımız her an kütüphânelerde ve betahsîs Kütüphâne-i Umûmî'de sorulur, aranır; etrâfî ekseriyâ bir halka-i rağbet ve ta'zîm ile bezenir.

Son olarak Köprülüzade Mehmed Fuad'ın Tahir Bey'in örnek çalışma disiplini hakkında söyledikleriyle bu konuyu bitirebiliriz. O Tahir Bey'in eşine az rastlanır çalışma aşkını ve şevkini şu sözleriyle dile getirmektedir:²⁰¹

Tâhir Bey tarz-ı mesâisi itibâriyle herkese ve bilhassa gençlerimize ibret-âmîz bir misâl olmalıdır. Bir memleketin terakkiyât-ı ilmiye ve fikriyesi her şubede büyük mütehasşisler yetişmekle kabul olur. Hâlbuki kemâl-i teessüfle itiraf etmeliyiz ki, bu zî-şeref unvana iddiâ-yı istihkâk edecek adamlarımız gençler arasında da ihtiyarlar arasında da pek nadirdir. Yorulup usanmadan bir mesele hakkında senelerce teksîf-i mesâi edecek erbâb-ı himmete, erbâb-ı ihtisâsa bedel bizde en mühim mevzular hakkında üç haftada ciltler vücuda getiren sahte mütehasşisler mevcuttur. İşte Tâhir Bey'i bu itibar ile de çok nadir bir nümûne-i mesâi addediyoruz.

VII. TASAVVUFİ TARAFI

Şimdiye kadar da kısmen gördüğümüz üzere Tahir Bey tasavvufi yaşantıdan uzak kalmış biri değildir. Gerek İbn-i Arabî'ye hayranlığı, gerek İstanbul dergâhlarını fellik fellik dolaşarak bir mürşid-i kâmil araması, Melâmî tarikine süluku ve bu yoldaki faaliyetleri bize onun bu tarafını açık bir şekilde göstermektedir. Tahir Bey o kadar tasavvufa bağlıdır ki, şaheseri olan Osmanlı Müellifleri'nin tasnifinde dahi ilk sırayı şeyhler alır. Bu yapmakta olduğumuz çalışmanın amacı Tahir Bey'in daha çok tarihi tarafı, tarihçiliği ve tarihçilik bakımından önemi olmakla beraber tasavvufi tarafı hiç de göz ardı edilmeyecek derecede olduğu için bu konuyu ayrı başlık altında incelemeyi

²⁰⁰ Vahyî, s.92-93.

²⁰¹ Köprülüzade, s.409.

uygun gördük. Diğer taraftan her ne kadar Tahir Bey Osmanlı Müellifleri ile ilgili yoğun çalışma gayreti içine girdiğinde tasavvufî tarafı zayıflamış olsa da ona teracim çalışma ilhamını veren ilk müşidi Harîrîzâde ve onun keleme aldığı Tarikatler Kamusu'nun ehemmiyetini göz ardı etmemek gerekir. Diyebiliriz ki Tahir Bey'i bibliyografîliğe götüren yol bir manada tasavvuf mahallesinden geçmiştir.

A. Tasavvufa ısınmasında Babasının Üzerinde Bıraktığı Etki

Tahir Bey'in tasavvufa ısınmasındaki en büyük etken şüphesiz babasıdır. Zira Tahir Bey daha küçük bir çocuk iken babası Rifat Bey geceleri kendi kendine mütalaalarda bulunur, ibadet ile meşgul olurdu. Yine aynı zihniyeti taşıyan dostları da ara sıra gece ziyaretine gelir tasavvuf, tarih, teracim-i ahval üzerine sohbetler ederlerdi. Daha küçüklüğünde böyle ortamlara girip çıkmakla Tahir Bey'in içinde tasavvufa karşı bir ilgi zuhur eder. Daha da ötesinde, o zamanlarda bir takım kimselerin tekfîre kadar götürdükleri Muhyiddin ibn-i Arabî'ye de gönül verir.²⁰² Onun bu ilgisi rüşdiye ve idadi sıralarında devam ettiği gibi harbiye sıralarında tasavvufa olan ilgisi ve İbn-i Arabî'ye olan sevgisi daha da artar.²⁰³ Bu dönemde derslerinin ağırlığına rağmen emellerinden taviz vermez. Kendi gibi iki arkadaş daha bulur. Bundan sonra kendisini Muhyiddîni anlamaya, elden geldiğince Muhyiddînî olmaya verir.²⁰⁴ Ancak bu işin kendi kendine olmayacağını da anlar ve bir müşid-i kâmil arama yollarına düşer. Bu amaç ile yanındaki iki arkadaşıyla birlikte Cuma günleri tekkeleri dolaşmakta, kendisine müşit olabilecek bir şeyh bulmaya çalışmaktadır.²⁰⁵ Beraberce bir müşit bulmaya çıktıkları yanındaki arkadaşlarından biri şeyhin kerametine çok ehemmiyet verirken Tahir Bey feraset vasfı aramaktadır. Bir zaman bir dergâha devam eder. Fakat şeyhin sohbeti bir türlü kendisini sarmaz.²⁰⁶ Muallim Vahyî onun şeyhinde aradığı vasıfları şöyle anlatır.²⁰⁷

²⁰² Vahyî, s.19.

²⁰³ Akün, a.g.m., VI, 453.

²⁰⁴ Vahyî, s.20.

²⁰⁵ aynı yer.

²⁰⁶ aynı yer.

²⁰⁷ aynı yer.

O öyle bir şeyh istiyor ki, mektepte okuduklarına hiç de yabancı olmasın. Ve Hazret-i Muhyiddîn gibi âsâr neşr eder olsun. Zühd ve takvâsında riyâ ve bürûdet değil, ihlâs ve hikmet bulunsun. Huzûr ve likâsı adamın gönlüne ferahlık versin, içindeki ğill u ğışı gidersin, hayâtın her türlü gam ve kederini unuttursun, insanı ilâhî ve semâvî emeller içinde avuttursun. Bir şeyh, bir mürebbî ki, onda kendine karşı bir arkadaş refâkat ve meşvereti, bir ana rahm ve şefkâti, bir baba himâyet ve sahâbeti, bir muallim tecrübe ve ma'rifeti, babasında aynı gördüğü Müslüman sıdk ve istikâmeti belirir olsun!

Bu hal üzere tekke tekke dolaşan Tahir Bey uzunca bir süre aradığı gibi birini bulamaz. Oysa daha önce; *“her isti'dât sâhibi mutlakâ kâbiliyeti ile mütenâsib bir mürebbî ve mürşide ulaşır.”*²⁰⁸ sözü onun kulağına gelmişti. Bunun üzerine Tahir Bey bu kadar aramasına rağmen istediği gibi bir mürşit bulamamasını, bulduklarını da beğenmemesini kendi istidatsızlığına yorar. Yetim olmanın da zaman içerisinde biriktirdiği elemeler ile bu psikolojik bunalım birleşince artık hayat büsbütün üzerine gelir olur. Gençliğin sınır tanımaz hayallerinden gelen bir karamsarlığın şiddetli darbeleri altında iyice yeise düşer ve metanetini kaybeder. *“Mâdem ki, kendimi namzed addettiğim bir hayâta, bir saâdete ermek imkânı yok, yaşamaya da mahal yoktur!”*²⁰⁹ demeye kadar varır. Fakat din, dînin hayatî telakkisi onu ölümü temenni eden manevî bir acz ve zaaftan kurtarır.

B. Harîrîzâde ile Karşılaşması

Nihayet Rabbi onun bu halini görür ve keramet meftunu arkadaşının tavsiye etmesi üzerine bir Cuma günü Hırka-i Şerîf'te, Eski Ali Paşa Câmî-i Şerîfi'nde mevlid-i şerif toplantısına katılır. Orada kendisine gösterilen hocaefendiye ilk anda dahi kanı kaynar ve onu mürşidi olarak benimser. Artık ahlakî ve kemalî terbiye başlar. Tahir Bey Cuma gün ve gecelerini, tatil zamanlarını hep bu mürşidinin yanında geçirir. Tarihî, tasavvufî ve teracimî sorularıyla sürekli hocasını yoklamaktan da geri durmaz.²¹⁰ Tahir

²⁰⁸ Vahyî, s.21.

²⁰⁹ aynı yer.

²¹⁰ a.g.e., s.22.

Bey'i kendisine meftun eden bu zat "Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik"* müellifi Harîrîzâde²¹¹ idi. Tahir Bey Osmanlı Müellifleri'nde bu hocasının hayatını anlatmaktadır (I: 155).

Tahir Bey daha başta da sözünü ettiğimiz gibi bibliyografliğini da bir manada bu hocasına borçludur. Çünkü Harîrîzâde aynı zamanda bir tasavvuf bibliyografisi, kitabiyatçısıdır. 'Tarikatler Kamusu' onun bu yönünü ortaya koymaktadır.²¹²

Harîrîzâde de muhakkak Tahir Bey'deki istidadı fark etmişti. O da kendisiyle birlikte olmaktan çok memnun idi. Öyle ki, Cuma günlerini ipile çeker olmuştu.²¹³ Ancak iki sene devam eden bu yakın münasebet 15 Eylül 1882 tarihinde hocaefendinin beklenmeyen vefatı ile son bulur.²¹⁴ Harîrîzâde vefatı zamanında kendi el yazmaları ile bazı telif ve kitaplarını Tahir Bey'e vasiyet etmiştir.²¹⁵

C. Hocası Harîrîzâde'nin Vefatı'ndan Sonra

Hocasının bu beklenmeyen vefatı ile Tahir Bey derinden sarsılır. Bereket versin ki, artık Harbiye'den mezun olmuş, tayin zamanı da yaklaşmıştır. İşine gücüne koyulacak olma hissi ile kendisini bir ölçüde rahatlatır. Öğretmen olarak da Manastır ve Selânik havalisinde, üçüncü ordunun emrine verilince kendisine bir güzellik olarak Edirne ya da Manastır'dan birini seçmesi teklif edilir. O da düşünüp taşınır ve hocasının hocası Muhammed Nûru'l-Arabî Ustrumca'da ikamet ettiği için oraya daha yakın olan Manastır'ı tercih eder. Manastır'da yaptığı bir senelik vazifesinin ardından sıla-yı rahim için memleketine dönerken Ustrumca'ya uğrar. Burada şeyh efendi ile görüşür ve kendisine biatını yeniler. İki sene sonra yine bu suretle gerçekleşen bir ziyarette de gösterdiği kabiliyete binaen Manastır'daki talebelerle arifane sohbetler yapmak üzere icazet alır. Tahir Bey Harîrîzâde ile girdiği bu yoldaki makâmâtı Hazret-i

* Muhammed Kemaleddin b. Abdurrahman Haririzade, **Tibyanu Vesaili'l-Hakaik fi Beyani Selasili't-Taraik**, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, dmr. 430.

²¹¹ Akün, a.g.m., VI, 453.

²¹² Vahyî, s.27.

²¹³ a.g.e., s.28.

²¹⁴ Akün, a.g.m., VI, s.453.

²¹⁵ Vahyî, s.28.

Nûr'un huzurunda kâmil bir seviyeye çıkarır.²¹⁶ 12 Ocak 1888 tarihinde şeyhinin vefatı esnasında artık bölgede Melâmîliğin önde gelen isimlerinde birisi olur.²¹⁷

D. Manastır'daki Tasavvufî Faaliyetleri

Bundan sonra Tahir Bey Manastır'da bir taraftan mektep talebeleri, bir taraftan da arifane sohbet çırakları yetiştirmeye başlar. Resmi çevre bu ikinci yoldaki neşriyata hiç iyi bakmamaktadır, lakin Tahir Bey buna pek aldırmaz.²¹⁸ Tahir Bey'i Manastır'da bu şekilde meydana getirdiği tasavvufî ve sırrî zümre, bu ihvan zümresi hemen hepsiyle o muhitin ahlaken ve fikren güzideleri mevkiini alır.²¹⁹ M. Vahyî, Tahir Bey'in tasavvufî sohbetlerinde takip ettiği tarzı şu şekilde bizlere yansıtır:²²⁰

Mukannen gecelerde evlerde husûsî ictimâ' ediliyor. Bu ictimâ'lar da muntazam celseler, vakfeler, fasılalar ile müretteb bulunuyor. Ale'l-ekser bir âyet, bir hadîs veyâ bir kelâm-ı kibâr okunur ve üstâd tarafından sânihât tarzında muhâkemât ile uzun boylu tefsîr, bilhassa enfüsî üslûbda te'vîl edilir. Bu sıralarda sigara içilmez, edibâne oturulur, cevablar verilir; kış geceleri, hele Cum'a geceleri her hafta hep böyle ârifâne sohbetlerle geçirilir. Vakfelerde kahve nâdiren çay ikrâm olunur. Ba'zen de güzel sesliler tarafından âşikâne na'tlar, vahdet-perestâne ilâhîler okunur. Mea-mâ-fih böyle bir âyet-i kerîmenin kırâet ve tefsîri, tevcih ve te'vîli sânihât tarzındaki muhâkemât sözünden sırf indî bir sûrette yapılıyor zannedilmesin. Hâyır, üstâd en başta pîr ve mürşidi Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî el-Melâmî Hazretlerinin ve Harîrîzâde Seyyid Muhammed Kemâleddin Efendi Hazretlerinin âsâr ve müellefâtı olmak üzere, Muhyiddîn-i Arabî, Celâleddîn-i Rûmî, Abdürrezzâk Kâşânî, İmâm Şa'rânî, Necmüddîn-i Kübrâ, Gazzâlî, Azîz Neseî, Azîz Mahmûd Hüdâyî, Abdülkerîm Cîlî, İsmâil Hakkî-i Brûsevî gibi nice sûfiyye eâzımının en ma'rûf ve mu'teber âsar ve enfâsından mülhem olmak ve istişhâd eylemek şartıyla bu sohbet ve muhabbet meclisini uzatıp giderlerdi. Filhakîka Tâhir Bey, ancak ehil ve erbâbına ma'lûm olduğu vechile böyle Manastır'da dînî hakikat ve dakîkaları, ğâmiza

²¹⁶ a.g.e., s.29.

²¹⁷ Akün, a.g.m., VI, 453.

²¹⁸ Vahyî, s.31.

²¹⁹ a.g.e., s.32.

²²⁰ a.g.e., s.32-33.

ve nükteleleri, yükseklik ve derinlikleri şerh ve îzâh, tebyîn ve telkîn eyledikleri sırada cidden pek büyük vicdânî ve dînî hizmetlerde bulunmuşlar ve keyfiyyeten gıpta ve fahr edilecek bir ihvân ve yârân cem'iyyeti meydâna getirmişlerdi.

E. Tasavvufî Bakış Açısı

Tahir Bey Melâmîlik yolunu tutmuş olmakla ve bu yolun önde gelenleri sırasına girmekle beraber hiçbir zaman kör taassuba kendini kaptırmamış, diğer şeyhlerle ilişkisini hep canlı tutmaya çalışmıştır. Bunun da ötesinde onun farklı din ve mezhepten olanlara da ayrı bir hoşgörüsü mevcut olagelmıştır. Muallim Vahyî'nin bu konudaki sözlerine kulak veriyoruz:²²¹

Tâhir Bey bütün edyân-ı semâviyye, mezâhib-i hakka âbidlerinin ibâdetlerine, ta'abbüdî âyinlerine aynı hürmet ve riâyeti taşırlar; başta Türklük, bütün Müslümanlık olmak üzere umûm beşeriyetin refâh ve hayrına, selâmet ve sa'dına cehd ve ikdamı âdemiyyet farîzâsı telakkî ederler.

Böylece anlamış oluyoruz ki; biz bugün Tahir Bey'i her ne kadar bibliyografik kimliğiyle tanıyor olsak ve onu bir tarihçi addetsek bile, hatta bibliyografya çalışmalarına daldıktan sonra, özellikle de Osmanlı Müellifleri ile ilgili araştırmalar, tasavvufî tarafının ihvanı tarafından yadırganacak şekilde geri planda kalmış olmasına rağmen; ve son dönemde kitabi dostlarının diğer bütün dostlarının önüne geçivermesi, diğerlerini unutturması ile beraber Tahir Bey'in mayasında tasavvufî mayanın, tekke mayasının olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim Tahir Bey de kaleme almış olduğu farklı eserleriyle sahip olduğu bu yönünü bizlere göstermektedir. Yine Tahir Bey'e ait olan şu gazel de bize onun tasavvufî tarafını gösterir:²²²

*Gâh rahîk-i neşve-i tevhîde meclâdır gönül
Gâh safâ-yı zevk-i vahdetle mücellâdır gönül
Âsumânî feyz-i irfanda demâdem seyredir
'Len terânî' mazharı mestana Musa'dır gönül
Çok mudur söylerse bangi 'Lâ uhubbü'l-âfilîn'*

²²¹ Vahyî, s.36.

²²² Gölpınarlı, s.329.

*Mazhar-ı feyz-i Muhammed, nûr-ı mevlâdır gönül
'Semme vechullah'a masdar Ka'be-i Rahmân'dır
Berkuru nûr-ı ilâhî, Arş-ı a'lâdır gönül
Sırrının idraki ancak keşf ü zevke münhasır
Bu sebepten hallolunmaz bir muammadır gönül
Münkeşif olmaz rüsûm erbâbına Tâhir bu râz
Neşveyâb-ı sehve-i nûr-ı tecellâdır gönül*

VIII. BİBLİYOGRAFYA İLMİNDEKİ YERİ

A. Bibliyografya Kelimesi ve Bibliyografya İlmi

Eski Yunan dilinde 'kitap' manasına gelen *biblion* kelimesi ile 'yazmak' manasına gelen *graphien* kelimelerinin birleşmesiyle oluşan Fransızca *bibliographie* kelimesinin karşılığı olarak Türkçe'de kullanılan terimdir. Türkçe'de aynı anlamda *esâmi-i kütüb*, *esâmî-i kütüb*, *ilm-i kütüb*, *ahvâl-i kütüb*, *ilm-i ahvâl-i kütüb* gibi kavramlara da rastlanmaktadır.²²³

Osman Ergin'in Muallim Cevdet'in hayatı ile ilgili derlemiş olduğu eserinde bir soru üzerine Cevdet'in kaleme almış olduğu ifade edilen cevabî mektubunda yazmış olduğu tarif şu şekildedir.²²⁴

Bundan asıl maksat; herhangi bir eserin münderecatını tamamen karîlere tanıtmaktır. Bir âlimin, bir sanatkârın, bir kütüphane muhteviyâtının bibliyografyasını yapacak adam mutlaka o zâtın tahrîr veya o müessesenin ihtiva eylediği eserleri gözden geçirir, onları câlib-i dikkat ve ehemmiyet olan noktaları ile, yenilikleri ve eskilikleri ile, o kabilden âsâra nazaran vaziyetleri ile teşhise çalışır. Müellifin ne zaman, ne gibi şerâit içinde o eseri yazmış olduğuna, eserin kaç nüshası bulunduğu dair izâhât itâsını deruhte eder. Yazma eserlerin ayrıca hacmini, satırların, sahifelerin miktarını, şekl-i hattîsini ve usûl-i imlâyesini de irâe ile mükelleftir.

Yaşar Karayalçın 'Bibliyografya Meselemize Umumî Bir Bakış' isimli çalışmasının başında bibliyografya ile katalog arasındaki farka da vurgu yaparak şöyle bir tanım yapmıştır:²²⁵

²²³ İsmail Durmuş, "Kitâbiyât", *DİA*, XXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s.83.

²²⁴ Osman Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1937, s.399.

Muayyen bir konuda ve umumiyetle muayyen bir zaman zarfında yazılan eserlerin tasnif edilmiş olarak tam bir listesini bildiren eserlere bibliyografya adı verilmektedir. Muayyen bir kitabevi veya kütüphanede bulunan eserlerin tamamını veya muayyen bir konuya müteallik bulunanlarını gösteren listeler ise katalog adını alır. Bu bakımdan ele alınacak olursa muayyen bir kütüphane veya kitabevindeki eserlere bağlı kalmadan muayyen bir konuya ait bütün eserlerin tam bir listesini vermeyi gaye edindiği için bibliyografyalar kataloglara nispetle daima umumi bir mahiyet arz ederler.

Bibliyotekçilik üzerine iki ciltlik bir eser kaleme almış olan Adnan Ötüken de şu açıklamayı yapar:²²⁶

Gerek bibliyografya ve gerekse katalog ekseriya kitap şeklindeki basılı veya yazma eserlere ait künyeleri ve tavsifleri ihtiva ederler ve bunları sınıflara ayırır, nizama sokarlar. Bu itibarla aralarında büyük bir benzerlik vardır. Ayrıldıkları nokta şudur: katalog muayyen bir müessesede veya muayyen müesseselerde mevcut eserleri ele alır ve şu sorulara cevap verir: Bu müessesede şu adı taşıyan eser mevcut mudur? Veya bu müessesede şu sahaya ait eser var mıdır? Buna mukabil bibliyografya herhangi bir konuya veya bir bilgi gurubuna yahut da şümüllü olarak birçok bilgiden müteşekkil bir guruba ve nihayet bütün bilgilere ait eserleri ele alarak bunları tasnif eder, nizama sokar.

Bütün bu tanımlardan bir öz çıkaracak olursak bibliyografinin tanımı ile ilgili diyebiliriz ki; bir eser hakkında okurun/araştırmacının ihtiyacı olan her türlü bilgiye ulaşmasını sağlamaya yönelik gayret sarf eden bir ilimdir. Burada ifade etmek gerekir ki bibliyografi ilminin biyografi ilmi ile de yakından teması vardır. Biri müellifi konusuna temel yaparken diğeri eseri temel alır. Müslüman coğrafyasında ilk olarak örnekleri görülmüş olan terâcim çalışmaları aslında biyografinin de ilk örnekleri olmuşlardır. Bibliyografinin karşılığı olarak ise başta da geçtiği gibi kitabiyât ya da ilm-i ahvâl-i kütüb düşünülebilir.

Osmanlı döneminde elde mevcut en eski kitap kayıtları vakfiyelerde ve kütüphane defterlerinde yer almaktadır. Bunlar bibliyografya açısından pek de kıymeti

²²⁵ Yaşar Karayalçın, **Bibliyografya Mesalemize Umumî Bir Bakış**, Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1954, s.

²²⁶ Adnan Ötüken, **Bibliyotekçinin El Kitabı II**, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1948, s.304.

olmayan kayıtlardır. Bu konudaki ilmî çalışmaların temelini oluşturan ilimlerin sınıflandırılmasına yönelik eserlerin tarihi ise XV. yüzyıla kadar iner. Bu tarihlerde el-Bistâmî, Molla Lutfi, Taşköprîzâde Ahmed Efendi, Kâtip Çelebi gibi isimler karşımıza çıkar. Klasik dönemin bu temsilcilerinin ardından 1728’de matbaanın yayın hayatına girmesi ile beraber yeni bibliyografya anlayışları da ortaya çıkar. Bu tarihten sonra uzun yıllar çok az sayıda kitap basılırken bunların bibliyografik denetimine yönelik ilk çalışmalar da, çoğu Türkiye’de elçilik görevlisi olarak bulunan, Batılılar tarafından gerçekleştirilir. Bu çalışmalarda önceleri *bibliographie orientale*, sonra *bibliographie ottomane*, daha sonraları da (1850’li yıllar) *bibliographie turque* teriminin kullanıldığı görülmüştür. Bu dönemden sonra Osmanlı yayın hayatında bibliyografya konusuna dâhil edilebilecek ilk etkinlikler Takvîm-i Vekâyî’, Cerîde-i Havâdis gibi gazetelerdeki yayın duyuruları ile Arakel, Karabet, Asır, Cihan gibi kitapçıların neşrettikleri kataloglardır. Bu dönemde ayrıca sözü edilmesi gereken bir çalışma da II. Abdülhamid’in emriyle 41 kütüphanenin kataloğunun basılması olmuştur. Yine Mizancı Murat Bey tarafından 1876-90 yılları arasında yayımlanan kataloglarla kanun ve nizamnameler de dâhil yaklaşık 4000 yayını kapsayan Devr-i Hamîdî Âsârı adıyla bir kitap listesi de neşredilmiştir. Yenileşme dönemi Osmanlı aydınlarının ise bir ilim dalı olarak bibliyografiyi gündeme getirmelerinin bilinen en eski tarihi 1891’dir. Bu tarihte Serkiz Orpilyan ile Seyyid Abdülzâde Mehmed Tahir’in hazırladığı Mahzenü’l-ulûm’un mukaddimesinde* ilk defa bibliyografi kavramından söz edilmiştir. Bundan birkaç sene sonra Ahmed Midhat Efendi’nin Tercümân-ı Hakikat’te “Bibliyografya” başlıklı bir makalesi yayımlanmıştır (2 Ağustos 1310/14 Ağustos 1894). Aynı makale birer gün arayla İkdâm’da (“Tercümân-ı Hakikat’i Tezyîn Eden Bir Bahs-i İlmî”, nr.14, 13 Safer 1312/3 Ağustos 1310) ve Ma’lumat’ta (nr.25, 14 Safer 1312/4 Ağustos 1310) da yayımlanır. 12 Temmuz 1311 (24 Temmuz 1895)’de Necip Asım Bey’in İkdâm’da bir kitap tanıtma yazısı yayımlanır. Konu ile ilgili son zamanlarda gösterilen ilgiye duyarsız kalamayan İkdâm Gazetesi imtiyaz sahibi Ahmed Cevdet Taşköprîzâde’nin Mevzûâtü’l-ulûm’unu yayımlar (İstanbul 1311). Meselenin iyice gün yüzüne çıkmasının

ardından 12 Eylül 1895 tarihinde bibliyografya kelimesine Türkçe bir karşılık bulunması için Ma'lumât dergisinde bir çağrı yapılır (İlave-i Ma'lumât, nr.12, s.4).²²⁷

Yine bu dönemde Ahmed Muhtar Paşa “Ahvâlnâme-i Müellefât-ı Askeriyye-i Osmaniyye” ismiyle askeriye üzerine yazılmış olan eserlerin bibliyografyasını yazma iddiasında olduğu bir kitap yayınlamıştır (İstanbul 1316). Ahmed Muhtar Paşa kitabının önsözünde²²⁸ bibliyografya kelimesinin Türkçe karşılığı olabilecek bazı tekliflerini de şu ifadeleriyle sunar:

“bibliyografya” kelimesinin dahi “ilm-i tahtî-i kütüb” veyahut daha iyisi “ilm-i ahvâl-i kütüb” suretiyle nakil ve tercümesi bizce münasip gibi görünmekte ise de bu hususta “mevzûâtü'l-ulûm” ismini tadilen “mevzûâtü'l-kütüb”, “ahvâlnâme-i müellefât”, “keşfü'z-zunûn” isminden iktibas suretiyle “keşf-i mahiyet-i müellefât”, “mahiyetnâme-i müellefât” ve bunun gibi birçok örnekleri bulunan isimler arasından bir uygun olanının kesin olarak seçilmesi ve kabulü maarif ve fen erbabının bu hususta rey ve fikirlerinin birleşmesine bağlı bulunmakla bu zevâtın bu babda kesin bir karar vermeleri zannındayız.

Ahmed Muhtar Paşa yazmış olduğu bu önsözün devamında kitabın medeniyetin ve teknolojinin ilerlemesindeki zaruri yerini tespit edip bu durumun da ancak onlardan istifadenin kolaylaştırıldığı zaman hâsıl olacağını söyledikten sonra bunun da tabii bibliyografi ilmi ile sağlanabileceğini ifade eder. Yine bir bibliyografya çalışmasının nasıl yapılması gerektiği konusundaki mütalaalarını açıklar ve sözü yapmış olduğu çalışmaya getirerek yazısına şu şekilde son verir:

Ediplerimiz bütün edebî eserlerimizin, tarihçilerimiz yüzyıllardan beri kütüphanelerimizi dolduran tarih kitaplarımızın, bilginlerimiz her türlü dini ve mukaddes kitaplarımızın, hukukçularımız hukuk ilmine müteallik eserlerle kanunlarımızın, hekimlerimiz tıp kitaplarımızın, denizcilerimiz denizciliğe müteallik her türlü eserlerin velhasıl ilim ve fen şubelerinden her birine mensup olmakla müftehir bulunan bütün bilgi sahiplerimiz mensup oldukları

* Bkz. Serkiz Orpilyan, Seyyid Abdülzâde Mehmed Tahir, **Mahzenü'l-ulûm Mukaddimesi**, İstanbul: Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1308, s.3-8

²²⁷ Alim Kahraman, “Kitabiyât”, **DİA**, XXVI, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s.8.

²²⁸ Ahmed Muhtar Paşa, **Ahvâlnâme-i Müellefât-ı Askeriyye-i Osmaniyye**, İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316; Aktaran: Ötüken, s.355-363.

ilim ve fen kitaplarının bibliyografyalarını yazmalı ve bu suretle her nevi eserlerle teliflerimizin mahiyetlerini meydana koyan bir büyük “Bibliyografya-i Osmanî” vücuda getirilmeli ve sonra ecnebî eserlerinin bibliyografyaları da buna ilave edilmelidir ki ilim ve fende yüksek terakkîlerimizin esasları az vakitte kökleşip yüksek istek olan Osmanlıların umumî saadeti tamamen hâsıl olsun.

Böylece XIX. yüzyılın sonlarına denk gelen bu dönemde eski zamanlarda örnekleri verilmiş olmakla beraber modern çağda Batılı ilim adamlarının konuyu geliştirdikleri ve sistemleştirdikleri bir çerçevede dâhilinde bibliyografya ilmi Osmanlı aydınının zihninde yer etmeye başlamış olur. Bu manada ilk düşünceler ortaya konulur, ihtiyaç dile getirilir, ilim camiasının dikkati bu konuya çekilmeye çalışılır. Ne var ki, bu dönemde bibliyografya yazıcılığı Muallim Naci, Faik Reşad gibi kalemlerden çıkan fakat çok da sözü edilen niteliklere sahip olmayan bir iki eserden yapılan derleme ve nakillerle sınırlı kalmıştır.²²⁹ Bu sahada ciddi araştırmalar sonucu elde edilen ve göz dolduran ilk eserler ise Bursalı Tahir Bey’e nasip olacaktır.

B. Bursalı Tahir Bey’in Bibliyografi Hakkında Düşünceleri

Tahir Bey biyografi ve bibliyografi ilimlerini, başka bir deyişle, terâcim ve kitabiyât ya da ilm-i ahvâl-i kütüb ilimlerini birbirinden ayrı olarak mütalaa etmemiş; birini ötekinin tamamlayıcısı olarak düşünmüştür. Onun vücuda getirmiş olduğu Osmanlı Müellifleri de esasında bunun bir şahididir. İsmi müellifler oluşu ve tercüme-i hal olarak tertip edilmiş olması ilk bakışta biyografiye ait bir çalışma olduğu izlenimi veriyorsa da eserin kitap yazanlara hasredilmiş olması ve müelliflerin hayatlarından ziyade eserlerini tanıtmaya amacının gözetilmesi külliyyatın bibliyografyadan sayılması için yeterli bir sebep olarak karşımızda durmaktadır. Onun vaktiyle Hüdavendigâr Gazetesi’nde “İlm-i Ahvâl-i Kütüb” başlığı ile yazmış olduğu bir makalesinde kitabiyât ve terâcim ile ilgili ifadesi şu şekilde olmuştur.²³⁰

²²⁹ Akün, a.g.m., VI, s.455.

²³⁰ Bursalı Mehmet Tahir Bey, “İlm-i Ahvâl-i Kütüb”, **Hüdavendigâr Gazetesi kitap şeklinde donanma özel sayısı**, Bursa: 1325, s.36-42.

Terâcim-i ahvâl müessirden esere, ilm-i ahvâl-i kütüb eserden müessire intikâl suretiyle arz-ı endâm eder. Eserden müessire istidlâlin kuvve-i mantukiyesi ve müellefâtın yazılmış oldukları zamandaki terakkiyât ve tekemmülât-ı maneviye ve binnetice maddiyesini mükemmelen irâe ve izâh eylemekteki kat'iyet-i müsellemesi nazar-ı itibâra alınırsa bu ilmin ehemmiyeti anlaşılır.

Bu ifadelerinden de Tahir Bey'in kitabında takip ettiği usulün gereği olarak bibliyografi ilmini biyografi ilmine üstün tuttuğunu açık bir şekilde görmekteyiz.

Tahir Bey sözünü ettiğimiz bu makalesinde bibliyografya ilmi ile ilgili diğer düşüncelerinin de kısm-ı azamını açıklamaktadır. Makaleyi imkân el verdiği ölçüde özetleyecek olursak; Tahir Bey'e göre, yalnız bu bibliyografya ilmi ile erbâb-ı ilim ve kemâlin kıymeti bilinebilir. Hâlihazırda yüksek bir ilme sahip olduğu düşünülen nice müelliflerin aslında vasat bir seviyede oldukları bu ilimle anlaşıldığı gibi adı unutulmuş birçok dâhi zatın da gerçek mertebeleri ancak bu ilim sayesinde bilinebilecektir. Bunun yanında bir milletin de kemali ancak kendisinin bibliyografisi ile tam anlaşılabilir.

Buradan da anlaşıldığı üzere bu ilmin umumî ve hususî olmak üzere iki faydası olduğunu zikreden Tahir Bey; umumî faydasını bir milleti sahip olduğu eserler ile başka milletlere tanıtmayı; hususî faydasını ise her ilim sahibini eserleri ile tanıtip gerçek kıymetini bildirmesi olarak tarif eder.

Böyle bir ilme sahip olmamanın ise zararları vardır. “*Bu ilme ait fikdân-ı vukûftur ki meraklı erbâb-ı mütalaamızı mahsur bir daire içinde bırakmış ve ihâta-i ilmiyelerini istidatları ile mütenâsip bir surette tekâmülden alıkoymuştur.*” diyen Tahir Bey, birçok yazılan eserlerimizin hâl-i ibtidâide kalmasını da bu sebebe bağlar. Diğer taraftan eserlerimize karşı bigâne kalışımızın ve birçok eserimizin de Avrupa'ya aşmasının sebebinin de ilm-i ahvâl-i kütüb ilmine yabancı oluşumuzla ilgili olduğunu söyler. Bu bağlamda Tahir Bey; “*Bizdeki ihtiyâcât-ı maâriften hemen en büyüğü bu zaman-ı hürriyet-nişân ile mütenâsip bir ‘Osmanlı Bibliyografisi’ni meydana*

getirmektir.” der. Akün bu ifadeden yola çıkarak onun millî bibliyografi fikrini ortaya attığını ifade etmiştir.²³¹

Tahir Bey yazmış olduğu bu makalede bibliyografya ya da ilm-i ahvâl-i kütübün konusuna da açıklık getirmeye çalışır. Ona göre bu ilmin konusu:

Müellifini ve müellefâtı nisbet-i mevzûlarına göre nazaran tasnîf eder. Ebvâb ve fusûlü; yazma-basma, âsâr-ı nâdireden olup olmadığı hakkında beyân-ı malumât eyler, tarz-ı tahrîrini de bildirir. Âsâr-ı nâdireden olan musannefâtın buldukları kütüphaneleri gösterir. Fazla olarak da sînâyi-i nefîse-i İslâmiye'den olan hat, teclid, tezhib hususunda hâiz oldukları kıymeti de anlatır.

Şeklindedir. Diğer yandan o zamana kadar yaygınlaşmış olan ve kitap meraklıları tarafından sık sık başvuru kitapçı fihristlerine de değinmeden geçmez. Tahir Bey'in düşüncesine göre; bu kitapçı fihristleri bir ilandır ve tabîî kitapçı hesap ve menfaati için hazırlanmıştır. Dolayısıyla çok da dikkat gösterilmeden hazırlandığı için birçok kusurları da bünyesinde barındırabilmektedir. Bu sebeple bu fihristler ya da kataloglar ilm-i ahvâl-i kütübe dair bir telif sayılmazlar. Tahir Bey bu düşüncelerini söylerken elbette bu fihristleri hazırlayan kimselerin çok araştırmadan, belki ehil de olmadan bu işi yaptıklarına da vurgu yapmak istemektedir. Zira ona göre bir ilm-i ahvâl-i kütüb yazacak olan kimsede bulunması gereken nitelikler vardır. O bu nitelikleri şöyle sıralar:

Bibliyograf olan zat metin bir ihata-i ilmiye ile berber pek bîtaraf ve musîb bir muhâkeme-i mantikiye sahibi olmak lazımdır ki hakkında beyân-ı mütalaa eylediği âsârın hakikî kıymetlerini meydana koymuş olsun. Bu nokta-i nazardan ilm-i ahvâl-i kütüb müellefâtın tetkîk ve tenkîdinden, tefahhus ve muâhezesinden ibaret gibi görünür ki ne derecelerde müşkil olduğu meydandadır. ... İlm-i ahvâl-i kütüb öyle bir fihist-i umûmî-i âsârdır ki (واعطوا كل ذى حق حقه) düstûr-ı hakikat-nüşûr-ı nebevîsi mâdde-i ûlâ-yı ta'limât-nâmesidir. Burada şahsiyet be hususiyet, gazez ve nefsâniyet kat'iyen yer bulamaz. Bu şu'be-i ma'rifetin safahâtında samimiyet ve ihlastan, nef'-i umûmî-i nâstan gayrı bir şey cilvege olamaz.

²³¹ Akün, a.g.m., VI, s.455.

Tahir Bey makalesinin sonuna doğru Rusçuklu Ali Efendi'nin İstanbul kütüphanelerindeki eserleri toplayarak (الكتاب الآثار العلية فى الخزائن) adlı bir eser tertip etmeye başlamış olduğunu ancak tamamlayamadığını da zikrederek bu durumun bu gibi çalışmaların tek bir şahsın himmeti ile meydana çıkamayacağını çok açık bir şekilde ispat ettiğini ifade eder.

Bu düşüncelerle bibliyografya çalışmalarına girişen Tahir Bey geçmişteki müelliflerin doğum ve ölüm tarihleriyle eserlerinin isim ve sayıları hakkında en basit ve umumî bilgilerin yok denecek kadar az yahut hatalarla dolu olduğunu gördüğünden tafsilata, derinleşmeye gitmeden her şeyden önce bu basit fakat ihmal edilmez çerçeveyi teşkil ve tespitte dikkat göstermiştir.²³² Amacına ulaşmak için ise eski eserleri ve bunları yazanları bulup tespit etmek üzere önce, hayatı ile ilgili bölümde de tafsilatıyla bahsedildiği üzere, Rumeli'de Manastır, Kosova ve Selanik'ten başlayarak daha sonra Aydın, İzmir, Manisa, Bursa, Konya ve nihayet İstanbul kütüphanelerini dolaşmıştır. Osmanlı Türkçesinin gramerini yazmış ilk Türk müellifi sıfatını taşıyan Bergamalı Kadri ve eseri Müyessiretü'l-ulûm onun yapmış olduğu bu orijinal çalışmalarının neticesinde ortaya çıkmıştır.²³³ Tahir Bey bu eseri gün yüzüne çıkarana kadar ilim dünyası böyle bir kitabın varlığından habersiz kalmıştır.

Tahir Bey "Ulemâ-yı Osmaniyye'den Altı Zatın Terceme-i Hali" isimli çalışmasının başlangıcında kendisinden önce bu sahada yapılmış Şekâik ve Zeylleri ile Tezâkir-i Şuarâ çalışmalarını değerlendirir, eksiklerini ortaya koyar ve ileride meydana gelecek olan Osmanlı Müellifleri'nde de takip edeceği kendi sisteminin ne olduğunu açıklar. Buna göre; Şekâik-i Numâniye ve Zeylleri, Şuara Tezkireleri gibi eserlerde tercüme-i halleri incelenen insanların ne şekilde tedris gördükleri ve hangi mertebeleri ihraz ettikleri konusunda uzun uzun malumat verilirken asıl önemli olan eserlerinin sayılmasına ve açıklanmasına önem verilmemiştir. Bu durum ise büyük bir âlim ile orta derecedeki bir âlimin birbirinden ayrılmasını zorlaştırmıştır. Yine büyük bir şair ile, Tahir Bey'in ifadesini kullanacak olursak, bir *müteşairi* ayırmak için ayrıca bir

²³² Akün, a.g.m., VI, s.455.

²³³ aynı yer.

araştırma gerekmede, bu ise vakit israfına neden olmaktadır.²³⁴ Diğer bir eseri olan “Meşâyah-i Osmaniyye’den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli”nin mukaddimesinde de kendi benimsemiş olduğu yöntemi açıklar.²³⁵ Burada ifade edildiği üzere Tahir Bey konu ettiği zevat hakkında tercüme-i hali kısa tutmakta, onun yerine eserler hakkında imkân olduğu kadar malumat vermeye çalışmaktadır. Zira menakib tarzında yazılan tecüme-i hallerde söz konusu edilen harikulade haller sadece o şahısların zatları ile kaimdir. Bunları öğrenmekle marifet-i ilahiye ve kemalat-ı Muhammediye’ye doğru yol alınmaz. Sadece kendilerine duyulan hürmet artar. Fakat asıl yadigârları olan eserleri bilinse ve mütalaa edilse o zaman hem bu nevi kemalâtlarına hem de asıl maksat olan ilmî ve irfanî kemalâtlarına tam ittılâ’ hâsıl olur.

Mehmet Zeki Pakalın da 1946 yılında Akademi dergisinde yazmış olduğu bir makalede²³⁶ Tahir Bey’in bu konudaki tutumuna dikkat çekmiştir. Pakalın, vaktiyle hocası olduğunu ifade ettiği Tahir Bey’e tercüme-i hali verilen zatlar hakkında “*şu seneye doğru öldü*” gibi müphem bırakılmış olan tarafların kendisince tahkikinin mümkün olduğunu düşündüğünü söylediği bir gün; hocanın “*Eserimle müellifleri değil müellefâtı tanıtmak gayesi güdüyorum. Tercüme-i hal bence ikinci derecededir.*” şeklinde cevap verdiğini anlatır. Bu ifadeler de Tahir Bey’in benimsemiş olduğu usulü net bir şekilde göstermesi bakımından manidardır.

Tahir Bey, o zamanlar daha çok örnekleri sergilendiği gibi, ikinci üçüncü elden bilgiler ve hal tercümesi diye birtakım anekdotlarla yetinmek yerine; biyografi yazıcılığına, konu edinilen müelliflerin doğrudan doğruya kendi eserleri ile temastan, kütüphaneleri dolaşıp çok kitap görmekten kazanılma bir muhteva getirmiştir. Onun bibliyografya çalışmalarında, eser bırakmış eski Türk müelliflerini unutulmaktan kurtarıp günümüze tanıtmak kadar, çeşitli sahalarda yetiştirdiği müellifler ve bunların

²³⁴ Bursalı Mehmet Tahir Bey, **Ulemâ-yı Osmaniyye’den Altı Zâtın Terceme-i Hali (İfade-i Mahsûsa)**, İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1321, s.3-6.

²³⁵ Bursalı Mehmet Tahir Bey, **Meşâyah-i Osmaniyye’den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli (Mukaddime)**, İstanbul: Kitaphane-i İslâm ve Askerî, 1318, s.4-6.

²³⁶ Mehmet Zeki Pakalın, “Bibliyografya Tarihine Bir Bakış”, **Akademi**, c.I, S.3, (1946), s.28.

eserleri ile Türklüğün ilim, tefekkür ve edebiyata olan hizmetlerini, İslam medeniyetine neler kazandırdıklarını gösterme düşüncesi hâkimdir.²³⁷

Tahir Bey, kendisinden önce bu işe dikkat çeken ilk kişiler olan Ahmed Midhat Efendi ve Ahmed Muhtar Paşa'nın ardından biyografi ve özellikle bibliyografya çalışmalarına değer ve genişlik kazandırmaya çalışmış, bu gayretleri ve ortaya koyduğu eserleri ile de kendisinden sonra gelen Bağdatlı İsmail Paşa, Ali Emirî, İbnülemin gibi bibliyografya ve biyografi mütehassıslarının öncüsü olmuştur. Bu anlamda; Tahir Bey biyografi ve bibliyografya ya da terâcim ve kitabiyât ilimlerinde klasik dönem ile modern dönem arasında bir köprü vazifesi yapmıştır denebilir.

²³⁷ Akün, a.g.m., VI, 455.

İKİNCİ BÖLÜM

ESERLERİ

A. BASILMIŞ ESERLERİ

1. Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri

Tahir Bey'in ilk eseri Manastır'da görev yaptığı sırada kaleme aldığı "Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri" adlı kitabı olmuştur. Kitap evvela İkdâm Gazetesi'nde tefrika halinde yayımlanmış, sonra haiz olduğu ehemmiyete binaen İkdâm Gazetesi imtiyaz sahibi Ahmed Cevdet Bey tarafından 1314/1896-97'de İstanbul'da neşredilmiştir. 42 sayfadan müteşekkildir. II. Meşrutiyet'ten sonra bazı ilavelerle Türk Derneği'nin ilk kitabı olarak Necm-i İstikbal Matbaasında yeniden basılmıştır (İstanbul 1327/1909). Bu baskı da 47 sayfadır.

O tarihte yazılmış olan bu eser Muallim Vahyî'nin de dikkat çektiği üzere²³⁸ ne bir yerden intihal edilmiş, ne tercüme edilmiş, ne de dışarıdan ilham alınarak yazılmış bir eserdir. Bununla beraber o, Tahir Bey'in başlı başına kendi fikir ve çalışmalarının bir ürünüdür. Bu bakımdan orijinal bir eserdir.

Eserin içeriğinin yanı sıra Tahir Bey'in yazmış olduğu önsöz ise kitaptan daha az kıymetli değildir. Tahir Bey kitabının önsözünde; özellikle de Gazneliler ve Selçuklular zamanlarında yaşamış olan Türkler arasından yetişmiş büyük insanların

²³⁸ Vahyî, s.42.

ekseriyetle ilmî eserlerini Arapça, edebi eserlerini ise Farsça yazmış olduklarına dikkat çeker. Bu hususu gözden kaçıran bazı araştırmacıların da bu dikkatsizlik neticesinde Türkler içinden yetişmiş olan birçok âlim, edip, şair ve bilim adamlarının Arap ya da Acem oldukları zannına kapıldıklarını belirtir. Bu durumu da bir varsayım ile değil zamanına göre geniş bir bakış açısı ile açıklamıştır. Bu durumu şu sözlerle açıklar.²³⁹

Hele ulûm-ı dîniyede yani; tefsîr, hadîs, tasavvuf, fıkıh, kelâm ilimlerinde eser yazan zevât-ı kirâmın hemen nısfının Türk oldukları künye ve memleketleri delâletiyle meydandadır. (...) Meamâfih, me'hazimiz olan kitaplardan isimleri yazılabilen zevât içinde belki bir ikisinin Arap ve Acem ensâlınden olmak ihtimali var ise de bunların da müddet-i medîde Türk devletlerinin himaye ve terbiyelerinde bulunmalarından dolayı adetâ Türkleşmiş oldukları âşikardır.

Sözünü ettiğimiz bu önsözde; en ufak Türk memleketleri de dâhil olmak üzere Gaznelilerin ve Selçukluların ilim adamlarına verdiklerin ehemmiyet Tahir Bey'in bu iddiasını destekleyen en büyük delil olarak gösterilmiştir.

Kitabın içeriğine gelirsek; Tahir Bey kitabı urefâ ve meşâyih-i muhakkikîn, müfessirîn-i kirâm, muhaddisîn-i izâm, mütekellimîn ve fukaha, tabakâtü'l-fukaha içindeki Türk fukahası, ulûm-ı edebiye ulemâsı, sâhib-i dîvân meşâhîr-i şuarâ, hükemâ ve etıbbâ, nücûm, hey'et ve riyâziyye ulemâsı, tarih ve coğrafya ulemâsı olmak üzere on bölüme ayırmıştır. Bu on bölümde tercüme-i haline yer verdiği isimleri maddeler halinde sıralamıştır. Bu şekilde kitabın tamamında toplam 185 maddeye yer verilmiştir. Bu isimlerin içerisinde Ebû Mansûr Matürîdî, Ebu'l-Kâsım Zemahşerî, Siracü'd-Dîn Yûsuf es-Sekkâkî, Ali Kuşçu ve Ebû Cafer Musâ el-Hârizmî olmak üzere beş zatın ismi ayrı ayrı iki bölümde listelenmiştir. Bu isimler dışında tercüme-i halleri verilmeksizin Türk oldukları zikredilmekle yetinilen 90 zatın daha kitapta adı geçmektedir. Bu isimlerden de biri müfessir, sekizi şair olmak üzere dokuzu kadındır. Ayrıca daha önce tasnif edilen ilimlerde söz sahibi olup da o bölümlerde ismi zikredilmiş olan, bununla

²³⁹ Bursalı Mehmet Tahir Bey, **Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri**, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314, s.4.

beraber coğrafya ve tarih ile ilgili eserleri de bulunan kimselerin eserlerinin isimlerini son bölüm olan Coğrafyacılar ve Tarihçiler Bölümünde zikretmiştir. Bu şekilde telif edilmiş 16 adet eserin müellifleri ile beraber isimlerini sıralamıştır. Bunların dışında Tahir Bey, Nakşibendî silsilesini teşkil eden zevattan çoğunun ve İran'da hükümet kuran Selçuklu Türkleri ile Şamlu, Oymak, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Afşar Türkmenlerinden şair ve ediplerin Türk olmaları gerektiğine dikkat çekmektedir.

Eserde adı geçen zatlar ile ilgili tercüme-i hal gayet kısa tutulmuştur. En temelde şahısların tam isim ve künyeleri, yazmış oldukları eserler, vefat tarihleri ve vefat yerleri hakkında bilgi verilmiştir. Bununla beraber herhangi bir eseri zikredilmeyen, vefat tarihi ve yeri verilmemiş olan bir hayli de isim vardır. Meselâ; hayreti mûcibdir ki, İmam Ebû Mansûr Matürîdî vefat tarihi belirtilmemiş olan kimseler arasındadır. Bunun dışında bazı kimselerin de ilim adamları nezdindeki kıymetleri ve ilim muhîtime etkileri, kimin döneminde kimin yakınında buldukları, kimden ders aldıkları ve hangi talebeleri yetiştirdikleri hakkında da yer yer bilgiye rastlanır. Çok nadir de olsa birkaç yerde künyeler verilirken dipnot olarak yer isimleri konusunda açıklamalara da rastlanır.

Kitapta Osmanlı döneminde ilim dünyasına katkı sağlamış olan insanların isimlerine yer verilmemiş, özellikle Osmanlı öncesi ve Osmanlı yurdu dışında yaşamış olan ilim adamlarının isimleri serdedilmiştir. Tahir Bey kitabın ilk baskısına yazmış olduğu önsözde Osmanlı zamanında yetişmiş olan zatları da ikinci bir cilt tertip ederek ayrıca yayınlamak niyetinde olduğunu söyler. 1327'de basılan kitaba yazdığı önsözden ise bu ikinci cildin yerini Osmanlı Müellifleri'nin almış olduğunu öğreniyoruz. Buradan da anlayabiliyoruz ki; Tahir Bey daha işin en başında eserini kaleme alırken Osmanlı Müellifleri diye bir eser hiç ortada yokken o niyetle yola çıkmıştır. Buna binaen yazdığı bu ilk kitapta Osmanlı dönemindeki ilim erbabına yer vermemiştir. Zaten kitabı ayırmış olduğu bölümlerde de biz adeta Osmanlı Müelliflerindeki tasnifin küçük bir örneğini görürüz. Şu kadar var ki çalışmalar derinleştikçe oluşturmayı düşündüğü kitabın hacmi artmış ve 3 ciltlik bir külliyat halini almıştır.

2. Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî

Tahir Bey'in kaleme aldığı ikinci eseridir. Yine Manastır'da yaptığı araştırmalar neticesinde oluşmuş bir eserdir. İlk olarak 1316/1898-99'da İstanbul'da basılan kitap 56 sayfadır. Sonraları da aranan bir kitap olmasından dolayı 1329/1911'de yine İstanbul'da Necm-i İstikbal Matbaasında yeniden basılmıştır. Bu baskı 47 sayfadan müteşekkildir.

Yapılan bu çalışmanın önceki bölümünde de ifade edilmiş olduğu üzere Tahir Bey daha çocukluğunda İbn-i Arabî sevgisiyle dolmuş idi. Bu sevgi günden güne bir aşk derecesine çıkmış ve harbiye sıralarında artık Muhyiddînî olmak arzusu gönlünü doldurmuştu. Manastır'da görev yaptığı senelerde de Tahir Bey İbn-i Arabî'yi anlama cehdinden vazgeçmemekle beraber bir taraftan da onu yanlış anlayan ve tekfire kadar da giden kimselere karşı onu savunma ihtiyacı hisseder. Bu amaca binaen kaleme aldığı çalışmasının önsözünde İbn-i Arabî'ye karşı takınılan tavırları üçe ayırır. Buna göre;

Birinci gurup, İbn-i Arabî'nin kıymetini takdîr edip kendisini sena ile ananlardan oluşur. İkinci gurubu, hakikat-i hali çözememelerinden ve Hak nazarında yanlış hüküm vermekten çekinerek Hazret-i Şeyh hakkında sükût eden ehl-i insaf oluşturur. Üçüncü gurup ise onlar da iki kısımdır. Birinci kısım, Şeyh'in fazl ve kemalini gördükleri ve bildikleri halde ya hasetten ya da işin mahiyetini kavrayamamaktan kendisini tekfir edenler; ikinci kısım da Şeyh hakkında ümmetten büyük zatlar tarafından dile getirilen mütalaaları bilmeme sebebiyle tekfir edenlerden oluşur. Tahir Bey eserinin ikinci gurup ve son gurubun ikinci kısmını oluşturan kimselerin şüphelerini gidermeye yönelik olduğunu ifade eder.

Kitapta evvela İbn-i Arabî'nin kısa bir tercüme-i hali verilir. Asıl konuyu oluşturan ikinci kısımda Fezâil-i Hazret-i Şeyh başlığı altında ehl-i ilim ve irfandan kimlerin İbn-i Arabî hakkında kıymetini ifade eden yazılar kaleme aldığını tek tek saymaya çalışır. Kâtip Çelebi, Allâme Taftazânî, İbn-i Hacer Askalânî, İmam Şa'rânî, Mevlânâ Câmî gibi ilim camiası tarafından takdirle yâd edilen pek çok kimsenin İbn-i Arabî hakkında övücü sözleri kaleme aldıklarını zikrederek fazl ve kemalini ispata

çalışır. Sadece bu zatların isimlerini vererek de kalmaz hangi eserinin neresinde konuyu ele aldığının da elden geldiğince izahını verir.

Bu faslın sonunda Mevlânâ İbn-i Kemal, Fîrûz Âbâdî, Rum Asım Efendi, Mevlânâ Hâdimî ve Gelenbevî Mevlânâ İsmail Efendi'den konuyla ilgili mütalaalarını aynen nakleder. Aynı yerde İbn-i Hacer'in konuyla ilgili sözlerine talebelerinden Sehâvî'nin nakliyle olduğu gibi alarak yer verir.

Diğer bir fasılda Tahir Bey İbn-i Arabî'nin eseri Füsûsu'l-Hikem'e yapılmış olan şerhleri liste halinde yazar. Burada 42 adet müellifin vefat tarihleri ile beraber isimleri listelenmiştir. Ardından da İbn-i Arabî'ye ait olan 439 telifin isimleri sıralanmıştır. Kitabın son kısmında Nabî'nin, Sünbülzâde Vehbî'nin, Muhtar Efendi'nin ve Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin İbn-i Arabî hakkında yazmış oldukları kasideler dercedilmiştir.

Tahir Bey kitabın önsözünde dipnot olarak; yapmış olduğu bu çalışmanın, Muhyiddîn-i Arabî'nin neslinden şeyh Muhammed Receb Hilmi Efedî'nin “el-Bürhânü'l-Ezher fî Menâkibi'ş-Şeyhi'l-Ekber” (Kahire 1326) adlı kitabının sonuna bazı notlar ilave edilerek alındığını ve bundan şeref duyduğunu ifade eder.

3. Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli

1317/1899-1900 tarihinde İstanbul'da Tüccarzade İbrahim Hilmi tarafından Kitabhâne-i İslâm ve Askerî'de basılan kitap 56 sayfadan oluşmaktadır. Tahir Bey'in önsözde ifade ettiğine göre kitap daha önce makale olarak yayınlanmış bazı hal tercümelerinin bir araya getirilmesi sonucu oluşmuştur.

İsminden de anlaşılacağı üzere eserin münderecâtında tasavvuf ve ilim erbabı on iki zat söz konusu edilmektedir. Bununla beraber mutasavvıflar ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Tahir Bey 1316'da tercüme-i hali basılmış olan Şeyhü'l-Ekber (v.638)'i bu kitabında da ilk başta söz konusu eder, ancak kısaca ele alır ve eserlerinin tamamını zikretmez. Bundan sonra sırasıyla; eş-Şeyh Sadreddin Konevî (v.671) hayatı ve 14 adet eserinden, eş-Şeyh Abdurrahman Bistâmî ve 39 adet eserinden, eş-Şeyh

Cemâl Halvetî (v.899) ve 13 adet eserinden, Şeyh Balî-i Sofyavî (v.960) ve 7 adet eserinden, Aziz Mahmud Hüdâyî (v.1038) ve 16 adet eserinden, Mehmed Niyazî-i Mısırî (v.1105) ve 13 adet eserinden, İsmail Hakkı el-Celvetî (v.1137) ve 103 adet eserinden, Alaüddin Ali (Karabaş Velî, v.1097) ve 12 adet eserinden, Abdullah Salâhî Uşşâkî (v.1196) ve 42 adet eserinden, Kâmûs ve İhyâ şârihi Seyyid Murtazâ ez-Zebîdî (v.1205) ve 41 adet eserinden, son olarak da mürşidi Harîrîzâde Seyyid Mehmed Kemaleddin Efendi ve 34 adet eserinden bahsetmektedir.

Bu on iki isim arasında ulemâdan olan tek kişi Seyyid Murtazâ ez-Zebîdî'dir. Diğer on bir isim mutasavvıftır. Bu da Tahir Bey'in tasavvufa olan yakın ilgisini gösteren işaretlerden birisi olarak değerlendirilebilir. Tahir Bey tercüme-i hallerini verdiği zatların eserleri hakkında genel olarak bilgi vermemiştir. Daha çok bu eserleri liste halinde verdiği görülür. Ancak yer yer eserlerin matbu olup olmadığı, nerde olduğu veya münderecâtı ile ilgili bilgilere de rastlanmaktadır.

4. Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli

Kitap 1318/1900-01 senesinde İstanbul'da Kitabhâne-i İslâm ve Askerî tarafından basılmıştır. Tahir Bey 1320/1904'te Manastırdan ayrıldığına göre bu eserini de orada yazdığını söyleyebiliriz. Kitap 48 sayfadan oluşmaktadır. Adından da anlaşıldığı üzere mutasavvifinden sekiz zâtın tercüme-i halini konu edinir.

Tahir Bey kitaba yazmış olduğu önsözde, yaptığı teracim çalışmalarındaki amacının bu büyük zatların olağanüstü harika hallerini ve kerametlerini zikretmek olmadığını, daha ziyade ilim ve irfan dünyasına kazandırdıkları kıymetli eserlerini serdetmek olduğunu açıklar. Bu sebeple de söz konusu zatların hayat hikâyeleri kısa tutulmuş, bununla beraber eserleri bihakkın nakledilmeye çalışılmıştır.

Söz konusu edilen sekiz zat ise sırasıyla şunlardır: Şeyh Şemseddin Ahmed es-Sivâsî (v.1006), Şeyh Bosnevî Ali Dede (v.1007), Şeyh İznikî Ali Çelebi b. Hüsrev (v.1018), İsmail Ankaravî (v.1041), Abdullah Bosnevî (v.1054), Şeyh Abdülehad en-Nûrî (v.1061), Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin Efendi (v.1202), Ğazzîzâde Şeyh Abdüllatîf Bursevî (v.1247). Bu sekiz isim dışında Tahir Bey konusu geçen zatlarla

alakalı birkaç isim hakkında da notlar halinde bilgiler verir. Ayrıca birkaç fasıl sonunda şeyh efendilerin yazmış oldukları şiirlerden ve kendileri hakkında yazılmış olan şiirlerden de örnekler koyarak hem merhum zatlara hem de okura bir güzellik yapar.

Bahsedilen zatların vefat tarihlerinden yola çıkarak diyebiliriz ki; müellif, meşhur zatlardan ziyade son döneme ait, isimleri pek de bilinmeyen bu şahsiyetlerin hayatlarını inceleyerek unutulma tehlikesi ile karşı karşıya kalan son birkaç yüzyılın ilim ve irfan faaliyetlerine ışık tutma çabasını ortaya koymaktadır. Zira onun nazarında Batı denen medeniyetin etkisi ile Müslüman Türk ilim erbabı yakın geçmişinden ve onunla bağlı olduğu uzak geçmişinden kopma eşiğine gelmişti. Bunun önüne de ancak kendi mûrislerini ona tanıtarak geçilebilirdi.

5. Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli

1321/1903-04'te İstanbul'da Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası'nda basılmış olup 39 sayfadan oluşan kitabın önsözünde Tahir Bey, biyografi yazıcılığı hakkında daha önceki çalışmaların eksik noktalarını tespit eder ve kendi çalışmalarının onlardan farkını izah eder. Buna göre; Şakayık-ı Numâniye ve zeylleri, Tezâkir-i Şuarâ gibi biyografik eserlerin en büyük eksiklikleri ele alınan şahısların ilmi dereceleri veya şiirdeki özgünlükleri hususunda araştırmacıya yeterli bir bilgi vermemektedir. Onun ifadesi ile; bu eserleri inceleyen biri bir âlim-i kâmil ile uveylim ya da bir şâir ile müteşâiri birbirinden ayıracak bilgiye sahip olamamakta, fazladan araştırmaya girişmek ve israf-ı vakt etmek zorunda kalmaktadır. Buna karşılık kendisinin usul olarak tercüme-i halini verdiği zatların ilim dünyasına kazandırdıkları eserleri bildirerek kıymetlerini ortaya koydukları çalışmalarla belli etmek olduğunu ifade eder. Bu izahtaki niyetinin de yapılmış olan çalışmaları tahkir etmek değil, o zatların her nedense himmetlerini kısa tuttıklarını ve bu sebeple vaki olan noksanlığı teessüfle belirtmek olduğunu söyler.

Tahir Bey çalışmasına yer verdiği zatları vefat tarihlerine göre sıraya koyarak evvelâ, İmam Suyûtî'nin de hocası olan Muhammed Muhyiddin Kâfiyeci (v.879)'nin tercüme-i hali ile başlar. Kâfiyeci'ye ait 22 eserin isimlerini verir. Ardından Kadı

Beyzâvî tefsirine haşiye yazan Dede Cöngî lakabı ile meşhur Amasyalı Kemaleddin İbrahim'in tercüme-i halini yazar. Ona ait 11 eseri yazdıktan sonra Kadı Beyzâvî tefsirine yazılmış olan 44 tahşiye ve 23 talikâtın yazarlarının vefat tarihleri ile beraber listesini verir. Üçüncü fasılda Avâmil ve İzhar yazarı Birgivî Mehmed Efendi (v.981)'ye yer verir ve 26 adet eserini zikreder. Bununla beraber Avâmil'e şerh yazan 5, İzhar'a şerh yazan 9 kişinin isimlerini yine vefat tarihleri ile verir. Dördüncü sırada Mültekâ şarihlerinden Mehmed Ayşî Efendi (v.1016)'ye yer verir. Onun 9 adet eserinin isimlerini zikretmekle beraber daha başka eserlerinin de olduğunu söyler. Bu bölümde ayrıca Mültekâ'ya şerh yazmış olan 31 kişinin de isimlerini vefat tarihleri ile listeler. Beşinci fasılda, Sahih-i Buhârî'nin tamamı ve Sahih-i Müslim'in yarısına kadar şerh yazmış olan Yusufzâde Abdullah Hilmi Efendi (v.1167)'nin tercüme-i halini verir. Ona ait olan 7 eseri zikretmekle beraber ismini zikretmediği ulûm-ı Arabiye ve şer'iyeye dair 23 tane daha eseri ve ilm-i kırâate dair 28 parça da risalesi olduğunu söyleyip üçünün adını verir. Son olarak Mehmed Ebû Saîd el-Hâdimî (v.1176)'den bahseder. Ona ait olan 21 eserin ismini de vererek çalışmasına nihayet verir.

Liste halinde eserleri yazan müellif birçok yerde eser üzerine yapılmış olan çalışmaları, tercümeleri ve önemli gördüğü bazı bilgileri de dipnotlar halinde belirtir. Şahısların hayatları ise müellifin usulünden de tahmin edilebileceği üzere 3-4 sayfayı geçmeyecek şekilde özet olarak kaleme alınmıştır.

6. Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri

1322/1904-05 senesinde Selânik'te Hamîdiye Mekteb-i Sınâyî Matbaası'nda basılan kitap 47 sayfadan oluşmaktadır. Tahir Bey 17 sayfa ayırdığı Âlî Efendi'nin hayatını Hammer'den bazı ekleme ve çıkarmalar yaparak yazdığını ancak eserleri hakkında kendi araştırmaları sonucu ulaştığı bilgilere yer verdiğini ifade eder. Eserin büyük kısmını oluşturan Kâtip Çelebi'nin de "Mîzânü'l-hak" adlı eserinin sonuna yazmış olduğu kendi hayatını bazı eklemeler yaparak olduğu gibi naklettiğini, yine onun da eserleri hakkında yazmış olduğu bilgilerin kendi araştırmalarına dayandığını söyler.

Âlî Efendi (v.1008)'nin 40 adet eserini zikreden Tahir Bey eserlerin çoğunun içeriği hakkında ve basılmış olanların baskıları hakkında bilgiler verir. Kâtip Çelebi (v.1067)'ye gelince onun da 16 eseri mevzu bahis edilmiştir. En fazla tafsilat “Keşfü’z-zunûn”da verilmekle beraber diğer eserler hakkında da bilgiler verilmiştir. Keşfü’z-zunûn’dan bahsedilen fasılda Bağdatlı İsmail Paşa’nın kitap ile ilgili yazmış olduğu bir yazısı olduğu gibi nakledilmiştir.

Kitabın sonunda “Müellefât-ı Osmâniyye’den Avrupa Lisanlarına Tercüme Olunan Âsârdan Bazıları” başlığı altında bir cetvel de tertib edilmiş ve burada 44 adet eserin adı, müellifi ve tercüme edildiği dil yazılmıştır. En son olarak Tahir Bey’in daha önce basılmış olan 5 adet kitabı ile ilgili çok kısa bilgiler verilerek çalışma bitirilmiştir.

7. Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli

1324/1906-07 senesinde İzmir’de Keşişyan Matbaasında basılan kitap 186 sayfadan müteşekkildir. Tahir Bey Selanik’teki görevinden azledilip Aydın yöresine sürgün olarak gönderildikten sonra o yörede yapmış olduğu çalışmalarının bir ürünüdür. O bölgede doğmuş veya vefat etmiş zatları havi bir çalışmadır.

Tahir Bey yazmış olduğu önsözde çalışmasında yer verdiği zatların kısm-ı azamının kabirlerini ziyarete muvaffak olduğundan ve yine eserlerinin birçoğunu da mütalaa şansı bulduğundan iftiharla bahseder. Terceme-i halleri yazarken esas tuttuğu çerçeveyi ise; “*mevlid, tarih-i vefat ve medfenleriyle eserlerinin isimlerini derc ve nakl etmek...*”²⁴⁰ şeklinde ifade eder. Tahir Bey genel olarak bu şablona uymakla beraber zaman zaman daha fazla malumat verdiği de görülür. Birçok yerde de beyitlerle terceme-i hallere renk kattığı söylenebilir.

Kitap beş bölüme ayrılır. Meşâyihden 22, ulemâdan 73, şuarâdan 37, müverrihînden 5 ve etibbâ’dan 2 zat olmak üzere bu beş fasıl üzere toplam 139 zatın

²⁴⁰ Buralı Mehmet Tahir Bey, **Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli**, İzmir: Keşişyan Matbaası, 1324, s.4.

eserleri ile beraber terceme-i halleri verilir. Bu çalışmanın Osmanlı Müellifleri'nden sonra Tahir Bey'in yapmış olduğu en kapsamlı çalışma olduğu göze çarpmaktadır. Yapılmış olan tasnif ise hemen Osmanlı Müellifleri'nin tasnifinin aynısıdır. Eserin içerisinde başka kaynaklarda bulunmayan, Tahir Bey'in o yörede yapmış olduğu araştırmalar sonucu elde ettiği orijinal bilgilere de rastlanır.

8. Ahlak Kitaplarımız

1325/1907'de İstanbul'da Necm-i İstikbal Matbaası'nda basılan kitap 44 sayfadan müteşekkildir. Tahir Bey bundan önceki çalışmalarında görüldüğü üzere müelliflerin biyografisini yazmak dışında belirli bir konu ile ilgili yazılmış olan eserleri derleme çalışmaları da yapmıştır. Bu gibi çalışmalara OM ve diğer kitaplarda listeler halinde sıkça rastlanmakla beraber bu şekilde kitap olarak tertip edilmesi bir ilk olmuştur.

Tahir Bey çalışmasındaki gayesinin her ilimde eser vermiş olan Osmanlı müelliflerinin ahlak ilmine dair de yazmış oldukları eserleri serdetmek olduğunu söyler. Ona göre, zaten Müslüman ilim adamlarının bu konuda himmet göstermemiş olmaları da düşünülemez. Zira ahlak İslam'ın da temel bir esprisidir. Bu manada esere bir giriş mahiyetinde Tahir Bey ahlak ile ilgili varid olmuş hadis-i şeriflerden 15 tanesini seçerek manalarıyla beraber zikretmiştir.

Kitapta herhangi bir tasnif gözetilmeksizin ahlak ile ilgili telif veya tercüme olarak kaleme alınmış Arapça, Türkçe ve Farsça 108 eser genel olarak yazarları, dönemleri, basılmışsa baskı tarihleri ile ilgili bilgilerle beraber listelenmiştir. Bunun yanında zamanın erbâb-ı maarifi tarafından telif veya tercüme edilmiş olan matbu 99 eserin de bir listesi, eser adı ve yazar adından oluşmak suretiyle, kitabın sonuna

eklenmiştir. Kitap basılmadan önce *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde “*Eski ve Yeni Ahlak Kitaplarımız*” adıyla yayınlanmıştır.²⁴¹

9. Hacı Bayrâm-ı Velî

Kitabın 1329/1911’de Necm-i İstikbal Matbaası, 1331/1912-13’te Mahmud Bey Matbaası ve 1341/1925’te Orhaniye Matbaası’nda olmak üzere üç baskısı yapılmıştır. Elimizde bulunan 1341 tarihli üçüncü baskıya göre kitap 14 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın kapağında ikinci baskı olduğu yazılmış olmakla beraber baskı tarihleri karşılaştırıldığında üçüncü baskı olduğu anlaşılmaktadır.

Tahir Bey yapmış olduğu çalışmada Hacı Bayrâm-ı Velî’nin hayatını ve şahsiyetini ve Bayramiyye tarikatı ile ilgili bir kısım bilgileri aktarır. Diyanet İslam Ansiklopedisi’ne Bursalı Mehmed Tahir maddesini yazan Ömer Faruk Akün kitap hakkında yaptığı değerlendirmede kendisinden önce yapılan çalışmalar içinde Hacı Bayrâm-ı Velî’nin hayatını ele alan en geniş çalışma olduğunu belirtir.²⁴² Kitabın sonuna Hazret-i Pîr’e ait ilahilerden de bazı seçmeler ilave edilmiştir.

10. Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî Hazretlerinin Muhtasaran Terceme-i Hâlleriyle Matbû’ ve Gayr-ı Matbû’ Âsârını Hâvî Risâle

1329r./1913 senesi Mart’ında İstanbul, Matbaa-i Bahriye’de basılan kitap 9 sayfadan oluşan küçük bir risaledir. Tahir Bey risaleyi hazırlarken “*Silsilenâme-i Celvetî*” isimli eserden faydalandığını ve buradan öğrendiği bilgilere göre Hazretin doğum tarihinin 1063 vefat tarihinin 1137 olduğunu söyler. Yine burada geçen bilgiye göre on bini aşkın manzumesi, yüzden ziyade de eseri vardır.

Tahir Bey İsmail Hakkı Hazretleri’nin yazmış olduğu 26’sı matbû’ gerisi gayr-ı matbû’ olmak üzere toplam 106 eserini liste halinde verir. Bu eserlerden matbû’

²⁴¹ Bursalı Mehmet Tahir Bey, “Eski ve Yeni Ahlak Kitaplarımız”, *Sırât-ı Müstakîm*, c.1, S.13, (24 Şevval 1326/6 Teşrînisânî 1324), s.201-203; c.1, S.15, (9 Zilkade 1326 /20 Teşrînisânî 1324), s.229-232.

²⁴² Akün, a.g.m., VI, 457.

olanların yanına “mim” harfî koymuştur. Yine bu eserlerin içinden de sadece altısı hakkında yanlarına not düşmüş diğerlerinin sadece isimlerini vermekle iktifa etmiştir.

11. Kâtip Çelebi

1331/1913 senesinde İstanbul’da Kanaat Matbaasında basılan kitap 30 sayfadan müteşekkildir. Tahir Bey yazdığı önsözde daha önce yayınlamış olduğu “Müverrihîn-i Osmaniyye’den Âlî ve Kâtip Çelebi” isimli eserin Kâtip Çelebi ile ilgili olan bölümüne İstanbul’a geldikten sonra yaptığı bazı araştırmalar sonucu elde ettiği bilgileri eklediğinden ve bazı bilgileri de çıkardığından bahsetmektedir.

Tahir Bey kaleme almış olduğu bu eserde Kâtip Çelebi’yi önceki çalışmasına göre yeni bilgiler de ilave ederek daha kapsamlı bir şekilde vücuda getirmiştir. Özellikle de eserleri ile ilgili bilgiler ilkinde göre oldukça iyidir. Tahir Bey ilkinde yaptığı araştırmalar sonucu kitabında Kâtip Çelebi’ye ait 16 eserden bahsederken bu sefer Şehrîzâde Mehmed Said’in “Târîh-i Nevpeydâ”sından istifade ederek 5 eser daha eklemiştir. Diğer taraftan Kâtip Çelebi’ye ait olduğu şüpheli olan “Kânunnâme-i Teşrîfât”ı listeden çıkarmıştır.

Tahir Bey’in Kâtip Çelebi üzerine yazmış olduğu bu çalışmasında eserleri hakkında yer verdiği bilgiler de ilkinde göre daha göz doldurur mahiyettedir. Bu babda; Keşfü’z-zunûn, Takvîmü’t-tevârîh ve Cihânnümâ eserlerinin içeriğinden ve ne zaman hangi vesilelerle ve hangi amaçlarla yazıldıklarından bahsetmek yanında bu kitapların baskıları ve tercümelemleri hakkında bilgiler vermiş ve yine bu çalışmalar ile aynı alanda yazılmış olan eserlerden bilebildikleri hakkında da söz söylemiştir. Bunlar dışındaki eserler hakkında genelde münderecâtları ve bilinenlerin telif tarihi ile ilgili daha kısa bilgiler verildiği görülür.

Akün bu eser ile ilgili olarak; Kâtip Çelebi hakkında daha önce yazılmış olan kitapla bunun arasındaki farkın bilinmemesinden dolayı bazı araştırmacıların eskisine başvurduklarından yakınıdır.²⁴³ Kâtip Çelebi hakkında yayımlanan bu küçük kitap çıktığı

²⁴³ Akün, a.g.m., VI, 457.

dönemde, Kâtip Çelebi'nin yüksek ilmi şahsiyetini delilleriyle ortaya koyan ve eserleri hakkında en mükemmel ve doğru bilgiyi veren bir eser olarak karşılanmıştır.²⁴⁴

12. Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye

1330/1911-12 ve 1332/1913-14'te İstanbul'da Kader Matbaası tarafından basılmış olan kitap 24 sayfadan oluşmaktadır. Bu eser de “Ahlak Kitaplarımız”da olduğu gibi Tahir Bey'in belirli bir konu hakkında yazılmış olan eserleri bir araya getirme çabalarının bir sonucudur. Bu şekilde müstakil olarak basılmış ikinci kitabıdır.

Tahir Bey yapmış olduğu çalışmanın ceddimizin daha çok sarf, nahiv, mantık, maânî, kelim, fıkıh gibi ilimlerde kalem oynattığı; buna karşılık idareye, siyasete, içtimâiyâta dair eserlerine tesadüf olunmadığı iddiasına karşı delil mahiyetinde olduğunu söyler. Kitabın içinde yazarı, dili, matbu olup olmadığı veya hangi kütüphanede bulunduğu ile ilgili bilgilerle beraber 172 eserin ismi sıralanmıştır. Çalışma daha kitap halinde basılmadan daha önce aynı isimle *Sebîlürreşâd*'da yayımlanmıştır.²⁴⁵

13. Menâkib-i Harb

Kitap 1333/1914-15 senesinde Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık ve Matbaa-i Hayriye olmak üzere iki ayrı matbaa tarafından basılmıştır. Matbaa-i Hayriye tarafından basılan kitap 30, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık tarafından basılan kitap ise 23 sayfadan müteşekkildir. Osmanlı harp tarihinde vuku bulmuş bazı kahramanlık sahneleri nakledilir. Çalışmanın temelini Tahir Bey'in öğretmenlik yıllarında tarih dersleri münasebetiyle tuttuğu notlar oluşturur. Evvela *Sebîlürreşâd*'da Balkan Harbi münasebetiyle yayınlanmış²⁴⁶ olan bu notlara daha sonra, Tahir Bey'in

²⁴⁴ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Kâtip Çelebi”, *Tasvîr-i Efkâr*, nr.781, (3 Receb 1331/26 Mayıs 1329/8 Haziran 1913)

²⁴⁵ Bursalı Mehmet Tahir Bey, “Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye”, *Sebîlürreşâd*, IX, nr. 231, (31 Kanûnusâni 1328), s.400-401; nr. 238, (21 Mart 1329), s.69.

²⁴⁶ Bursalı Mehmed Tahir Bey, “Osmanlı Menâkib-i Harbiyyesinden Bir Nebze”, *Sebîlürreşâd*, IX, nr.217-219, (18 Teşrinievvel 1328-1 Teşrinisani 1328), s.165-166, 186-187, 202; nr.223, (6 Kanunuevvel 1328), s.267; “Fezâil-i Cihad Hakkında Müellefât-ı Osmaniyye”, *Sebîlürreşâd*, nr.228, (10 Kanunusâni 1328), s.347-348.

verdiği bilgiye göre; Cerîde-i Sûfiyye’de neşredilen cihadın faziletine dair eserleri havi olan liste ve konu ile ilgili bir makale de eklenerek risale şeklinde basılmıştır. 1333 tarihli bu baskının da Birinci Dünya Savaşına denk gelmesi manidardır.

Kitabın içeriği; Osmanlı tarihinden bazı kahramanlık menkıbeleri, cihad ile ilgili tarihi şahsiyetlere ait bazı vecizeler, cihadın faziletine dair bir makale ve cihadın faziletine dair Osmanlı müellifleri tarafından yazılmış olan 38* adet eserin müellifleri ve müelliflerinin vefat tarihleri ile zikredilmesinden oluşmaktadır.

Tahir Bey yazmış olduğu önsözde bu nevi bir çalışmanın eksikliğini dile getirmekte ve eserin yapılacak olan çalışmalara önyak olmasını temenni etmektedir.

14. İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri

1335r./1919 tarihinde Orhaniye Matbaası’nda basılmış olan kitap 38 sayfadan oluşmaktadır. Tahir Bey bu çalışmasında da yine her zamanki tasnifine uymuş ve meşâyihden 6, ulemâdan 15, şuarâdan 15, müverrihinden 6, etibbâdan 1 ve riyâzüyyûndan da yine 1 olmak üzere toplam 44** Kırım asıllı Türk müellifin altı fasıl üzere hal tercümelerine yer vermiştir. Daha önceki çalışmalarına nazaran müellifin vefat tarihi sıralamasına çok fazla dikkat etmediği görülmektedir. Yine bu çalışmasında müelliflere ait beyitlere olabildiğince yer vermeye çalışmıştır. Çok nadir de olsa satır aralarında notlar halinde bahsi geçen şahıs ile alakalı diğer bazı şahsiyetler hakkında da bilgilere rastlanır. Risale 1335’te basılmasından önce Kırım Mecmuası’nda yayınlanmıştır.²⁴⁷

15. Osmanlı Müellifleri

Üç cilt halindeki bu külliyyatın hazırlanması nasıl zamana yayılmışsa basımı da öyle zamana yayılmış ve dokuz sene zarfında tamam olabilmıştır. İlk olarak baskıya

* Matbaa-i Hayriye tarafından yapılan baskıda 31 müellifin adı geçmektedir.

** Ömer Faruk Akün, DİA’da yazmış olduğu ilgili makalede müelliflerin sayısını 42 olarak göstermiş olmakla beraber bu bilginin eksikliği eldeki nüshalarla kesin bir şekilde anlaşılmaktadır.

²⁴⁷ **Kırım Mecmuası**, I, nr.16, (12 Kanunuevvel 1334/1918), s.288-292; II, nr.17, (3 Kanunusâni 1335/1919), s.302-309.

hazırlanan birinci cildin baskı tarihi 1333/1915'tir. Bu cilt 406 sayfadan oluşmaktadır. Aynı yıl ikinci cildin 192 sayfadan oluşan birinci kısmı da hazırlanmış ve ilk ciltle beraber tek cilt halinde basılmıştır. İkinci cildin devamı olan 318 sayfalık kısım ise 1338/1919-20'de basılmıştır. Daha sonraları bu iki kısım toplamı 510 sayfa olacak şekilde tek cilt halinde, yani ikinci cilt olarak basılmıştır. 328 sayfadan oluşan üçüncü cilt de 1342/1923-24 senesinde hazırlanıp basılabilmektedir. Böylece eser toplamda 1244 sayfadan oluşan büyük bir külliyyat şeklini almıştır. Dönemin savaş dönemi olması ve diğer taraftan Tahir Bey'in hayatının son demlerindeki rahatsızlığı kitabın bütün ciltlerinin arka arkaya basılmasını güçleştirmiştir. Bu şekilde Matbaa-i Âmire'nin farklı tarihlerde basmış olduğu kitabın Londra'da 1971 senesinde Gregg International Publishers tarafından üç cilt halinde fotokopi yoluyla bir baskısı yapılmıştır. Eserin biçimi ile ilgili ifade edilmesi gereken bir husus daha var ki, o da üçüncü cildin sonuna eklenen fihristtir. Eserin aslına istifadeyi kolaylaştıracak bir fihrist konulmamıştır. Bu durum o dönemde çoğu kimse tarafından dile getirilmekle beraber konuya ihtimam gösteren tek isim Selim Ağa Kütüphanesi Hafız-ı Kütübü Ahmed Remzi Akyürek olmuştur. "Miftâhu'l-kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi" adı ile eserde adı geçen isimleri ve kitapları sayfalarına göre gösteren iki ayrı fihrist düzenlemiştir. İlk önce İstanbul'da 1928 senesinde 177 sayfa olarak müstakil bir şekilde basılan bu fihristler üçüncü cildin sonunda olmak üzere sonraki baskılara eklenmiştir. Ali Fikri Yavuz ve İsmail Özen eseri sadeleştirmişlerdir. Bu çalışma da Latin harfleri ile üç cilt halinde basılmıştır. İlk cildin baskı tarihi üzerinde yazmamakla beraber, ikinci cilt 1972'de üçüncü cilt 1975'te basılmıştır. Akün bu sadeleştirmenin fahiş okuma hataları sebebiyle güvenilir olmadığını kaydetmiştir.²⁴⁸ İlim çevrelerindeki genel kanaat de bu yöndedir.

Tahir Bey zaman içerisinde tamam olmasını umut ettiği kitabının adından 1325r. senesindeki bir makalesinde²⁴⁹ "Osmanlı Erbâb-ı Kemâl ve Maârifî" ya da "Mir'ât" olarak bahsetmişse de r. 1327 senesinde "Türklerin Ulûm ve Fünûna

²⁴⁸ Akün, a.g.m., VI, 460.

²⁴⁹ Tahir Bey, "İlm-i Ahvâl-i Kütüb", **Hüdavendigâr Gazetesi (Kitap şeklinde özel sayı)**, Bursa: 1325, s.36-42.

Hizmetleri” adlı kitabının ikinci baskısına yazdığı önsözde²⁵⁰ ve diğer bazı eserlerinin önsözlerinde²⁵¹ “Osmanlı Erbâb-ı Kemâl ve Maârifî” diye söz etmiştir. Ne var ki bu isimde de karar kılmamış sonraları kitabın yapılan ilk baskısına “Osmanlı Müellifleri” ismini vermiştir.

Kitabın ilk işaretleri Tahir Bey daha Manastır’da öğretmenlik yaptığı sırada belirir. 1896’da telif edilen “Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri” adlı ilk eser, tamamlanması seneler alan bu büyük çalışmanın adeta provası mahiyetinde olmuştur. Bu ilk eserinde Osmanlı tarihi ve coğrafyası dışında yaşamış olan Müslüman-Türk ilim adamları üzerinde duran Tahir Bey bir bakıma o eserini tamamlamak maksadıyla Osmanlı zamanında ve Osmanlı coğrafyasında yaşamış olan Müslüman-Türk müelliflerini araştırmaya girişmiştir. Zaman içerisinde çalışmalarının ilerlemesiyle Tahir Bey de uçsuz bucaksız bir deryanın içine daldığını fark etmiş, belki ilk başta bir risale şeklinde tasarladığı bu eserini külliyat olacak şekilde geliştirmek durumunda kalmıştır. Tahir Bey’i en başta böyle bir çalışmaya iten saik ise o zamanlar Batıdaki ilim çevrelerinde kabul gören, tarih sürecinde Türklerin ilim ve medeniyete katkısı olmadığı zannıdır. O bu zannı bertaraf etmek için babasından ve şeyhi Harîfzâde’den de mevrus bir istidat ile teracim konusuna yoğunlaşmıştır.

Tahir Bey 14. asır ile 20. asrın ilk çeyreğini içine alan bu geniş zaman diliminde yetişmiş erbab-ı kemal ve maârifî 7 sınıf halinde kitabına yerleştirmeye niyet etmiş iken hayatının son zamanlarında sıhhatinin bozulması sebebiyle eserin ancak 6 bölümünü yazabilmiştir. Buna göre; kitapta madde olarak 288 meşâyih (tasavvuf erbabı), 510 ulemâ (şer’î ve filolojik ilimlerle uğraşanlar), 566 şuarâ ve üdebâ (şair ve edipler), 237 müverrihûn (tarihçiler), 84 etibbâ (tabibler) ve 107 riyâziyyûnun (riyâzî ilimlerle uğraşanlar) terceme-i halleri verilmiştir. Böylelikle altı bölüm altında yekûnu 1792 zatın ismi madde olarak sıralanmış, 9000’in üzerinde de eser zikredilmiştir. Muallim M. Cevdet eserin 4000 kûsur Osmanlı müellif ve mütercimi hakkında malumat verdiğini söyler. Osmanlı Müelliflerine kitap ve isim fihristi hazırlayan Selim Ağa

²⁵⁰ Tahir Bey, **Türklerin**, s.6.

²⁵¹ Tahir Bey, **Meşâyih-i Osmâniyye’den Sekiz Zât**, s.5; **Ulemâ-yı Osmâniyye’den Altı Zât**, s.5.

Kütüphanesi Hafız-ı Kütüb'ü Ahmet Remzi Akyürek ise çalışmasının baş tarafında “1600 kadar Türk müellefâtının isimleri ile müelliflerinin terceme-i halini muhtevi...” ifadelerini kullanmaktadır. Buna karşılık olarak M. Cevdet'in hayatı ile ilgili bir eser kaleme almış olan Osman Ergin konu ile ilgili yerde Cevdet'in görüşünü savunarak Ahmet Remzi Efendi'nin tespitine anlam veremediğini dile getirmektedir.²⁵² Ö. F. Akün ise DİA'da yazmış olduğu makalesinde M. Cevdet'in verdiği rakamın gerçekte bağdaşmadığını dile getirir. Onun kendi tespiti kitabın içerisinde 1691 kişinin madde halinde hal tercümesi, bunun yanında 480'in üzerinde kimsenin de çeşitli münasebetlerle notlar halinde haklarında bilgiler verilmiş olduğu şeklindedir. Ne var ki kendisi de sayı konusunda hatadan vareste kalamamış bizim tarafımızdan yapılan tespite göre 101 müellifi her nasılsa gözden kaçırmıştır. Bu konuda kesin bir rakam vermenin zorluğu ortada olmakla beraber bu kadar fazla maddenin gözden kaçmış olması da azımsanacak bir durum olmasa gerek. Diğer taraftan M. Cevdet'in verdiği rakamı madde olarak değil de bahsi geçen isimler diye anlamış olsak da tarafımızdan yapılan sayımlara göre eserin içinde yuvarlama hesap ile 1800 maddeye 500 de gelişigüzel bahsi geçenleri eklessek yine de rakam ancak 2300'e kadar çıkmaktadır. Şu halde M. Cevdet'in verdiği rakam gerçekten haddinden fazla miktardadır ve Sayın Akün'ün ifadesi ile gerçekte bağdaşmadığı açıkça görülmektedir.

Tahir Bey'in ilk önceleri yazmayı düşündüğü yedinci kısım, başka bir deyişle coğrafyacılara faslı, rahatsızlığı sebebiyle yazılamamıştır. Bunun yerine Tahir Bey, dostu Necip Asım Bey'in daha önce yazmış olduğu bir makale ve cetveli birkaç değişiklik yapıp bazı notlar da ilave ederek eserin sonuna ilave etmiştir. Burada coğrafya ilmine dair kaleme alınmış 171 eser ve müellifin ismi geçmektedir. Bunlara ilave olarak Tahir Bey eserine Mültekâ şerhlerini (I, 183-184), Kadı Beyzâvî Tefsiri'ne (I, 334-336) ve yine onun Fatiha Tefsiri'ne (II, 29-30) yazılmış olan şerhleri, fetva mecmualarını (II, 61-64), İslâm müdafaa-namelerini (II, 151-153), mevlidleri (II, 222), kitapta terceme-i hali yazılanlar haricinde kalanların tarih ile ilgili eserlerini (III, 166-189), sefaretnameleri (III, 189-190), teracim-i ahval kitaplarını (III, 191-199), tabakâtü'l-arz

²⁵² Ergin, s.449.

(jeoloji) hakkında yazılan kitapları (III, 207-208), tıp kitaplarını (III, 245-248), Osmanlı zamanında ser-etibbâlalık yapmış olanların isimlerini (III, 249-251), mimarları (III, 310), musikî eserlerini (III, 311), çiçekçilik ilmi (III, 312) ve ilm-i ahvâl-i ruh (psikoloji) ile uğraşanları gösteren cetveller koymuştur. Tarih, biyografi ve coğrafya ile ilgili verilen tasnifsiz listelerde o zaman hayatta olan müelliflerin de isimlerine yer verildiği görülmektedir.

Hal tercümelerini verirken Tahir Bey'in asgarî çerçevede dikkat ettiği husus; müelliflerin doğum ve vefat tarihlerini, mesleğini belirtmek ve özellikle eserlerinin tespitini yapmak olmuştur. Tahir Bey müellifin yaşadığı dönemi tespit etmeye ayrı bir özen gösterir ve bu amacına nail olmak için de gittiği her yerde mezarları incelemeye koyulurdu. Bu şekilde birçok müellifin vefat tarihi ve yerini tespit edebilmiştir. Tahir Bey ele aldığı kişilerin hayatlarını şerhten daha ziyade eserlerini tadâd etmeye önem verir. Zira onun nazarında, eski teracim kitaplarının da usulü olan, sergüzeşt-i hayatı uzun uzadıya anlatmanın bir kimseyi tanıma konusunda pek de faydası yoktur. Asıl olan ise bir müellifin eserlerini bilip onlarla kendisi hakkında bir yargıya ulaşmaktır. İsimler her fasılda alfabetik bir tertiple sıralanmışlardır. Harflerin kendi içindeki sıralamanın ise vefat tarihlerine göre yapıldığı anlaşılıyor olsa da birçok yerde bu tasnife uyulmamış olduğu göze çarpmaktadır.

Tahir Bey şahsi gayretleri ile belge ve bilgi bulma gayreti içerisinde olmakla beraber kendisinden önce yazılmış eserlerden de istifade etmeyi unutmamıştır. Bu eserlerin bir listesini OM'nin birinci cildinin başında vermiştir. Bu eserler ise şunlardır:

1. Tercüme-i Şekâik-i Nu'mâniyye ve zeyllerinden Atâî, Uşşâkî ve Şeyhî.
2. Kâtip Çelebi'nin "Keşfü'z-zunûn"u ve zeyllerinden İbrahim Rûmî, Hanifzâde, Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey.
3. Yine Kâtip Çelebi'nin "Süllemü'l-vusûl ilâ Tabakâti'l-fuhûl" adlı eseri.
4. Şemseddin Sami'ye ait olan "Kâmûsu'l-a'lâm".
5. İsâmüddin Ahmed Efendi'nin "Mevzûâtü'l-ulûm"u.
6. Yağlıkzâde Ahmed Rif'at Efendi'nin "Lügat-ı Târihiyye ve Coğrâfiyye"si.

7. Sicill-i Osmânî.
8. Faik Reşad'a ait "Eslâf".
9. Muallim Naci'ye ait olan "Esâmî" ve "Mecmûa-i Muallim".
10. İsmail Belîğ'in "Güldeste-i Riyâz-ı İrfân" olarak bilinen "Tarîh-i Bursa"sı ve zeylleri.
11. Tezâkir-i şuarâdan Sehî, Latîfî, Hasan Çelebi, Riyâzî, Ahdî, Beyânî, Esrâr Dede, Aşık Çelebi, Râmiz, Kâf-zâde ve zeyli, Bursalı Belîğ, Rizâ, Sâlim, Fatîm, Şuarâ-yı Âmid tezkireleri.
12. Memleket-i Osmâniyye kütüphanelerinin kısım-ı azamıyla Mısır kütüphanesinin esâmi-i kütüp defterleri.
13. Hafız Hüseyin Ayvansarayî'ye ait "Hadîkatü'l-cevâmî" ve yine bu eser müellifinin "Mecmûa-yı Vefeyât"ı (asıl adı Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl olsa gerek).
14. Ebu'l-Hasenât Muhammed Leknevî'ye ait "El-fevâidü'l-behiyye fî Terâcimi'l-hanefiyye".
15. Tahir Bey'in mürşidi Harîrîzâde'ye ait "Tibyânü Vesâilî'l-hakâik fî Beyâni Selâsili't-tarâik".
16. Matbû' ve gayr-ı matbû' menakibnameler.
17. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin'e ait "Amasya Tarihi".
18. Bağdatlı İsmail Paşa'ya ait "Hediyetü'l-ârifîn Esmâü'l-müellifîn ve Âsâru'l-musannifîn".
19. Yine Bağdatlı İsmail Paşa'ya ait "İzâhü'l-meknûn".
20. Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye (Hasan Tahsin'in olsa gerek).
21. Mehmed Esad'a ait "Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiye" ve "Mir'ât-ı Mühendishâne-i Hümayûn".

Tahir Bey'in bu çalışmasında Osmanlı devrinde yaşamış olan bütün müellifleri kaydetme gibi bir iddiası olmamıştır. O araştırmaları sonucu ulaşabildiği müellifleri elden geldiğince eserlerini de toparlayıp çalışmasına kaydetme gayreti içerisinde olmuştur. Zaten böyle 600 seneyi aşkın bir dönemin biyografisini yazmak da tek kişinin altından kalkabileceği bir yük değildir. Bununla beraber eserin ilk cildinin yayınlanmış

olduğu 1915 senesinde ilim çevrelerinde ses getirmiş ve takdirle karşılanmıştır. 9 senelik bir zaman içinde diğer ciltlerin de yayınlanması sonucu Tahir Bey sadece Türkiye’de değil Avrupa’da da zamanının en büyük Türk bibliyografya âlimi şeklinde anılmaya başlamıştır. Bu büyük çalışma hakkında Tasvîr-i Efkâr, İkdâm, Sabah, Türk Yurdu, Tercümân-ı Hakikat, Tûran gibi dönemin daha birçok basın yayın organı konu ile ilgili makaleler yayınlamışlardır.

Bu takdirler yanında Tahir Bey’in eseri ilim çevrelerinden ciddî eleştiriler de almıştır. Bu eleştirilerin omurgasını metotsuzluk, yüzeysel kalma, kaynaklardan yeteri kadar istifade etmeme gibi hususlar oluşturur. Diğer taraftan yazma eserlerin buldukları kütüphanelerdeki numaralarının belirtilmemiş olması, basılmış eserlerin de baskı yer ve tarihlerinin verilmemiş olması, birden fazla branşta eser yazmış olan müelliflerin Tahir Bey’in tutmuş olduğu usul sebebiyle tek bir fasılda yazılmak durumunda kalması da eleştirilen durumlardandır. Bundan daha kötüsü ise, aslında yazılması gereken fasılda yazılmamış olup çok da önemli olmayan bir eserinden dolayı diğer bir fasla yazılmış olan müelliflerdir. Meselâ, tarih sahasındaki eserlerinin ağırlıklı oluşundan dolayı tarihçiler bölümüne yazılmış olması gereken Hezarfen Hüseyin Efendi tıpla ilgili birkaç eserine bakılarak tabipler kısmına konmuş, öte yandan divançesi ve “Muhayyelât”ının eserleri içinde önde gelişinden dolayı edipler arasında yer alması çok daha uygun olan Giritli Aziz Efendi sırf bir sefaretnamesi olduğundan tarihçiler arasında gösterilmiştir. Bir şahsın iki ayrı fasılda zikredildiği de vaki olmuştur. Buna örnek ise Gelenbevî İsmail Efendi’dir. Hem II. ciltte ulemâ faslında hem de III. ciltte riyaziyeciler faslında söz konusu edilmiştir.

Muallim Cevdet eser ile ilgili tenkitlerini 5 madde halinde sıralar: Birincisi; eserin meşayih, ulemâ, şua ve üdebâ, müverrihîn, etibbâ, riyâziyyûn ve coğrafiyyûn şeklinde fasıllara ayrılması doğru değildir. Zira eskiden ihtisasa kıymet verilmezdi. İkincisi; hal tercümeleleri kısadır ve doyuracak derecede değildir. Üçüncüsü; her hangi bir zattan, meselâ Amasyalı bir mutasavvıftan bahsederken ne isimde alfabe sırası ne de o meslek erbabından olmadığı halde münhasıran Amasyalı birisini “...eserin sahibi ... de Amasya’dan yetişen fazıllardandır.” diye istitrâden bahsetmiş olmasının hiçbir faydası yoktur. Dördüncüsü; eserin sonuna müellif veya mütercimlerin adları ile

eserlerini alfabe sırasına göre gösterecek hiç olmazsa iki indeks ilavesi lazım gelirken eser bundan da mahrumdur.* Beşincisi; bahsedilen kitaplar nerede ve ne zaman basılmış, kaç sahifedir, hangi dildedir? Bunlar hep karanlık bırakılmış.²⁵³

Vasfi Mahir Kocatürk ise eseri; “*Fakat sadece bibliyografya bilgililiği ile kalmayıp tarihçilik ve tenkitçilik yollarına da giden Tahir’in eseri tertip, tasnif, tetkik, bilhassa modern görüş ve tahlil bakımından mükemmel bir eser değildir. Esas ve ruh itibarıyla eski tezkireciliğin devamı, az çok yenileşmiş şeklidir.*”²⁵⁴ ifadeleri ile eleştirir. Bunun yanında; eski tezkire ve biyografi eserlerinden faydalanmakla beraber bunlardan görmediklerinin de bulunması, buralardan aldığı bilgileri geniş bir tenkide tabi tutmaması ve doğru bilgilerle beraber çok defa yanlış bilgileri de nakletmesi, faydalandığı kitaplarda olmayan eserler hakkında da bilgiler vermesi ve fikir yürütmesi, birçok konuda isabetsiz hükümler vermesi, tasnifte, tahlilde ve tenkitten belirli bir metodu ve şuurlu bir fikrî görüşü olmaması, şairi, âlimi, şeyhi, tarihçiyi çok kere birbirine karıştırması gibi konularda da Tahir Bey’i eleştirmiştir.²⁵⁵

Bütün bu eleştirilere rağmen hiç kimse yapılan çalışmanın büyüklüğünü ve ilim dünyasının ihtiyaç duyduğu bir eser oluşunu inkâr etmemiştir. Bugünkü biyografi ve bibliyografya ilmi söz konusu edildiğinde Osmanlı Müellifleri’nin yetersiz ve eksik bir konumda kalmış olduğu aşikârdır. Bununla birlikte şurası da bir gerçektir ki, aradan geçen bunca zamana rağmen eserin yerini alabilecek ikinci bir çalışma ortaya konamamıştır ve Osmanlı Müellifleri hâlâ raflardaki yerini muhafaza etmekte, araştırmacılar sık sık ona müracaat etmektedirler.

* Yukarıda da geçtiği üzere bu eksikliği Ahmed Remzi Akyürek kapatmıştır.

²⁵³ Ergin, s.450.

²⁵⁴ Vasfi Mahir Kocatürk, **Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Edebiyatı Tarihi, Tahlili ve Tenkidi**, Ankara: Edebiyat Yayınevi, 1964, s.753.

²⁵⁵ a.g.e., s.753-754.

B. BASILMAMIŞ ESERLERİ

1. Menâkıb-ı Şeyh Hâce Muhammed Nûru'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye

Tahir Bey'in Üsküp'te görev yapmış olduğu 1897-98 eğitim-öğretim döneminde şeyhi Nûru'l-Arabî hakkında toparlamış olduğu malumatları bir araya getirmesi sonucu oluşmuş bir eserdir. Ö. F. Akün eserin 72 varak olduğunu söyler. İnternet vasıtasıyla yapılabilen Mevlana Müzesi Kütüphanesi'nin katalog taraması sonucu elde edilen bilgi de bu yöndedir. Bu tarama sonucu "Menâkıb-ı Hadratü's-Seyyid Muhammed Nûru'l-Arabî el-Melâmi" ismiyle çıkan kitap Ferit Uğur bölümünde 1630 demirbaş numarası ile görülmektedir. Akün'ün verdiği bilgiye göre de eser aynı müzede Sıtkı Emin Dede kitapları arasında 1067 numarada bulunmaktadır. Bundan başka Akün eserin bir nüshasının da Abdülbaki Gölpinarlı'da olduğunu söylemektedir.²⁵⁶ Eserin kopyası için kütüphane müdürlüğü tarafından fahiş bir fiyat istenmesinden dolayı imkânların el vermemesi sebebiyle bu çalışmayı elde etme ve inceleme fırsatı bulunamamıştır.

2. Manastıra Mensup Meşâyih, Ulemâ ve Şuarânın Terâcim-i Ahvâli

Tahir Bey'in 20 sene görev yaptığı Manastır'da bulunduğu sürede bu bölgenin de nabzını tutmuş ve buradan yetişen erbab-ı kemâl ve maârifi de bir cilt halinde toparlamış olduğunu anladığımız bu esere Türkiye Kütüphanelerinde rastlayamдық. Akün'ün ifade ettiğine göre Tahir Bey bizzat kendisi eserin bir nüshasını o zamanlarda Manastır Kütüphanesi'ne bıraktığını söylemiştir. Fakat zaman ve maddi imkânlar el vermediği için izini süremedik.

Buraya kadar zikri geçen 15'i basılmış 2'si basılmamış olmak üzere toplam 17 eser daha önce de belirtildiği üzere konunun sınırları olarak belirlenmiş olan "tarih ile ilgili" kaydı dâhiline alınarak incelenmiştir. Tahir Bey'in sözü edilen bu eserler dışında da basılmış ve basılmamış olarak daha başka eserleri de mevcuttur. Bunların da

²⁵⁶ Akün, a.g.m., VI, 460.

isimlerini zikredip konularını kısaca ifade ederek bu uzun çalışmamıza son noktayı koymak istiyoruz.

1. **Delîlü't-tefâsîr: İlm-i Tefsîr ve Müfredât-ı Kur'ân'a Dair Ma'lûmât-ı İcmâliyye** (İstanbul 1324). Tefsir ilminin tarif, gaye, tasnifinden başlanarak Kur'ân ilimlerinin taksimiyle Kur'ân-ı Kerîmin harf, kelime, sure ve ayet sayısından, surelerin nüzül itibariyle yer alış ve tertibindeki sıralara kadar çeşitli meseleler özlü bir şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.
2. **Müntehabât-ı Mesârî' ve Ebyât** (İstanbul 1328). Basımından 15 yıl önce Tahir Bey daha Manastır'da iken derlenmiş bir çalışmadır. Tahir Bey'in bu dönemde edebiyat dersleri ile ilgili çalışmaları neticesi vücuda gelmiştir.
3. **Nazar-ı İslâm'da Fakr** (İstanbul 1330). Tahir Bey'in mutasavvıf yönünü ortaya koyan bir çalışmadır. Hazırlanmasından 17 yıl sonra basılmıştır.
4. **Mecmûa-i Tahir**. Basılmamıştır. Akün'ün ifade ettiğine göre çalışma; çeşitli eserlerden derlenmiş tasavvuf, kelim, ahlak ve tarihle ilgili metinler ve bunlara ilave edilmiş açıklamaların yanı sıra Tahir Bey'in kendi şiirlerini de ihtiva eden hacimli bir mecmuadır.
5. **Hasaneyn Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdîs-i Şerîfe ve Tercümeleri**. Basılmamıştır.
6. **Fezâil-i İmam Ali Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdîs-i Şerîfe ve Tercümeleri**. Basılmamıştır.
7. **İmam Suyûtî'nin "el-Ehâdîsü's-şerîfe fi's-saltanatî'l-münîfe" risalesinin tercümesi**. Basılmamıştır.
8. **Mecmûa-i Durûb-i Emsâl-i Arabiyye ve Fârisiyye**. Basılmamıştır. Türkçe eserlerde en fazla kullanılan Arapça ve Farsça seçme veciz sözleri bi araya getiren bir derlemedir.

Basılmamış kaynaklar hakkında bizim de başvurmuş olduğumuz Ömer Faruk Akün zikri geçen son beş eserin bugün nerede ve kimin elinde bulunduğunun

bilinmediğini kaydetmiştir.²⁵⁷ Yine onun belirttiğine göre Tahir Bey'in "Mir'ât-ı Bursa" adı altında Bursa'nın Osmanlı fethinden sonraki tarihi ve oradan yetişen meşhur şahsiyetler hakkında tasarladığı bir eseri daha vardır ki gerçekleşmemiştir.

²⁵⁷ Akün, a.g.m., VI, 460.

SONUÇ

Böylelikle hitama erdirmiş olduğumuz bu kapsamlı çalışmamızda Bursalı Mehmet Tahir Bey'in hayatını ve bibliyografya ilmine getirmiş olduğu açılımı irdelemiş bulunuyoruz. Tahir Bey, bibliyografya ilminde klasik dönem diyebileceğimiz 19. yüzyıl öncesi dönemde yapılmış olan çalışmaları gözden geçirmiş, bu asırda Batı'da geliştirilmiş olan yöntemleri de hesaba katarak teracim kültüründen de çok fazla kopmadan şahsiyetlerin eserlerine vurgu yapmıştır. Zira onun nazarında, özelde bir şahsın, genelde ise bir milletin kemalâtını ve terakki seviyesini bildirecek olan ancak yazılmış olan kitaplardır. Esasında bu, son iki yüzyılda ilmî çevrelerin de su götürmez şekilde kabul ettikleri bir kaziye-i muhkeme halini almıştır. Bu bakımdan eski teracimciliğin ve menakıb kültürünün ilmî çevrelerde çok fazla itibarı kalmamıştır.

Tahir Bey'in hayatını ve çalışmalarını toplu olarak ele aldığımız bu çalışma sonunda adeta vücudunun bütün letaifiyle kendisini işine vermiş bir şahsiyetle karşı karşıya olduğumuzu görmüş olduk. Bu durum özellikle de bugünün insanı için im'ân-ı nazar edilmesi gereken müstesna bir durumdur. Zira günümüzde herkes bir başkasını kendi işi dışındaki şeylerle meşguliyetinden dolayı suçlamaktadır. Ne var ki başkalarını bu düşünce ile eleştiren birçok kimse kendisini de böyle bir ithamdan kurtaramamaktadır. Böyle bir durumda; kendisine iş olarak kitapları seçmiş olan Tahir Bey'in siyaset karşısındaki tavrı ve alakasızlığı ne güzel bir nümûne-i misaldir. Adeta gayesi dışındaki her davranış için harcamış olduğu zamanı israf sayarcasına yaşamak...

Hasıl-ı kelim, bizler ancak geçmişimizle irtibatlarımızı sağlamlaştırdıkça daha yukarılara çıkabileceğiz. Bir bibliyografya ilmi, geçmiş eserlerin bilgisi, olmadan ortaya konan eserlerde ilmi bir ilerlemeden söz edilemeyeceği gibi, ki Tahir Bey'in de hayatı boyunca yapmış olduğu en temel vurgulardan biri bu olmuştur, geçmiş insanlarımızın bilgisini elde etmeden sürülen bir hayatta da terakki söz konusu olamayacaktır. Bu bakımdan seleflerimizi tanımak ve onlara hayrülhalef olmak ne derece mühim olduğu izahtan varestedir.

Yapmış olduğumuz çalışma tarih sahasına ait olduğu için sadece bibliyografi, biyografi ve tarih ile ilgili yazılmış olan çalışmaları ele almış bulunuyoruz. Bu bakımdan araştırma diğer bütün eserleri de kapsayacak şekilde genişletilebilir. Diğer yandan vakit darlığı sebebiyle çalışmanın bilgi ve belge yönünden bir takım eksiklikleri de mevcuttur. Örneğin, Manastır Kütüphanesi'nde olduğu yönünde elimizde bilgi olan yazma bir eser yerine gidilip takip edilememiştir. Bu gibi eksikliklerin de daha geniş bir zamanda araştırılıp çalışmaya eklenmesi söz konusu edilebilir.

EKLER

EK 1: Tahir Bey'in “İlm-i Ahvâl-i Kütüb” Başlıklı Hüdavendigâr Gazetesi'nde Çıkan Makalesi

İlm-i Ahvâl-i Kütüb, isminden de anlaşıldığı üzere; bizi müellefât ve musannefâtın ahvâl-i umûmiye ve husûsiyesinden haberdar eden bir ilm-i kesîrû'n-nâfi'dir. Mir'ât-ı terakkiyât-ı beşer olan ilm-i tarihin bir şû'be-i uzmâsıdır. Şuabât-ı tarihten olan ilm-i terâcim-i ahvâl ile de münasebet-i külliyesi vardır. Beriki müessirden esere, öteki eserden müessire intikal suretiyle arz-ı malumât eder. Eserden müessire istidlâlin kuvvet-i mantikiyesi ve müellefâtın yazılmış oldukları zamandaki terakkiyât ve tekemmülât-ı maneviye ve binnetice maddiyesini mükemmelen irâe ve izah eylemekteki kat'iyet-i müsellemesi nazar-ı itibara alınırsa ilm-i ahvâl-i kütübün ne derecelerde şâyân-ı ehemmiyet ve tetkîk, sezâvâr-ı tedvîn ve tahkîk olduğu kolayca tahakkuk eder.

Yalnız bu ilimdir ki umûm erbâb-ı ilim ve kemâlin kıymetini bildirir. Bu husustaki efkârı hurâfât ve esâtîr dereklerine tenezzülden veya bir hiss-i sefil-i gazezkârînin esir ve zebûnu kalmak aşağılığından tamamıyla kurtarır. Bugün bizde nice müellif ve musannifler vardır ki fevkalâde bir kudret-i ilmiye ve edebiye sahibi zannedildikleri halde bu ilim sayesinde kuvvet-i ilmiyelerinin derece-i mutavassıtada olduğu görülmekte ve nice mensî dühât-ı musannifin ve erbâb-ı kemâl var ki kudret-i bülend dehâetleri namına bir tâk-ı takdîs ve ibcâl inşası bir farîza-i kadirşinâsî bulunduğu tahakkuk eylemektedir.

Bu nokta-i nazardan denebilir ki; bir milletin istidad-ı kemâli, kabiliyet-i mahsûsa-i ikbâli ancak kendisinin bibliyografisi ile pek güzel ve hatta yanlışsız anlaşılır. Ve bir milletin ilm-i ahvâl-i kütübü müdevven oldukça o milletin encâl ve ensâli harita-i âlemden kalksa da nâm-ı zî-ibcâli müebbeden yaşar. Bugün ulûm ve fûnûn bütün mütemeddin akvâm ve milel için en felâh-nümûn bir vasıta ve silah ise her milletin bibliyografisi de öyle bir silahın mükemmeliyetini ve hüsni isti'mâlindeki maharetini o millete ait olmak üzere vazıhan irâe eyler.

Bugün milletleri meşâhiri ile meşâhirini de âsârı ile anlamak en kestirme ve en câlib-i dikkat bir tarihtir. Bu tarikin nirengi noktalarını gösterecek ise ancak bibliyografidir. Bu ilmin fevâidi umumî olduğu gibi hususiyeti de tahakkuk eder. Müellifini ve müellefâtı nisbet-i mevzûlarına göre tasnif eder, ebvâb ve füsûlü, yazma-basma, âsâr-ı nâdireden olup olmadığı hakkında beyân-ı malumat eyler, tarz-ı tahrîrini de bildirir. Âsâr-ı nâdireden olan musannefâtın buldukları kütüphaneleri gösterir. Fazla olarak da sînâyi-i nefise-i İslâmiyyeden ola hat, teclid, tezhîb hususunda haiz oldukları kıymeti de anlatır.

İşte bizde kütüphanelerin fihristleri bu ilm-i cemîl usûl ve kavâidine tevfiik ve tatbîk edilmeyerek meydana getirilmiş olmak neticesidir ki kütüphanelerimizin muhteviyât-ı kıymettârına karşı bigâne ve lakayd kalmışız. O kadar ki bu cehl ve kadirnâşînâsî ile hemen en kıymetli müellefâtımız Avrupa'ya aşmıştır. Bunun bizim için ne derecelerde azîm ve elîm bir ziyâ ve şeyn olduğu meydandadır. Hele müellif yazısı ile aşırılan kütüb-i nâdire için ne kadar acınsak yine azdır.

Bugün müellif yazısı ile Lizbon Kütüphanesi'nde ahz-ı mevkî ihtirâm eden “İhyâü'l-ulûm” garbın ne derecelerde bir hiss-i âlî-i kadirdânî ile mütehasıs olduğuna delildir.

Bu ilmin, istifâde-bahş-ı ahlâf olacak âsâr-ı kıymettâr meydâna getirmiş ve hayat-ı sâniye ile ilelebed yaşamak hak ve salahiyetini ihraz etmiş olduğu halde nâmı-şânı külliyyen mensî nice musannifini ihya edeceği cihetle manen meşkûriyet ve mebrûriyeti ayrıca nazar-ı dikkat ve itibar-ı celbe şayandır.

Erbâb-ı mütâlaa ve bilhassa ashâb-ı tahassus ve tefahhus için ne derecelerde ehem ve elzem idüğü ise pek aşikârdır. Bu ilme ait fikdân-ı vukûftur ki meraklı erbâb-ı mütâlaamızı mahsûr bir daire içinde bırakmış ve ihâta-i ilmiyelerini istidatlarıyla mütenâsip bir surette tekemmülden alıkoymuştur.

Mütehasısîn ve yeni müellifin ve mütefenninîn için ise bâdî olduğu noksan ve suûbet pek büyüktür. Erbâbına hafî değildir ki bir ilim ve fennin mütehasısı o fenne dair mümkün olabildiği kadar birçok eser mütâlaa etmek mecburiyetindedir. Ta ki,

ihtisas hâsıl etiği fennin safahât-ı mütekâmilesini görmüş olsun. Bugün her hangi bir şu'be-i ilme ait olursa olsun bir eseri tahrîr ve telif edecek zat o şubede kendinden evvel müellif olanların âsârını görüp tettebbû' eylemek lüzûmunu unutursa mümkün değil telifinde bir eser-i terakkî ve tekemmül görülemez. İşte birçok musannefâtımızın hâl-i ibtidâide kalması hep bu noksân-ı tettebbû'dan, bu tettebbû'da bize ilk ve son rehberliği edecek ilm-i ahvâl-i kütübe adem-i vukûftandır. Hele lûgat ve kâmûsa, hikmet ve felsefeye dair telifâtta bulunacaklar; yeni yeni ıstılahât-ı hikemiye vaz' ve tesîs eylemek ihtiyacını his ve izale eyleyecekler bu yoldaki kâffe-i musannefâtımızı, hiç olmazsa bu musannefâtın ümmehât-ı güzîdesini tetkîk eylemeleri mertebe-i vücûbdadır. Bu emr-i sa'b ve ehem ise her şeyden evvel bibliyografimize ittîlâ' ile mümkün olur.

İşte bibliyografi bizi hariçten tanıyacaklara ne kadar müfid ve mühim bir tesir icrâ ediyorsa bize de bizliğimizi, maârifteki istidât ve husûsiyetimizi, derecât-ı terakkî ve tekemmülümüzü de o derece tanıtip öğretir. Binâenaleyh diyebilirim ki, bizdeki ihtiyâcât-ı maâriften hemen en büyüğü bu zamân-ı hürriyet-nişân ile mütenâsip bir Osmanlı bibliyografisini meydana getirmektir.

Şarkta sırf bu ilme dair eser yazanların en meşhuru ulemâ-i Arabdan İbnü'n-Nedîm merhûmdur ki "Fihrisü'l-ulûm" ismindeki eser-i Arabîsi Alman müsteşriklerinden Gústav Flûgel tarafından Almanya'da tab'edilmiştir.

Ulemâ-i Osmâniyyeden bu ilm-i cemîle hizmet edenlere gelince; en başta Taşköprülü Ahmed Efendi merhûmu görürüz ki oğlu Kemâleddin Efendi tarafından tab' ve temsil edilen "Mevzûâtü'l-ulûm" bu hizmetin azamet ve menfaati hakkında kanaat-bahş bir fikir verebilir.

İhâta-i ilmiye sahibi olmakla umum Osmanlı ulemâsı arasında bir mevki-i mümtâz ihraz eden Kâtip Çelebi merhûmun Arapça "Keşfü'z-zunûn an Esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn" nâm eser-i âlîsi ise en meşhur ve kıymettâr bir telif olmak üzere bu ilim nâmına bir tâk-ı imtiyaz-şîardır. Bu eserin metn-i Arabîsi ile birlikte yedi cilt üzere Latince olarak Leipzig'de Gústav Flûgel tarafından tab'edilmiş ve nihayetine de Hanîfzâde Ahmed Tahir Efendi merhûmun âsâr-ı nev ismindeki zeylinin ilâve kılınmış

bulunması Garpça da ne derece kıymet ve şöhret kazandığına bir delîl-i sâtı'dır. On dört bin kûsür kitap ve müellifi muhtevîdir. Şu kadar ki unvan-ı ilmin ilk harfi ile tevafuk eylemek üzere kütüb ve müellifin sıraya konmuş bulunmak yüzünden suhûlet-i istitlâ ve istimâli kısmen haleldardır. Bu eser-i cesîm ve âliye arabacılar şeyhi İbrahim Efendi tarafından da bir zeyl ilâve edilmiş ve âhiren İstanbul'da iki cilt üzere tertib ve tab'edilen tab'asına bu ilâve zammolunmuştur. Şu kadar ki, tâbi' bu ilâveden katiyen bahsetmemiş ve bir işarette de bulunmamış olmak hasebiyle bir zühûl-i azîm bâdîsi olmuştur. Şöyle ki, ilâve-i marûzada zeyli sâlifülbeyânda münderiç olan ve bittabi Çelebi merhûmdan zamanen pek sonra gelen müelliflerin müşârunileyhten evvel hayatta bulunmuş ve telif-i âsâr eylemiş olduklarına dair işbu tab'a zehâb-ı umûmî husûlüne bâis olmuştur.

Daha evvelce Mısır'da tab'edilmiş olan metni yalnızdır. Ve bu zehâb-ı zarûrînin izâlesine hâdim bulunmaktadır.

Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey merhum ile şuarâ-yı Osmâniyyeden Vişne-zâde Mehmed İzzet Efendi'nin de ayrıca gayr-ı matbû' zeylleri vardır. Bunlardan Bey merhûmun hatt-ı destiyle muharrer nüsha manzûr-ı âcizî olmuştur.

1322 senesinde Selânik Rüşdiye-i Askeriyesi müdiriyetinde bulunduğum evânda tab'ettirmiş olduğum "Müverrihîn-i Osmâniyyeden Âli ve Kâtip Çelebi" nâm eser-i vecîzde dahi bu bâbda izahât-ı kâfiye îtâ edilmiştir. Bu makale-i muhtasara ile izâle-i teşnegî-i malumât edemeyecekler oraya mürâcaat buyursunlar.

Bu esere dair zamanımız ilm-i ahvâl-i kütüb ulemâ ve mütehassisîninden jandarma dairesi mirlivâlığından mütekâit Bağdâdî İsmail Paşa'nın "İzâhü'l-meknûn" nâmındaki zeyli ciddnen şâyân-ı takdîrdir. On altı bin telif-i İslâmî hakkında beyân-ı malumât eder.

Müşârunileyhin bu zeylinden başka bir de "Esmâü'l-musannifin ve Âsârü'l-musannifin" namında bir külliyâtı vardır ki sadr-ı İslâm'dan zamanımıza kadar bilcümle müellifin-i İslâmiyenin hurûf-ı hecâ üzere esmâ ve âsârını ihtiva etmektedir. Bu eser-i

cesîm yorulmak bilmez, fütur getirmez otuz senelik bir sa'y-i mütetebbiânenin zâde-i nâdide-i necîbidir.

Bu gibi âsâr-ı cesîmenin kisve-i nevin tabâate bürünmesi ise herhalde hükümetin, maârif-i umûmiye-i milletin muâvenet ve takdiri ile kâbildir. İlm-i ahvâl-i kütübün umûmiyeti, umûma şâmil menfaati nazar-ı itinaya alındığı takdirde bu hakikat her ferd-i İslâm tarafından meaşşükran itiraf ve tasdik edilir.

Erbâb-ı maâriften Merzifonlu Abdurrahman Eşref Efendi merhûmun bu vadideki Türkçe “Tezkiretü'l-hikem fî Tabakâti'l-ümem” ünvanlı telif-i kymettârları da şâyân-ı zikir ve tâdâttır. Bu eser “Mevzûâtü'l-ulûm” ile “Keşfü'z-zunûn” mezcedilerek veciz bir icmâl suretinde meydana getirilmiştir. Birinci defa Mısır'da, def'a-yı sâniyede İstanbul'da tab'edilmiştir. Müşârunileyhin bu meslekteki “Uyûnü'l-ilm” nâm eseri de gayr-ı matbû'dur.

Karabaş-zâde İzmirî Ahmed Efendi merhûmun Arabî bir cilt olarak bir telif bibliyografileri vardır ki İzmir'de nüsha-i müellif manzûr-ı âcizî olmuştur.

İşte ilm-i ahvâl-i kütübe dair yazılan belli başlı âsâr-ı Osmaniyeye bunlardan ibarettir. Meamâfih Saçaklızâde Maraşlı Mehmed Efendi'nin “Tertîb-i Ulûm”u ile Tokâdî Şehid Molla Lütfi'nin “Mevzûâtü'l-ulûm” risâle-i gayr-ı matbûaları da min vechin bu meyânda sayılabilir.

Bir hakikat-i bedîhîdir ki bir kavim ve milletin şehrah-ı terakkîdeki derecesi o kavim ve millet kütüphaneleri ile bu kütüphanelerdeki âsâr-ı kıymettârın tenevü ve kesreti ile mütenâsiptir. Şarkta memâlik-i İslâmiye ve Osmaniyede en küçük kasabalara kadar erbâb-ı hayır ve hasenât, ashâb-ı ilim ve kemâlât tarafından birçok kütüphaneler yadigâr ve tesis edilmiş ve yalnız İstanbul'da kırka yakın kütüphane mevcut bulunmuş iken bunların kâffesinden lâyıkiyla istifâde edememesinin hatta muhtevî oldukları en kıymetli âsârın bilinip ona göre muhafaza olunamamasının sebep-i yegânesi bu kütüphaneler fihristlerinin ilm-i ahvâl-i kütübe muvafık bir yolda meydana getirilememiş bulunmasıdır. Zira bir eserin kıymet-i hakikiyesini gösterebilecek ancak ilm-i ahvâl-i kütübdür.

Bu noksânı gören erbâb-ı maâriften Ruscuklu Ali Fethi Efendi merhûm İstanbul kütüphanelerindeki âsârı cem ve tetkîk ile “el-Âsâru'l-aliyye fî Hazâini'l-kütüb” adlı bir eser-i kebîr tertîbine başlamış ise de itmamına muvaffak olamamış ve bu gibi âsârın bir şahıs himmeti ile meydana çıkamayacağını pek güzel isbat eylemiştir. Kütüphane-i Umûmîde manzûrum olan matbû' cild-i evveli mücelledât-ı sâiresinin vereceği neş'e-yi vukûf ve irfanı tahayyül ettirerek teessür ve teessüfün izdiyâdına hâdim olmaktadır.

Bugün İstanbul kütüphanelerinin muhtevî olduğu musannefât-ı semîne, âsâr-ı nefîse me'mûlün pek fevkindedir. Fakat vech-i ma'rûz üzere mükemmel fihristleri bulunmadığından nevâdir-i müellefâtın, nefâis-i musannefâtın hüsn-i muhafazası temin edilemediği gibi şark ve garb erbabı tetkik ve tetebbû'da bu gibi âsârdan pek güç istifâde eyleyebilmektedirler.

Sırf İstanbul kütüphanelerinden istifade fikir ve emeliyle gelmiş ve birçok âsâr-ı Arabiyeyi fotoğrafı ile istinsah eylemiş bulunan Mısır Meclis-i Nuzâr Kâtib-i Sânisî üdebâ ve fudalâ-yı Arabdan Zeki Beyefendi ile vaki olan teşerrûf ve muhazarada hakâik-i mesrûde bir kat daha tevazzuh etmiştir. Müşarunileyh, kütüphanelerimizin lüzum ve sûret-i islahına dair mükemmel bir layiha takdimi ile de vazife-i şükr-güzârî ve minnettârîyi hüsn-i edâ eylemiştir. Nüveyrî'nin “Nihâyetü'l-ereb fî Fünûni'l-edeb” nâm eserini ve bu misillü nefâis-i âsâr-ı nâdireyi tab' ve neşre tavassutla âlem-i İslâm'a hizmetleri elbette meşkûr görülecektir.

Elhâsıl ilm-i ahvâl-i kütüb usul ve kavâidine muvafık fihristler tertibi hem nevâdir ü nefâisin hüsn-i takdîr ve muhafazasını hem her meslek ve sanat, her şü'be-i fen ve marifet ashabının kütüphanelerden sühûletle istifâde ve istifâzasını mükemmelen temin edeceği bedihîdir.

İşte bizde birçok müellifin ve musannifin bulunduğu halde eserleri ile birlikte nâm ve şanlarının ahlâfça külliye meçhul ve mensî kalması öteden beri acizi müteessir etmekte ve bir Alman müsteşrikinin de “*Siz bilmem ne gibi hıcc ve delâil ile istidâd-ı ilim ve marifetinizden dem vuruyorsunuz. Sizde yetişmiş bir şey var ise birkaç efâil ve*

tefâilci şairdir. Hani ya sahib-i ilim ve fenniniz?” yolundaki itâb-ı şedîd-i câhilânesine maruziyet hikmeti de bu tesir-i daimînin tezâyüd ve feyezânına bâis olması ile on seneden beri bu ilm-i cemîle ait ve Osmanlı kavm-i necîbinin her türlü şu’be-i marifetteki istidâd-ı kâmilini nâtık ve müeyyid olmak üzere “Mir’ât” yahut “Osmanlı Erâb-ı Kemâl ve Maârifi” ünvanı tahtında bir külliyyât meydan getirmek ile meşgul oldum. İnyet-i Hakkla hüsn-i tab’ ve temsîl-i esbâbı isti’mâl edilmektedir. Bu eser-i acizîde Osmanlıların mebde-i zuhûrundan zamanımıza kadar gelip geçen ve mesleklerinde eser yazan meşayih, ulemâ, şuarâ, üdebâ, müverrihîn, etibbâ, riyâziyyûn ve coğrâfiyyûn-ı Osmaniyyenin kâffesi fasıl fasıl olmak ve her fasılda hurûf-ı hecâ tertibi üzere tercüme-i hâlleriyle beraber matbû’, gayr-ı matbû’ eserleri ufak müntehap parçaları ile de gösterilmiş bulunmak üzere bir tertib gözetilmiştir.

Gerçi bizde Şekâyık ve Zeylleri ile Tezâkir-i Şuarâ nâmı altındaki âsârda yüzlerce erbâb-ı fadl u kemâlimizin terâcimi muharrer ve bazı izahât da münderec ise de ehlinin musaddakı olduğu üzere maksadı temine gayr-ı kâfi ve yüzlerce erbâb-ı ilim ve irfânımıza karşı vakfegîr-i sükûn-ı daimîdir. Meamâfih, ilm-i ahvâl-i kütübümüze dair olan bu hizmetler zamanlarına göre hâiz-i bahâ-vüfûr ve her vakit için de cidden mebrûr ve meşkûrdur.

Abd-i âcizin matmah-ı nazarı; bugün rüşdiye mekteplerimize devam eden evlad ve encâlimizin bile erbâb-ı maârifimizi, onların fadl u kemâllerinin nümûnelerini kolaylıkla öğrenip anlamaları ve bilhassa ismen ve eseren mensî ve bînâm kalmış ashâb-ı fadl u dânişimizin ihyâ-yı nâmı ve şâdî-i rûhudur. Bu emel-i âcizî bundan evvel bu vadide “Ulemâ-i Osmaniyyeden Altı Zâtın Tercüme-i Hâli” ünvanıyla tertib ve tab’ettirmiş olduğum eser mukaddemesinde vazihan beyan edilmişti. Geçenlerde Sırât-ı Müstakîm mecmûa-i usbûyesine yazmış olduğum “Ahlak Kitaplarımız” nâm makalenin vaki olan talep ve müracaat üzerine biraz daha tafsiliyle bir risale şeklindeki tab’ı bizde hiç bilinmeyen nice müellifîn ve müellefât bulunduğuna bir nümûne teşkil eder. Risale-i mezkûrede iki yüz küsür musannif ve musannefât ta’dâd ve mücmelen beyan ve îrâd olunmuştur.

Avrupa'da ilm-i ahvâl-i kütüb funûn-ı müdevvene i'dâdındadır. Hatta yeni ve eski olmak üzere iki büyük kısma ayrılmış ve sırf bu ilme ait mecmualar, fihristler neşredilmekte bulunmuştur.

Bizde kitapçı fihristleri bir ilan ve tabii kitapçı hesap ve menfaatine bir eser-i kusur-nihân olmakla bizim için âsâr-ı cedîdeye ait ilm-i ahvâl-i kütübe dair bir telif sayılamazlar. Bibliyograf olan zat metin bir ihâta-i ilmiye ile beraber pek bîtaraf ve musîb bir muhâkeme-i mantikiye sahibi olmak lazımdır ki hakkında beyan-ı mütâlâa eylediği âsârın hakiki kıymetlerini meydana koymuş olsun. Bu nokta-i nazardan ilm-i ahvâl-i kütüb; müellefâtın tetkik ve tenkidinden, tefahhus ve muâhezesinden ibaret gibi görünür ki ne derecelerde müşkil olduğu meydandadır.

Bizdeki kütüphane fihristlerine göre hariçten kitap sipariş edip getirtmiş olanların bazı isimlerde ne derecelere kadar aldanmış oldukları herkesce malumdur.

İlm-i ahvâl-i kütüb öyle bir fihris-i umûmî-i âsârdır ki (واعطوا كل ذي حق حقه) düstûr-ı hakikat-nüşûr-ı nebevîsi mâdde-i ûlâ-yı tâlimât-nâmesidir. Burada şahsiyet ve husûsiyet, gazez ve nefsâniyet kat'iiyen yer bulamaz. Bu şu'be-i marifetin safahâtında samimiyyet ve ihlâstan, nef'-i umûmî-i nâsdan gayrı bir şey cilveger olamaz.

Geçenlerde mekâtib-i âliyemiz müdâvimlerinin arzularına tebean Nuruosmaniye kulübünde bu ilm-i cemîle dair verdiğim iki konferansın birinde mevzû ve menâfî-i ilmi mümkün mertebe izah ettiğim gibi, diğesinde de kendi emel-i meşkûrleri üzerine bu ilme istinaden Osmanlı siyâsiyyûn, idâriyyûn ve hukukiyyûnundan bazılarının âsârı hakkında beyan-ı mütâlâa eyledim. Kemâl-i dikkat ve itinâ ile dinlemeleri ve daha bu çağda fikr-i tetkîk ve tettebbû' ile ihyâ-yı kalp ve vicdan eylemiş bulunmaları bu acizi mahsûsât-ı kemâliye-i kavmiyemizin yorulmak bilmez bir hâdim ve dellâlı olmak emel-i meslekîsine yeniden ifâza-i nûr-ı hayât eylemiştir.

EK 2: Ulemâ-i Osmâniyyeden Altı Zatın Tercüme-i Hâli Nâmındaki Eserin Mukaddimesi

Şekâik-i Nu'mâniye ve zeylleri gibi ulemâ-i Osmaniyye'nin terâcim-i ahvâlini mübeyyin olan âsârın ekserinde terceme-i hâlleri zikr olunan zevâtın ne vecihle devr-i medâris eyledikleri, ne suretle kat'-ı merâtib ettikleri uzun uzadıya bast u nakl olunduğu halde esasen ilim ve fazllarının merâyâ-yı hakâyık-nümâsı olması lâzım gelen müellefat-ı fâzılânelerinin ta'dâd ve teşrîhine dâir lüzûmu derkâr olan tafsîlâtın hemen ekseriyeti itibâriyle az olmasından adetâ bir âlim-i kâmil ile bir uveylim-i nâkıs beynleri fark olunmayacak derecelerde olduğu erbâb-ı dikkat ve mütâlaanın müsellemidir. Bununla beraber bu hâlin daha ziyâdesi şuarânın terâcim-i ahvâlini bildiren tezâkir-i şuarâda meşhûd omaktadır. O kadar ki seciye-i şî'riyye bahşâyîş-i ilâhîsine mazhar olan bir şâir ile mücerred ilim kuvvetiyle taklid hevesiyle inşâd-ı şî're yeltenen bir müteşâir beynini tefrik etmek için insan beyhûde yere dikkatli, esaslı bir mütâlaa dolayısıyla izâa-yı vakte mecbur oluyor. Zann-ı âcizâneme göre bu yolda ihtiyâr olunan tarz-ı ifade ise tezâkir-nüvîs olanların ya (واعط كل ذي حق حقه) emr-i celîl-i nebevîsinden tesâmuhlarından veya;

شعر گفتن کرچه درسفتن بود

ليک فهميدن به از گفتن بود

Beytinin mısra-ı sânisindeki hasîseden hakkıyla hissedâr olmadıklarından veyâhud terceme-i hâlini yazmak istedikleri bir şâir bahânesiyle lafzın manâya feda edildiğini nazar-ı dikkat ve insâfa almayarak mücerred tarz-ı tahrîr ve ifadelerinde göstermek istedikleri sînâyi-i kelâmiyyeye mağlûbiyetlerinden ileri gelmektedir. Mea-mâfîh serd ettiğim bu nazariyeden terâcim-i ahvâl, tezâkir-i şuarâ tahrîrine bezl-i himmet buyuran zevât-ı kirâmı hâşâ istihkâr fikrinde bulunduğum anlaşılmasın. Zirâ bugün vücûdlarıyla iftihar ettiğimiz sâhib-i fazl ve irfân olan eslâf-ı izâmımızın kısm-ı küllîsini yine bu gibi âsâr ile bilebilmekteyiz. Maksadım her nedense himmetlerini dûn tuttuklarına, bu sebeple husûle gelen eserlerini bir cihetle noksan bıraktıklarına tessüften ibarettir.

Şurası da cây-ı dikkat ve şâyân-ı nısfettir ki; hakkıyla, etrafiyla, cihet-i câmiasıyla tercüme-i hâl yazılmaklığın adetâ müstahîl derecesinde olduğu, eâzımdan yalnız bir zât-ı âlî hakkında hattâ cildlerden ibâret âsâr yazan erbâb-ı ihtisâs ve himmetin yine tercüme-i hâlini yazmak istediği zâtın meziyetini, fazîletini, hüviyetini bilvücûh bildiremediğinden bahisle nev'an-mâ şikâyet eylemesiyle sâbittir ki, âsâr-ı islâmiyedeki siyer ve menâkib ile âsâr-ı garbiyedeki mufassal terâcim-i ahvâl kitapları bu da'vânın âdil şâhidleridir.

Bitevfikihî Teâlâ yazdığım bu risâleden ve yazıp hitâmını kuvve-i karîbeye getirdiğim Osmanlı Erbâb-ı Maârifi ismiddeki külliyâttan maksadım müellifin-i Osmâniyyenin esâmî-i müellefâtını bulabildiğim kadar ta'dâd ederek velev noksan olsun hiç olmazsa dellâl-ı kemâlâtları olmaktır.

Hemân Cenâb-ı Hak halîfe-i kemâlât-perver ve şehriyâr-i maârif-güster Gazî-i bîmüdânî Sultan Abdülhamîd Han-ı Sânî Efendimiz Hazretlerini bilcümle âmâl-i hayriyet iştimâl-i mülükânelerine nâiliyetle mes'ûdü'l-bâl buyursun, âmin!

Manastır fî 25 Saferu'l-hayr sene 1321

Burûsalı Mehmed Tâhir bin Rif'at

EK 3: Ulemâ-i Osmâniyyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli Nâmındaki Eserin Mukaddimesi

Terâcim-i ahvâle dâir evvelce tertîb ve neşrine muvaffak olduğum “Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri”, “Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber”, “Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli” gibi resâil-i âcizînin mazhar oldukları rağbet-i umûmiye bi-inâyetillâhi Teâlâ işbû risâlenin de meydâna gelmesine bâdî oldu. Ancak diğerlerinde olduğu gibi bu cüz’le de yazılan zevât-ı kirâmın terceme-i hâlleri ihtisâr edildi. Lakin fazl ve irfânlarının âyineleri olan eserlerine dâir oldukça ma’lûmât verildi ki maksad-ı âcizânem şâir-i Arabî’nin;

(ان آثارنا تدل علينا فانظروا بعدنا الى الآثار)

Beyt-i hakîmânesine riâyetle yazdığım zevâtın mümkün mertebe muhbir-i kemâlâtları olmaktır. Zirâ bu misillû meşâhir-i ârifinden her birerlerinin kendilerini muhtass havâriku’l-âde-i ahvâlleri meşhûd ve mesmû’ olmaktadır ki bu gibi ahvâle de cümle-i mu’tekadât-ı islâmiyeden olan (كرامات الاولياء حق) kaziye-i kelâmiyesine tebean inanmaya borçluyuz. Fakat bu vâdîdeki havârik-ı âdât o gibi zevât-ı âliyenin şahısları ile kâim olduğundan yalnız kerâmat-ı kevnîyelerini öğrenmekle maârif-i ilâhiye ve kemâlât-ı Muhammediyedeki vâsıl oldukları merâtib-i ulviyelerine vukûf-ı tâm hâsıl olamaz. Şu kadar ki hakk-ı âlîlerinde beslenen hürmet ve muhabbet tezâyüd eder. Fakat asıl yâdigâr-ı irfânları olan âsâr-ı aliyelerinin isimleri öğrenilerek elde edilenleri kemâl-i im’ân ile mütâlâa ve tettebbu’ olunduğu halde hem kuvâ-yı kerâmât-ı kevnîyelerine hem maksad-ı aksâ olan kerâmât-ı ilmiye ve kemâlât-ı irfâniyelerine ittîlâ’ hâsıl olarak istifâde tezâ’uf eyler. Buna binâen abd-i âciz yazdığım terâcim-i ahvâl risâlelerinde bu noktayı hedef-i maksad eyledim. “Osmanlı Erbâb-ı Kemâl ve Maârifî” namıyla her meslekte mütemeyyiz ve betahsîs ashâb-ı âsâr olan zevâtın muhtasaran terâcim-i ahvâlini esâmî-i âsârını, muntehab-ı ebyâtını câmi’ olmak üzere meşâyih, ulemâ, şuarâ, müverrihîn, etıbbâ’, riyâziyyûn, coğrâfiyyûn fasıllarını hâvî olarak bitevfikihî Teâlâ itmâmı kuvve-i karîbeye gelen külliyâtta dahî yine bu ciheti iltizâm ettim.

Hemân Cenâb-ı Hakk Halîfe-i diyânet-perver ve şehriyâr-i maârif-güster Gâzî
Sultan Abdülhamîd Han-ı Sâni Efendimiz Hazretlerini mâ-dâme'l-melevân erîke-pîrâ-yı
şevket û şân buyursun.

Manastır Mekteb-i Rüşdiye-i
Askerîsi Müdîri Kolağası Brûsalı
Mehmed Tâhir bin Rif'at

EK 4: Tahir Bey'in Üsküdar'da Hüdâî Dergâhı Haziresi'nde Bulunan Kabri

Aziz Mahmud Hüdâî Dergâhı'nda hazîrenin dergâhın üst tarafında kalan kısmında medfûn bulunan Tahir Bey'in mezar taşında "Atatürk'ün Selânik Askerî Rüşdiyesi'nde hocası, Osmanlı Müellifleri yazarı Bursalı Mehmet Tahir Bey" ibaresi bulunsa da bu bilginin yanlış olduğu aşıkardır. Zira Atatürk 1895'te rüşdiyeden mezun olurken Tahir Bey ancak 1904'te Selânik'e naklolunmuştur. Şu kadar var ki Tahir Bey'in Manastır Askerî Rüşdiyesi'nde devam etmekte olan, 1897 Kasımında Üsküb'e nakliyle de sonra eren, ilk dönem görevi sırasında Atatürk Manastır'a gelmiş; 1895-98 yılları arasında Manastır Askerî İdâdîsi'nde tahsil görmüştür. Bu sırada Atatürk'ün Tahir Bey'i tanımış olması yüksek ihtimaldir ama dersine girdiği yönünde bir bilgiye rastlanamadı. Diğer taraftan taş üzerine yazılmış olan doğum tarihi ise hatalıdır. Doğrusunun 1861 olduğunu çalışmamızın içerisinde belirtmiştik.

KAYNAKÇA

Kaynaklar

Ahmed Muhtar Paşa, **Ahvâlnâme-i Müellefât-ı Askeriyye-i Osmâniyye**, İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316.

Akçura, Yusuf, **Türk Yılı**, İstanbul: Türk Ocakları Matbaası, 1928.

Bleda, Midhat Şükrü, **İmparatorluğun Çöküşü**, İstanbul: Remzi Kitabevi Yay., 1979.

Bursalı Mehmed Tahir Bey, **Ahlak Kitaplarımız**, İstanbul: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1325.

_____, **Aydın Vilâyetine Mensub Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etubbânın Terâcim-i Ahvâli**, İzmir: Keşişyan Matbaası, 1324.

_____, **Hacı Bayram Velî**, Dersaâdet: Orhâniye Matbaası, 1341/1925.

_____, **Kâtip Çelebi**, Dersaâdet: Kanaat Matbaası, 1331.

_____, **Kırım Müellifleri**, İstanbul: Matbaa-i Orhâhiye, 1335.

_____, **Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli**, İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî-Tüccarzâde İbrahim Hilmi, 1317.

_____, **Menâkıb-ı Harb**, Dersaâdet: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1333.

_____, **Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli**, İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm-İbrahim Hilmi, 1318.

_____, **Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sırruh) Hazretlerinin Muhtasaran Terceme-i Hâlleriyle Matbû' ve Gayr-ı Matbû' Âsârını Hâvî Risâledir**, İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1329.

_____, **Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri**, Selânik: Hamîdiye Mekteb-i Sınâyi' Matbaası, 1322.

_____, **Osmanlı Müellifleri I-II-III**, tıp., London: Gregg International Publishers, 1971.

_____, **Osmanlı Müellifleri I**, haz. Ali Fikri Yavuz, İsmail Özen. İstanbul: Meral Yay., tsz.

_____, **Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye**, İstanbul: Kader Matbaası, 1330.

_____, **Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn-i Arabî**, 2. Baskı. Dersaâdet: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1329.

_____, **Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri**, 1. Baskı. Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1314.

_____, **Ulemâ-i Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli**, İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1321.

Cebesoy, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul: Temel Yay., 2000.

Duru, Kazım Nami, **İttihat ve Terakkî Hatıralarım**, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957.

Ergin, Osman, **Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi**, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1937.

Kuran, Ahmed Bedevî, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul: Tan Matbaası, 1945.

_____, **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakkî**, İstanbul: Tan Matbaası, 1948.

Orpilyan, Serkiz ve Seyyid Abdülzâde Mehmed Tahir, **Mahzenü'l-ulûm (mukaddime)**, İstanbul: Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1308.

Ötüken, Adnan, **Bibliyotekçinin El Kitabı II**, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1948.

Vahyî, Muallim, **Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlar: Bursalı Tahir Bey**, İstanbul: Matbaa-i Orhâniye, 1334.

Araştırmalar

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakkî**, İstanbul: Remzi Kitabevi Yay., 1987.

Akün, Ömer Faruk, “Bursalı Mehmed Tahir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, VI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1971.

Durmuş, İsmail, “Kitabiyât”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXVI. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Melâmîlik ve Melâmîler**, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

Hartmann, Martin, **Der Islamische Orient Berichte und Forschungen: Unpolitische Briefe aus der Türkei**, Leipzig: Verlag Rudolf Haupt, 1910.

Kahraman, Alim, “Kitabiyât”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXVI. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

Karayalçın, Yaşar, **Bibliyografya Meselemize Umumî Bir Bakış**, Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, 1954.

Kocatürk, Vasfi Mahir, **Başlangıcından Bugüne Kadar Türk Edebiyatı Tarihi, Tahlili ve Tenkidi**, Ankara: Edebiyat Yay., 1964.

Levend, Agâh Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973.

Ramsaur, Ernest Edmondson, **The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908**, Princeton: Princeton University Press, 1957.

Tevetoğlu, Fethi, **Ömer Naci**, 1. Basım. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 1973.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türküye’de Siyasal Partiler I-III**, 1. Baskı. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.

Sürelî Yayınlar

Bursalı Mehmed Tahir Bey, “Eski ve Yeni Ahlak Kitaplarımız”, **Sırât-ı Müstakîm** I.13 (24 Şevval 1326/6 Teşrînisânî 1324); I.15 (9 Zilkade 1326/10 Teşrînisânî 1324).

_____, “Fezâil-i Cihâd Hakkında Müellefât-ı Osmâniyye”, **Sebîlürreşâd** IX.228 (10 Kânûnusânî 1328).

_____, “İlm-i Ahvâl-i Kütüb”, **Hüdavendigâr Gazetesi** Kitap şelinde donanma özel sayısı (1325): 36-42.

_____, “Kırım Müellifleri”, **Kırım Mecmuası** I.16 (12 Kânûnuevvel 1334/1918); II.17 (3 Kânûnusânî 1335/1919).

_____, “Osmanlı Menâkıb-ı Harbiyesinden Bir Nebze”, **Sebîlürreşâd** IX.217-219 (8 Teşrînievvel 1328-1 Teşrînisânî 1328); IX.223 (6 Kânûnuevvel 1328).

_____, “Siyâsete Mûteallik Âsârı İslâmiyye”, **Sebîlürreşâd** IX.231 (31 Kânûnusânî 1328); IX.238 (21 Mart 1329).

Duru, Kazım Namî, “Tükçe Sarfın Mucidi”, **Türk Yurdu** I.24 (4 Teşrinievvel 1328): 396-399.

- İnan, Afet, “Atatürk’ü Dinlerken: Mukaddes Tabanca”, **TTK Belleten** I.3-4 (Temmuz-İlkteşrin 1937): 605-617.
- _____, “Atatürk’ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet”, **TTK Belleten** I.2 (1 Nisan 1937): 289-298.
- Kızıldoğan, Hüsrev Sami, “Vatan ve Hürriyet=İttihat ve Terakkî”, **TTK Belleten** I.3-4 (Temmuz-İlkteşrin 1937): 619-625.
- Köprülü, Mehmed Fuad, “Bursalı Tahir Bey”, **Türk Yurdu** II.46 (8 Ağustos 1329): 408-409.
- _____, “Kâtip Çelebi”, **Tasvîr-i Efkâr** nr.781 (3 Receb 1331/26 Mayıs 1329/8 Haziran 1913).
- Pakalın, Mehmed Zeki, “Bibliyografya Tarihine Bir Bakış”, **Akademi** I.13 (1946): 28.
- Unat, Faik Reşit, “Atatürk’ün II. Meşrutiyet’in Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge”, **TTK Belleten** XXVI.102 (Nisan 1962): 339-349.